

Historia Et Theoria Turis

2018, ROČNÍK 10, ČÍSLO 2

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI)
JE VEDECKÝ ČASOPIS VENUJÚCI SA PRÁVNÝM DEJINÁM,
PRÁVNEJ TEÓRII A PRÍBUZNÝM OBLASTIAM

2018, ROČNÍK 10, ČÍSLO 2

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI) je vedecký časopis venujúci sa právnym dejinám, právnej teórii a príbuzným oblastiam

Redakcia

Zodpovedný redaktor: doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Výkonný redaktor: Mgr. Lenka Martincová

Redakčná rada:

JUDr. Eduard Barány, DrSc.

prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

doc. JUDr. Anton Dulak, PhD.

doc. JUDr. Imrich Kanárik, CSc.

prof. PhDr. Dušan Katuščák, CSc.

prof. JUDr. Dr.h.c. Peter Mosný, CSc.

prof. JUDr. Marek Števček, PhD.

doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.

Recenzenti:

doc. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.

prof. JUDr. Jozef Čentéš, PhD.

Mgr. Pavol Hudáček, PhD.

Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.

doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Adresa redakcie

HISTORIA ET THEORIA IURIS

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Právnická fakulta UK

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava 1

hti.casopis@gmail.com

<https://www.flaw.uniba.sk/veda/hti/>

Časopis sa vydáva na Univerzite Komenského v Bratislave, Právnickej fakulte

Grafická úprava: doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

OBSAH

ČLÁNKY

BELEŠ, Andrej – GREGOR, Martin

Vývoj právnej úpravy sexuálneho zneužívania v Československu.....6

KASINEC, Rudolf – MÉSZÁROS, Tomáš – ŠURKALA, Ján

Cenzúra a trezorový film.....38

LANCZOVÁ, Ingrid

Náhľad do poskytovania zdravotnej starostlivosti v Uhorsku do 14. storočia.....50

LYSÁ, Žofia

Slobodná voľba richtára v uhorských mestách (od právnych ustanovení k praxi).....62

MARTIŠKOVÁ, Monika

Vplyv osobnosti sudcu v procese súdneho rozhodovania.....75

NEMEC, Matúš

Epikia v kánonickom práve.....87

RECENZIE

GILL, Christopher. *Plato's Atlantis Story (Text, Translation and Commentary)*. Liverpool: Liverpool University Press, 2017, 222 s. (Jozef Jenčík).....96

GREGOR, Martin. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2018, 200 s. (Ondrej Rúžička).....100

SUTTER, Laurent de et al. *Žížek and Law*. Oxon : Routledge, 2015, 254 s. (Nikolas Sabján).....104

ANOTÁCIE

ILLÝOVÁ, Zuzana – MALATINSKÝ, Michal. *Dva procesy s Vojtechom Tukom*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, 180 s. (Lenka Martincová).....111

SPRÁVY

Správa z vedeckej konferencie: „Dny práva 2018“ (Katarína Bavlšíková).....113

POKYNY PRE AUTOROV.....115

ČLÁNKY

VÝVOJ PRÁVNEJ ÚPRAVY SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA V ČESKOSLOVENSKU¹

**ANDREJ BELEŠ – MARTIN
GREGOR**

**Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta**

¹ Článok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja č. 16-0471 „Sexuálne zneužívanie detí a zverených osôb“.

ABSTRAKT

BELEŠ, Andrej – GREGOR, Martin. Vývoj právnej úpravy sexuálneho zneužívania v Československu. In *Historia et theoria iuris*, roč. 10, 2018, č. 2, s. 6-36.

Predložená štúdia analyzuje právny postih sexuálneho zneužívania detí a mladistvých osôb na území Československa v období rokov 1918-1989. V dôsledku právnej recepcie sa dôkladne zaoberá aj trestnými činmi tohto druhu v rakúskom a uhorskom trestnom zákone, pričom vtedajší právny stav vykladá vo svetle bohatej judikatúry Najvyššieho súdu ČSR. V druhej časti sa venuje zakotveniu tohto postihu v rámci jednotlivých Osnov trestných zákonov, ktoré boli postupne predkladané počas trvania prvej republiky. V neposlednom rade sa zaoberá úpravou tejto trestnej činnosti v socialistických trestných zákonoch z roku 1950 a 1964. Jeho cieľom je poskytnúť právnohistorické východiská a teoretické zdôvodnenie súčasnej právnej úpravy.

ABSTRACT

BELEŠ, Andrej – GREGOR, Martin. Development of the legal regulation of sexual abuse in Czechoslovakia. In *Historia et theoria iuris*, Vol. 10, 2018, No. 2, p. 6-36.

The presented study analyzes legal treatment of sexual abuse of children and adolescents in the territory of Czechoslovakia from 1918 until the the end of Czechoslovakia in 1992. Due to the legal reception, it deals with criminal offenses of this kind in the Austrian and Hungarian Criminal Laws and this regulation is interpreted in the light of the rich case law of the Supreme Court of Czechoslovak Republic. The article focuses on embodying of these crimes in the draft of new Criminal Code submitted to the Legislative Process in 1926 and second draft of the new Criminal Code in 1937. Last but not least, the article deals with the modification of this crime in the socialist Criminal codes of 1950 and 1961. Its aim is to provide legal background and theoretical justification of the current legislation.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

sexuálne zneužívanie, zprznění, trestné právo v prvej československej republike, trestné právo za socializmu

KEYWORDS

sexual abuse, criminal law in the first Czechoslovak Republic, criminal law in socialism

KONTAKTNÉ ÚDAJE

JUDr. Andrej Beleš, PhD.
andrej.beles@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

JUDr. Martin Gregor
martin.gregor@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

Úvod do problematiky alebo krátke expozé o sexuálnom zneužívaní detí v dejinách

„Sama osebe sa pederatia javí nielen ako protiprirodzená, ale aj ako nanajvýš odporná a zhnusenie vzbudzujúca monštruozita, ktorej by vôbec mohla prepadnúť len celkom perverzná, vykoľajená a zvrátená ľudská osobnosť...“² Takto sa slávny filozof vysporiadal v kapitole o *metafyzike pohlavnej lásky* s problémom sexuálneho zneužívania mladých chlapcov. Ako však vzápätí dodáva, nie je napriek svojej odpornosti zriedkavá a vyskytuje sa vo všetkých krajinách sveta. Holdovali jej už v antickom Grécku, kde sexuálne vzťahy medzi dospelými mužmi – *erastai* (milencami) – a chlapcami – *eromenoi* (milovanými) boli bežne tolerované, ba dokonca žiaduce.³ Na Kréte bola pederastia súčasťou rituálu dospievania, v rámci ktorého mal milenec uniesť dotyčného chlapca, žiť s ním maximálne dva mesiace mimo obce a po návrate ho obdaroval čestnými darmi. Nezískať milenca bolo pre chlapca z lepšej rodiny ponížením.⁴ O krétskych zákonoch proti preľudneniu, ktoré generálne umožňovali „*pohlavné obcovanie medzi mužmi a chlapcami*“ sa zmieňuje aj Aristoteles.⁵

Krétske zákony ovplyvnili aj Lykurgovo spartské zákonodarstvo: „*Chlapci sa v Sparte pridružovali k starším mužom, ktorí im venovali viac pozornosti, chodievali za nimi do gymnasií, sledovali ich, keď medzi sebou zápasili a tak si ich vyberali... Milovníci sa s chlapcami delili o obidvoje: o slávu i o jej opak. Rozpráva sa, že jedného dňa istý chlapec vyslovil neslušné slová a náčelník za to potrestal jeho milovníka... Žiarlivosť bola medzi nimi neznámym javom. Ba skôr sa stávalo, že muži, ktorí sa zaľúbili do toho istého chlapca, uzatvárali priateľstvo milovníkov a neprestajne sa usilovali, aby svojho spoločného obľúbenca urobili čo najlepším.*“⁶ Cicero tiež dosvedčuje, že v Grécku mala absencia staršieho milenca veľmi zlý vplyv na chlapcovu povest'.⁷ Herodotos navyše poznamenáva, že od Grékov sa „naučili“ tieto vzťahy praktizovať aj Peržania.⁸ Na druhej strane je zaujímavé, že Grécki muži na rozdiel od Peržanov, pokladali za mravne zvrhlú čo i len bežnú komunikáciu so svojimi dcérami.⁹

V Rímskej ríši bolo sexuálne správanie vo vzťahu k deťom založené na iných princípoch. Základnou cnosťou mládeže mala byť tzv. *pudicitia*, teda princíp telesnej

² SCHOPENHAUER, Arthur. *Svet ako vôľa a predstava*. Druhý zväzok. Preložila Patrícia Elexová. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 712. ISBN 978-80-8101-247-1. Pozn. aut.: Samotné chápanie pederastie u Schopenhauera je však komplikovanejšie, keďže podľa jeho doktríny u týchto jedincov chýba vôľa k životu, ktorá sa prejavuje normálnym pohlavným stykom a plodením detí. Preto paradoxne pokladá za vhodné, že takéto osoby nemajú potomkov a svoj pohlavný pud radšej uspokojujú práve týmito spôsobom.

³ LEAR, Andrew. Ancient Pederasty. In HUBBARD, Thomas (ed.). *A Companion to Greek and Roman Sexualities*. London: Blackwell Publishing, 2014, s. 102. ISBN 978-1-4051-9572-0. Ku kritickému zhodnoteniu GEHRKE, Hans Joachim. Gewalt und Gesetz. Die soziale und politische Ordnung Kretas in der Archaischen und Klassischen Zeit. In *Klio: Beiträge zur alten Geschichte*, 1997, roč. 79, č. 1, s. 32-33.

⁴ Geographica 10, 4, 21. Pozri STRABO. *The Geography. V. Volume. English Translation by Horace Jones*. Cambridge: Harvard University Press, 1961, s. 155-157.

⁵ Pol. 2, 10. Pozri ARISTOTELÉS. *Politika*. Preložil Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1998, s. 98. ISBN 80-86027-10-4.

⁶ Plut. Lyk. 17-18. Pozri PLUTARCHOS. *Životopisy slávnych Grékov a Rimanov*. Prvý zväzok. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 108-109. ISBN 978-80-8101-092-7.

⁷ Cic. de re pub. 4, 3, 3. Pozri CICERO. *On the Commonwealth and On the Laws*. Preložil J. Zetzel. New York: Cambridge University Press, 1999, s. 80-81. ISBN 978-0521459594.

⁸ Her. 1, 135. Pozri HERODOTUS. *Histories apodeixis*. Translation by Alan Godley. Cambridge: Harvard University Press, 1975, s. 175.

⁹ Podľa učenia Pyrrhóna z Elidy. Citované podľa BRTKO, Róbert. *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, s. 43. ISBN 978-80-7160-344-3.

čistoty a nedotknuteľnosti, ktorá bola aj sakrálna uctievaná.¹⁰ Je však pravdou, že kult mravnej čistoty postupne upadal a na prelome letopočtov sa úplne vytratil.¹¹ Ani potom však helénskym praktikám, ktoré by sme dnes označili za typický príklad sexuálneho zneužívania, Rimania neholdovali. Samozrejme, nemožno vylúčiť, že by sa tieto javy občas nevyskytovali aj v rímskej spoločnosti, dokonca ich môžeme podľa prameňov aj rekonštruovať. Podstatným ostáva, že spoločnosťou boli vnímané viac-menej negatívne, každopádne nie kladne.¹²

Mravnú obnovu rímskeho národa mala priniesť Augustova rodinná legislatíva, najmä zákon o trestaní cudzoložstva (*lex Iulia de adulteriis*).¹³ Tento predpis obsahoval skutkovú podstatu TČ *stupra* (*stuprum*), ktorý trestal nemanželský pohlavný styk s pannou, resp. akoukoľvek nevydatou ženou (a teda aj nedospelým dievčaťom).¹⁴ Pohlavný styk medzi mužmi bol postihovaný majetkovými sankciami už podľa *lex Scantinia*, ktorý bol primárne určený proti pestovaniu pederastie s nedospelými chlapcami podľa gréckeho vzoru.¹⁵ Augustov zákon prevzal stíhanie homosexuálnych stykov na základe skutkovej podstaty *stupra*. V prípade prinútenia obete ženského, či mužského pohlavia násilím k súloži, resp. k iným sexuálnym praktikám, bol páchatel' trestaný podľa Júliovho zákona o násilí (*lex Iulia de vi*).¹⁶

Prínos rímskej kultúry teda možno identifikovať práve v oblasti prvotných snáh o zabezpečenie mravnej čistoty detí. Na Grékov však nemožno hľadiť ako na notorických pedofilov s homosexuálnymi sklonmi. Mnohí autori zdôrazňujú, že šlo o iniciačný, zasväcujúci rituál v podmienkach primitívnej spoločnosti, ktorým sa chlapec prijímal do spoločenstva mužov. Šlo o jeden zo spôsobov zloženia tzv. skúšky dospelosti, spojený často s bolesťou a nepríjemnými skúsenosťami.¹⁷ V Ríme postačovalo, aby si chlapec rituálne obliekol tógu dospelých mužov, ktorým sa aprobovala jeho dospelosť a tým aj schopnosť uzavrieť manželstvo.¹⁸

Tendencie mravnej čistoty detí prevzala a posilnila doktrína Katolíckej cirkvi, ktorá dodnes uvádza vo svojich vieroučných dokumentoch, že na roveň incestu „*možno priradiť pohlavné zneužívania páchané dospelými na deťoch alebo na dospievajúcich zverených ich opatere. V takom prípade*“ sa podľa Katechizmu „*previnenie znásobuje tým,*

¹⁰ Podľa Livia bol chrám bohyne Početnosti na Dobytčom trhu (*forum boarium*), jej kult sa však čoskoro rozčlenil na patricijský a plebejský. Porovnaj Liv. 10, 23. Pozri LIVIUS. *Dějiny II-III*. Praha: Svoboda, 1973, s. 433.

¹¹ RADKE, Gerhard. Pudicitia. In ZIEGLER, K. et al (eds.). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. 23. Band (Priscilla bis Pyramiden)*. Stuttgart: A. Druckenmüller Verlag, 1959, s. 1945.

¹² WILLIAMS, Craig. *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. New York: Oxford University Press, 1999, s. 107 a nasl. ISBN 978-0195125054. Pozri aj tam uvedené pramenné príklady.

¹³ REBRO, Karol. Cisár Augustus – zákonodarca. In *Právny obzor*, 1941, roč. 24, s. 119. ISSN 0032-6984.

¹⁴ PFAFF, Ivo. Stuprum. In WISSOVA, Georg (ed.). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Zweite Reihe. Siebter Halbband (stoa-symposion)*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1931, s. 423-424.

¹⁵ Veľmi podrobne k tomuto zákonu pojednáva FANTHAM, Elaine. *Roman Readings: Roman Response to Greek Literature from Plautus to Statius and Quintilian*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2011, s. 137-139. ISBN 978-3110229332.

¹⁶ GREGOR, Martin. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2018, s. 119 a s. 125-126. ISBN 978-80-7502-304-9.

¹⁷ BREMMER, Jan. An Enigmatic Indo-European Rite: Paederasty. In *Arethusa*, 1980, roč. 13, č. 2, s. 279 a nasl.

¹⁸ HUMPERT, Claudia. *Wege zur Männlichkeit im Rom der Späten Republik: Cicero und adolescentia seiner Zeit*. Halle: Trift Verlag, 2001, s. 171-174. ISBN 9783934909113.

*že ide o pohoršlivý skutok proti fyzickej a morálnej neporušiteľnosti mladých, ktorí tým ostanú poznačení na celý život.*¹⁹

Podľa nás práve morálnu čistotu detí staršie trestné právo zohľadňovalo nedostatočne. Koncentrovalo sa predovšetkým na trestanie nemanželského pohlavného styku v prípade, ak šlo o dievčatá, a smilstva proti prirodzenosti, ak šlo o pohlavný styk muža s chlapcom. Až v novšom zákonodarstve sa naplno dostala k slovu téza o detstve ako životnom štádiu nevinnosti, ktorú nemožno narušiť a v každom prípade treba čo najúzkostlivejšie dbať na zdravý a nenarušený vývin detí. To isté platí aj pre adolescentov, ktorí prežívajú zvlášť citlivé obdobie prerodu svojej osobnosti na dospelého jedinca.

Myšlienka fyzickej a mravnej integrity dieťaťa ako trestnoprávne chránenej hodnoty našla svoje odzrkadlenie najmä v legislatíve 19. a 20. storočia. Pre načrtnutý vývoj je charakteristický postupné precizovanie poskytovanej ochrany. Tento vedecký článok má ambíciu preskúmať vývoj právneho postihu sexuálneho zneužívania maloletých (pohlavného zneužívania, sprznenia)²⁰ na našej národnej báze, v Československu od roku 1918 do roku 1989. Na tomto podklade sa pokúsi analyzovať evolúciu legislatívy od určitých anachronizmov k modernému poňatiu tohto trestného činu (ďalej len **TC**). Načrtnutým spôsobom budú autori skúmať nuansy tejto právnej úpravy z hľadiska historického vývoja ako cestu k súčasnej právnej úprave na Slovensku podľa § 201 až 202 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len **TZ 2005**) ako aj v ČR podľa § 187 zákona č. 40/2009 Sb. Trestní zákon v znení neskorších predpisov (ďalej len **TZ 2009**). Rovnako zaujímavým bude skúmať príklon zákonodarcu ku konzervatívnejšej alebo naopak liberálnejšej právnej úprave z dobového hľadiska.

Je nevyhnutné podotknúť, že moderný štát garantujúci ochranu zdravia, cti, resp. ľudskej dôstojnosti svojich občanov ako aj všetkých osôb nachádzajúcich sa na jeho území, musí zaručovať ochranu maloletých osôb - osôb mladších ako 14 alebo 15 rokov - resp. osôb zverených pred sexuálnym zneužívaním. Zdravý vývoj týchto osôb v sexuálnej oblasti - ich nerušený mravný a telesný vývoj - je totiž natolko závažnou chránenou hodnotou²¹, ktorej trestnoprávna ochrana bola priznávaná bez ohľadu na to, či šlo demokratický alebo totalitný štát.

1. PRÁVNA ÚPRAVA OD ROKU 1918 PODĽA RECIPOVANÝCH TRESTNÝCH ZÁKONOV

Československá republika recipovala zákonom č. 11/1918 Sb. z. a n. platné právne predpisy rakúskej i uhorskej časti monarchie,²² čiže rakúsky trestný zákon č. 117/1852 ř. z. (ďalej len **TZ 1852**), resp. uhorský trestný zákon – zák. čl. č. V/1878 (ďalej len **TZ 1878**).

¹⁹ KKC 2389. Pozri *Katechismus Katolické církve*. Praha: Zvon, 1995, s. 581-582. ISBN 80-7113-132-6.

²⁰ Pojem sexuálne zneužívanie je pojmom *de lege lata* v SR. Právna úprava počas trvania Československa tento pojem nepoznala.

²¹ Za objekt sa v súčasnom ponímaní skúmaného trestného činu považuje mravný a telesný vývoj osôb mladších ako pätnásť rokov (resp. osemnásť rokov) bez ohľadu na pohlavie a pohlavnú zrelosť. Pozri MENCEROVÁ, Ingrid. § 201. In BURDA, Eduard et al. *Trestný zákon. Osobitná časť. Komentár. II. diel*. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 426 a nasl. ISBN 978-80-7400-394-3. Zo staršej literatúry pozri napr. THOLT, Viliam. § 242. In BENČÍK, Michal et al. *Trestný zákon a Trestný poriadok a s nimi súvisiace predpisy*. Bratislava: Obzor, 1975, s. 240.

²² K tomu pozri VOJÁČEK, Ladislav. *První československý zákon: Pokus o opožděný komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2018. 392 s. ISBN 978-80-7552-185-9.

Rakúsky predpis TZ 1852 uvádzal vo svojom ustanovení § 128 TČ **zprznění**²³. Týmto trestným činom zákon postihoval iné pohlavné zneužitie osoby, ktorá je mladšia ako štrnásť rokov, alebo osoby, ktorá je bezbranná alebo *bez sebe* (v bezvedomí). Osobám mladším ako štrnásť rokov teda priznával absolútnu ochranu. Zákon sa ďalej vzťahoval aj na osoby, ktoré už dovŕšili štrnásť rokov, avšak podľa prvej alternatívy boli bezbranné, teda neboli spôsobilé prejsť svoju vôľu²⁴ - resp. neboli schopné brániť sa, čiže prejsť odpor²⁵, alebo podľa druhej alternatívy neboli pri vedomí. Nie je podstatné, či stav bezbrannosti bol vyvolaný konaním páchatel'a alebo iným spôsobom²⁶ - na rozdiel od právneho stavu *de lege lata*²⁷. V súvislosti so súhlasom obete je nutné poznamenať, že v dôsledku absolútnej ochrany bol súhlas osoby mladšej, než 14 rokov právne irelevantný²⁸, pri osobách bezbranných alebo v bezvedomí mal súhlas význam vtedy, ak bol daný vopred.

Jednak z formulácie *iné pohlavné zneužitie* a jednak z priameho odkazu na ust. § 127 TZ 1852 je zrejmé, že tento TČ bol vo vzťahu subsidiarity k závažnejšiemu TČ *násilného smilstva* podľa § 125 až 127 TZ 1852. Totiž podľa § 127 ak bola na osobe mladšej ako štrnásť rokov alebo osobe bezbrannej alebo *bez sebe* vykonaná mimomanželská súlož - teda nejde o iné pohlavné zneužitie tejto osoby - nešlo o trestný čin *zprznění*, ale skutok podliehal kvalifikácii ako násilné smilstvo. Na dokonanie TČ násilného smilstva postačovalo, ak páchatel'ovo konanie voči obeti smerovalo k vykonaniu súložu, avšak nemuselo dôjsť k spojeniu pohlavných orgánov (*conjunctio membrorum*), a *fortiori* ani k pohlavnému uspokojeniu.²⁹ Na tejto právnej kvalifikácii nič nemení ani skutočnosť, že pohlavné orgány obete vzhľadom na jej nízky vek neboli uspokojené na vykonanie súložu.³⁰ Vyššiu závažnosť tohto TČ vyjadrovala aj vyššia trestná sadzba: zatiaľ čo pri TČ *zprznění* bol stanovený trest vo forme ťažkého žalára vo výmere jeden rok až päť rokov, resp. pri zvlášť priťažujúcich okolnostiach až do desiatich rokov (prípadne pri závažnej ujme na zdraví obeti alebo smrti obeti až do dvadsiatich rokov), pri TČ násilného smilstva bol stanovený trest vo forme ťažkého žalára, a to na päť až desať rokov, v prípade závažnej ujmy na zdraví na desať až dvadsať rokov, resp. ak bola spôsobená smrť, tak na doživotie.

²³ Ust. § 128 TZ 1852: "Zprznění. Kdo pro ukojení chlípných choutek svých hochy nebo děvčete, jimž není ještě čtrnácte let, anebo osoby nějaké, která jest bezbrannou nebo bez sebe pohlavně zneužije jiným způsobem, nežli tím, který uveden v § 127, dopustí se, ač není-li čin ten zločinem v § 129 lit. b) uvedeným, zločinu zprznění a potrestán buď těžkým žalářem od jednoho až do pěti let, jsou-li okolnosti velmi přitěžující, až do deseti let, a má-li to za následek zlo některé v § 126 naznačené, až do dvaceti let." K tomu porovnaj zrkadlovú právnú úpravu v § 407 Vojenského trestného zákona č. 19/1855 ř. z.

²⁴ Porovnaj RČ 43/1994-II: "Za bezbrannost ženy ve smyslu ustanovení § 241 odst. 1 tr. zák. lze považovat jen takový její stav, ve kterém není vzhledem k okolnostem činu schopna projevit svou vůli, pokud jde o pohlavní styk s pachatelem, popř. ve kterém není schopna klást odpor jeho jednání. O takový stav nejde u poškozené, která je sice nezletilá, ale natolik fyzicky a duševně vyspělá, že je schopna pochopit jednání pachatele a svůj případný nesouhlas s tímto jednáním dát dostatečně zřetelně najevo."

²⁵ Váž. 2843, Najvyšší soud ČSR z 2. júla 1927. Tiež rozhodnutie Váž. 1741, Najvyšší soud ČSR z 29. septembra 1924 definuje túto okolnosť ako absolútnu nespôsobilosť klásť odpor a nejde len o stav prekvapenia obeti. Rozhodnutie Váž. 3740, Najvyšší soud ČSR z 21. januára 1929 pripomína, že zavinením (páchatel'ovým úmyslom musí byť pokrytá aj skutočnosť, že osoba sa nachádzala v stave bezbrannosti.

²⁶ Váž. 316, Najvyšší soud ČSR z 30. decembra 1920. Zákonný predpoklad bezbrannosti bol v tomto prípade daný tým, že páchatel' obeť tak pevne držal, že sa nemohla pohnúť.

²⁷ Uvedenie do stavu bezbrannosti ľst'ou sa považuje za násilie ako spôsob spáchania TČ. Ust. § 122 ods. 7 TZ 2005, resp. § 119 TZ 2009.

²⁸ Váž. 3669, Najvyšší soud ČSR zo 16. septembra 1929.

²⁹ Váž. 863, Najvyšší soud ČSR z 27. mája 1922.

³⁰ Váž. 1259, Najvyšší soud ČSR z 1. septembra 1923.

Problém z hľadiska právnej kvalifikácie nastal, ak trestne zodpovedná žena vykonala súlož s chlapcom mladším ako štrnásť rokov. Keďže išlo o súlož, namiesto subsumovania skutku pod TČ *zprznění* by mala byť uprednostnená kvalifikácia tohto skutku ako násilného smilstva. Avšak podľa § 127 TZ 1852 sa mohla uplatniť len skutková podstata mimomanželskej súlož s osobou ženského pohlavia. Trestnoprávny postih takého konania ženy voči chlapcovi bol možný jedine vtedy, ak obeť bola pohlavne zneužitá okrem súlož aj iným spôsobom, alebo ak konanie páchatelky k takému zneužitíu aspoň smerovalo.³¹

Už v časoch monarchie doktrína vylučovala z pôsobnosti tohto trestného činu sexuálne zneužitie osoby rovnakého pohlavia ako páchatel'.³² Takéto konanie by bolo kvalifikované ako smilstvo proti prírode podľa § 129 písm. b) TZ 1852.³³ Z tohto prepojenia vyplýval vzťah subsidiarity TČ *zprznění* k tomuto trestnému činu, na ktorý § 128 výslovne odkazoval. Nadviažuc na tieto poznatky, aj prvorepubliková judikatúra konštatovala³⁴, jednočinný súbeh týchto TČ je vylúčený.³⁵ Smilstvo definoval *Nejvyšší soud* podľa tohto ustanovenia veľmi široko - je ním akékoľvek „*použitie tela*“ osoby rovnakého pohlavia, hoci aj oblečeným, na účel uspokojenia pohlavnej žiadostivosti.³⁶ Teda smilstvom nie je len súlož a úkony podobné súlož, ale každé zneužitie tela *sloužící smyslnosti a chlípným chťičům*, napr. vzájomná masturbácia.³⁷

Pohlavné zneužitie osoby iným spôsobom predstavoval relatívne neurčitý pojem objektívnej stránky skutkovej podstaty TČ, ktorý bol dostatočne široký na to, aby zahŕňal akýkoľvek zásah do intímnej sféry osoby mladšej ako pätnásť rokov, a ktorý bolo nevyhnutné neustále znova vykladať prostredníctvom judikatúry a právnej vedy. Ako vyplýva z vyššie uvedeného, nemohlo ísť o súlož, ale bolo možné sem zahrnúť iné sexuálne praktiky, najmä orálny a análny styk (*immisio in anum*), masturbáciu, ale aj dotyky na pohlavných orgánoch, a to aj cez spodnú bielizeň, na prsiach, príp. iných častiach tela. Podstatným znakom tohto konania teda je, aby tento kontakt s telom smeroval k uspokojeniu *chlípných choutek* páchatel'a, o čom môže svedčiť napr. skutočnosť, že bol páchatel' pohlavne vzrušený.³⁸ Avšak ak bolo *smilné jednání* len následkom predchádzajúcej podráždenosti pohlavného pudu a nie je vykonané s cieľom

³¹ Váž. 3021, Najvyšší súd ČSR z 22. decembra 1927. V predmetnom prípade musel 7-ročný chlapec na pokyn páchatelky ju ohmatávať ("lehtati") na pohlavných orgánoch, resp. pokúsiť sa vložiť svoj pohlavný úd do jej pohlavných orgánov.

³² Z kriminologického hľadiska sa už na začiatku 20. storočia pokladalo za nesporné, že homosexualita nie je automaticky spätá s náklonnosťou k mladistvým osobám: „*jest rozšířeno mínění, že paederasté jsou dětem nebezpeční a z toho se soudí jakoby paederastie byla něčím zločinným. Prznění hochů jest zálibou starých chlípníků a těžkou křivdu činí paederastu.*“ Pozri SCHÖNENBERGER, Franz – SIEGERT, Wolfgang. *Život pohlavní*. Praha: Josef Pecl, 1904, s. 133 (V tomto duchu - paederast - rozumej homosexuál).

³³ JANKA, Karl. *Das österreichische Strafrecht*. Zweite Auflage. Wien: F. Tempsky, 1890, s. 321.

³⁴ Pozri tiež Váž. 1163, Najvyšší súd ČSR zo 17. marca 1923. V predmetnom prípade spočívalo konanie páchatel'a vo vzájomnej masturbácii s deväťročným chlapcom. Nejvyšší soud vylúčil možnosť súbehu TČ.

³⁵ Pozri tiež Váž. 2094, Najvyšší súd ČSR z 18. septembra 1925.

³⁶ Váž. 395, Najvyšší súd ČSR z 12. marca 1921.

³⁷ Váž. 2321, Najvyšší súd ČSR z 19. marca 1926.

³⁸ Váž. 316, Najvyšší súd ČSR z 30. decembra 1920, z odôvodnenia: „*Že obžalovanému šlo o ukojení jeho chťiče, vychází jasně na jevo z celého jeho počínání, zejména ze zjištěných výroků jeho 'udělejme si to jednou', 'aby si napadená sedla na jeho klín, že to již půjde', a že proti ní činil pohyby prozrazující zjevně jeho pohlavní podráždění. K opodstatnění dalšího zákonného požadavku uspokojení chťičů postačí pak již pouhé podráždění neb stupňování smyslného pudu.*“

privodenia alebo stupňovania pohlavnej podráždenosti, nesmeruje k uspokojeniu *chlípných choutek* a tento znak TČ nie je naplnený.³⁹

Judikatura k problematike pohlavného zneužitia iným spôsobom je bohatá: môže ísť o ohmatávanie pohlavného ústrojenstva, resp. intímnych partií, či dokonca dotyk na stehnách, bez ohľadu na to, či prišlo k pohlavnému uspokojeniu alebo nie,⁴⁰ pričom tento aspekt platil rovnako pre zneužitie iným spôsobom ako aj pre súlož. Nebolo podstatné ani to, či páchatel následne dobrovoľne upustil od ďalšieho konania⁴¹. Uvedené konanie teda možno definovať ako **akýkoľvek kontakt, ktorý je zneužitím tela (dieťaťa)⁴², trvá hoci aj krátko, ale nie je náhodným kontaktom⁴³, smeruje k uspokojeniu *chlípných choutek*.**⁴⁴ Nie je nevyhnutné, aby skutok trval dlhšiu dobu, ani aby boli nakoniec páchatelove *chlípne chťice* skutočne uspokojené.⁴⁵ Postačovalo také zneužitie tela, v ktorom páchatel nachádzal *smyslný požitok*.⁴⁶ Judikatura nevyžadovala, aby bol v rámci skutku použitý pohlavný úd, či už malo ísť o zneužitie pohlavného údu alebo pohlavným údom.⁴⁷ Ochrana totiž nesmerovala len proti zneužitiu pohlavných orgánov dieťaťa, avšak proti zneužitiu dieťaťa *per se*, teda aj proti porušeniu jeho mravného vývoja, čo mohlo byť následkom necudných dotykov. Uskutočnením takého konania je TČ dokonaný a nezostáva len v štádiu pokusu⁴⁸.

Na druhej strane *Nejvyšší soud* zdôraznil⁴⁹, že skúmaným TČ sa postihovalo bezprávné použitie tela obeti na uspokojenie pohlavného pudu. Tieto kritériá nespĺňa potľapkanie dievčaťa po chrbte a po stehnách, resp. prevalenie dievčaťa na lavicu a na zem, keďže pohlavná neporušenosť osoby zostala nedotknutá. *Nejvyšší soud* pripustil v tom prípade kvalifikáciu skutku ako priestupku podľa § 516 TZ 1852⁵⁰, a tak v porovnaní s predchádzajúcimi rozhodnutiami sprísnil kritériá na kvalifikáciu skutku ako *zprznění*, čo pôsobí v porovnaní s vyššie uvedeným mierne zmätočne. Ako kompromisné riešenie sa v tomto zmysle javí iný názor *Nejvyššího soudu*⁵¹, podľa ktorého za pohlavné zneužitie nemožno *per se* považovať potľapkanie po chrbte alebo po stehnách, ale nemožno ho vykladať tak úzko, že by predstavovalo jedine zneužitie pohlavného údu alebo priame styky nezahaleného páchatelovho tela s nezahaleným telom obeti. Na sexuálne zneužitie postačovalo ohmatávanie iných častí tela - prs, nôh sedacích svalov, hoci aj zakrytých odevom⁵² a to najmä vtedy, keď zneužitá osoba mohla rozoznať skutočný účel takých

³⁹ Váž. 3736, Najvyšší súd z 20. januára 1930.

⁴⁰ Váž. 163, Nejvyšší soud ČSR, z 20. marca 1920.

⁴¹ Páchatel sa v predmetnom prípade dotkol stehna osemročného dievčaťa a následne dobrovoľne upustil od ďalšieho konania. Podľa súdu ide o kvalifikovaný pokus - teda skutok, ktorý by mohol byť pokusom násilného smilstva podľa § 127, avšak je už dokonaným TČ *zprznění* podľa § 128.

⁴² Váž. 812, Najvyšší súd ČSR z 24. apríla 1922. V danom prípade dotyk na stehnách dieťaťa.

⁴³ Váž. 1622, Najvyšší súd ČSR z 3. mája 1924.

⁴⁴ K tomu pozri aj KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské. Část obecná i zvláštní*. Praha: Melantrich, 1935, s. 184.

⁴⁵ Váž. 3417, Najvyšší súd ČSR z 15. marca 1929. Konanie nemusí ani smerovať k takému cieľu. Stačí dráždenie a stupňovanie smyslnosti. Pozri tiež Váž. 4151, Najvyšší súd ČSR z 24. apríla 1931.

⁴⁶ Váž. 2443, Najvyšší súd ČSR z 20. júla 1926. Z hľadiska subjektívnej stránky je *zprznění* úmyselným trestným činom a každý znak skutkovej podstaty, teda aj skutočnosť, že páchatel tak koná, aby podráždil svoju pohlavnú zmyselnosť, musí byť pokrytá touto formou zavinenia.

⁴⁷ Váž. 1950, Najvyšší súd ČSR zo 16. apríla 1925.

⁴⁸ Pozri k týmto úvahám Váž. 1230, Najvyšší súd ČSR z 9. júna 1923, v odôvodnení.

⁴⁹ Váž. 1116, Najvyšší súd ČSR z 15. februára 1923.

⁵⁰ Pozri nižšie.

⁵¹ Váž. 1996, Najvyšší súd ČSR z 27. mája 1925. V odôvodnení nadväzuje na rozhodnutie č. 1116.

⁵² K tomu pozri tiež Váž. 3669, Najvyšší súd ČSR zo 16. septembra 1929.

dotykov. Pod pojem *zprznění* judikatura nezahrňovala napr. nadvihnutie sukne⁵³, ak nebol vykonaný ďalší kontakt, avšak siahnutie pod sukňu už tejto kvalifikácii podliehalo.⁵⁴

Voči uvedenému legislatívnemu riešeniu je možné namietat' prípadný rozpor s požiadavkou dostatočnej určitosti zákona *nullum crimen sine lege certa*, a tým aj s požiadavkou právnej istoty. Nejde však o ojedinelý jav v právnej úprave trestného práva hmotného.⁵⁵

Ako trest tu bol stanovený ťažký žalár so sadzbou jeden rok až päť rokov, pri spôsobení závažnej ujmy na zdraví desať až dvadsať rokov, resp. v prípade spôsobenia smrti až na doživotie.

Ak neprichádza do úvahy aplikácia TČ *zprznění*, subsidiárne bolo potrebné zvážiť aplikáciu priestupku podľa § 516 TZ 1852 s názvom „*hrubá a veřejné pohoršení působící urážka mravopoctnosti nebo stydlivosti*“, ktorým sa postihovali okrem iného aj *smilné činy* hrubo urážajúce „*mravopoctnost a stydlivost*“ hrubo a spôsobom, ktorý (čo i len potenciálne)⁵⁶ budí verejné pohoršenie. Rovnako bolo potrebné zvážiť aplikáciu priestupku podľa § 20 č. 2 zákona č. 241/1922 Sb. z. a n. o *potírání pohlavních nemocí*, ktorým sa postihuje zvedenie na smilstvo osoby mladšej ako šestnásť rokov.⁵⁷ Túto kvalifikáciu bolo potrebné aplikovať najmä v prípadoch, keď nie je možné preukázať, že zavinením - páchatel'ovým úmyslom bol pokrytý aj vek obeti, resp. keď páchatel' konal v omyle ohľadom veku obeti.⁵⁸ Skutková podstata tohto priestupku nevylučovala dobrovoľnosť zo strany obeti, podstatné bolo, z ktorej strany pochádzala iniciatíva na smilný čin.⁵⁹

Predpis ďalej stanovoval aj TČ **zvedenia k smilstvu** podľa § 132 TZ 1852, ktorým sa postihovalo zvedenie osoby, ktorá bola zverená pod dohľad alebo výchovu, k *smilnému činu*. Pod termínom „*zviest*“ je potrebné rozumieť iniciatívne pohnutie osoby k takému činu, teda jeho cieľom je pôsobiť na vôľu druhého dostatočne na to, aby sa podrobila páchatel'ovi, a teda vykonala *smilný čin*, ktorý by inak nevykonala.⁶⁰ Predmetom ochrany tohto ustanovenia bola každá osoba zverená pod dohľad alebo výchovu bez stanovenia hornej hranice veku chránenej osoby. Zverenie pod dohľad si nevyžadovalo formálny právny úkon, ale postačovalo, ak bola osoba páchatel'ovi odovzdaná, aby na ňu dával pozor.⁶¹ Zverená pod dohľad mohla byť aj mladistvá nevlastná dcéra, ktorá žila v domácnosti otčima.⁶²

Týmto trestným činom sa postihovalo aj kupliarstvo vo vzťahu k nevinnej osobe alebo rodičov, poručníkov vychovávateľ'ov voči svojim deťom, poručencom, resp. osobám zvereným na vychovávanie alebo vyučovanie. Trest pri tomto TČ bol stanovený vo forme ťažkého žalára na jeden rok až päť rokov. Súbeh tohto TČ s TČ *zprznění* nebol vylúčený,

⁵³ Váž. 1622, Najvyšší súd ČSR z 3. mája 1924.

⁵⁴ Váž. 4151, Najvyšší súd ČSR z 24. apríla 1931.

⁵⁵ Z hľadiska neskoršej právnej úpravy a konformity pojmu obstarávanie veci všeobecného záujmu s touto zásadou pozri nálezy Ústavného soudu ČR, sp. zn. Pl. ÚS 6/98 z 14. októbra 1998, resp. I. ÚS 537/2000 z 27. marca 2002.

⁵⁶ Napr. Váž. 3499, Najvyšší súd ČSR z 28. mája 1929.

⁵⁷ Pozri k tomu bližšie v Slovníku veřejného práva československého pod heslom Mravnostní policie: HÁCHA, Emil et al. *Slovník veřejného práva československého. Svazek II. I až O*. Brno: Polygrafia, 1933, s. 684 a nasl.; resp. pod heslom Pohlavní nemoci HÁCHA, Emil et al. *Slovník veřejného práva československého. Svazek III. P až Ř*. Brno: Polygrafia, 1934, s. 684 a nasl.

⁵⁸ Pozri k tomu Váž. 1978, Najvyšší súd ČSR z 9. mája 1925.

⁵⁹ Váž. 3417, Najvyšší súd ČSR z 15. marca 1929.

⁶⁰ Váž. 2714, Najvyšší súd ČSR z 26. marca 1927.

⁶¹ Váž. 1547, Najvyšší súd ČSR zo 14. marca 1924.

⁶² Váž. 84, Najvyšší súd ČSR zo 4. októbra 1919.

pretože TČ *svedení ke smilstvu* nezahrňalo už priamo akt pohlavného zneužitia, teda skutkové podstaty TČ sa nekryjú.⁶³

Uhorský TZ 1878, ktorý ostal v platnosti na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi aj v priebehu prvej republiky, stanoval inú koncepciu postihu sexuálneho zneužívania. Trestný čin sprznenia bol obsiahnutý v § 236 až 240 TZ 1878⁶⁴. Rozdielna koncepcia sprznenia spočívala v nasledujúcich skutočnostiach:

1. ako subjekt trestného činu nepôsobila ktorákoľvek trestne zodpovedná osoba, ale **len muž**;
2. predmetom útoku mohla byť len osoba ženského pohlavia - **dievča, ktoré je počestné a mladšie ako štrnásť rokov**;
3. § 236 a nasl. TZ 1878 sa postihovalo len **vykonanie súlož**e, teda zákon nepostihoval iné spôsoby pohlavného zneužitia ako to bolo v prípade sprznení v zmysle TZ 1852.

Ako špecifikum tejto právnej úpravy možno tiež vnímať to, že skúmaným ustanovením boli chránené osoby ženského pohlavia len **vo veku dvanásť až štrnásť rokov**. V prípade, že konanie smerovalo proti osobe mladšej ako dvanásť rokov, skutok podliehal kvalifikácii podľa § 232 č. 2 TZ 1878 ako *násilné smilstvo*⁶⁵. Dôvod tejto kvalifikačnej systematiky pravdepodobne spočíval v stanovení prezumpcie, že osoba mladšia ako dvanásť rokov nie je schopná vzhľadom na detský vek utvoriť si a vyjadriť svoju vôľu, a teda súlož s ňou je vždy proti jej vôli, čiže je tzv. *násilným smilstvom*.

Trest bol podľa § 236 TZ 1878 ustanovený v intervale až na päť rokov trestnice. Podľa kvalifikovanej skutkovej podstaty v prípade, že bola činom spôsobená smrť obeti, uplatnila sa doživotná trestná sadzba.

Zneužitie osoby, ktorá patrila do páchatel'ovho poručníctva, opatrovníctva, výchovy, dozoru, vyučovania alebo starostlivosti, bola trestným činom, ak bolo spáchané násilím alebo hrozbou (resp. využitím stavu bezbrannosti), a kvalifikovalo sa ako **TČ násilného smilstva alebo násilia proti cudnosti podľa § 235 č. 2 TZ 1878⁶⁶ - s odkazom na ustanovenia § 232 a 233**. Na margo je potrebné dodať, že TČ násilného smilstva a násilia proti cudnosti sú adekvátne TČ znásilnenia a sexuálneho násilia *de lege lata*, keďže postihujú násilné vykonanie súlož, resp. smilného činu (čiže iných sexuálnych praktík), avšak len ak ide o skutky vykonané mimo manželstva. Z hľadiska postihu zneužívania zverených osôb je relevantný aj **TČ zvädzania** podľa § 247 TZ 1878, ktorý postihoval jednak zvedenie dcéry na súlož s iným alebo zvedenie dieťaťa na pohlavné smilstvo alebo smilstvo proti prírode s iným (ak páchatel' je rodič), vrátane zvedenia na taký čin (čiže na súlož alebo iné praktiky s iným) osoby zverenej do páchatel'ovho poručníctva, opatrovníctva, výchovy, vyučovania alebo dozoru.

Skúmaný TČ sa v zásade stíhal ako **návrhový (súkromnožalovací) delikt⁶⁷** – teda len na návrh poškodenej (§ 238) bez uplatnenia zásady legality zo strany štátneho

⁶³ Váž. 1547, Najvyšší súd ČSR zo 14. marca 1924.

⁶⁴ Ust. § 236 TZ 1878: „Muž, ktorý súloží s počestným dievčaťom, ktoré nedovršilo štrnásť rokov, spácha zločin sprznenia a potresce sa trestnicou do päť rokov.“

⁶⁵ Ust. § 232 č. 2 TZ 1878: „Zločin násilného smilstva spácha a potresce sa trestnicou do desať rokov, kto ... 2. zneužije bezvedomia ženy alebo takého jej stavu, v ktorom nemôže prejaviť svoju vôľu alebo sa brániť na mimomanželskú súlož s ním, bez rozdielu, či spôsobil tento stav sám, či nie.“

⁶⁶ Ust. § 235 č. 2 TZ 1878: „Zločin uvedený v § 232 tresce sa trestnicou od desať do pätnásť rokov, zločin uvedený v § 233 trestnicou od päť do desať rokov: ... 2. keď bol spáchaný na osobe sverenej do páchatel'ovho poručníctva, opatrovníctva, vyučovania, výchovy, dozoru, liečenia alebo starostlivosti.“

⁶⁷ K problematike súkromných trestných žalôb napr. BELEŠ, Andrej. *Súkromná trestná žaloba a preskúmanie meritórneho rozhodnutia v prípravnom konaní súdom ako záruky zákonnosti*. In

zástupcu, avšak s určitými výnimkami podľa § 239. Ust. § 240 TZ 1878 následne zakotvovalo osobitný dôvod zániku trestnosti *sprznenia* (avšak aj násilného smilstva podľa § 232, resp. násilia proti cudnosti podľa § 233 a 234 TZ 1878), keďže čin „sa netrestal“, čiže trestnosť činu zanikla, ak páchatel s poškodenou uzavrel manželstvo pred vyhlásením „trestného rozsudku“, t. j. odsudzujúceho rozsudku súdu prvého stupňa. Na porovnanie s uvedeným právnym stavom, TZ 1852 nestanovuje ani návrhový charakter tohto deliktu, ani osobitný dôvod zániku trestnosti. Tomu zodpovedal aj „mimomanželský charakter“ TČ násilného smilstva a násilia proti cudnosti.

Pohlavné zneužitie muža (chlapca) iným mužom bolo možné subsumovať pod TČ *smilstva proti prírode* podľa ust. § 241 a 242 TZ 1878⁶⁸, ktoré vo všeobecnosti postihovalo sexuálne praktiky medzi mužmi (resp. človeka so zvierat'om) bez ohľadu na vek. Hranicou trestnej zodpovednosti bol podľa § 1 ods. 1 zákona č. 48/1931 Sb. vek štrnásť rokov, čiže v prípade styku dvoch osôb mužského pohlavia, sa voči osobe staršej ako štrnásť rokov vyvodzovala trestná zodpovednosť a osoba mladšia ako štrnásť rokov zostáva chránená – beztrestná.

TZ 1878 tak vôbec trestnoprávne nepostihoval zneužitie chlapca ženou, resp. dievčať a ženou. Tieto skutky by bolo možné, ak by išlo o príbuzných v priamom rade alebo súrodencov, kvalifikovať výlučne ako TČ *krvismilstva* podľa § 243 a 244 TZ 1878, ktorý na rozdiel od inak adekvátneho TČ súlože medzi príbuznými *de lege lata* postihoval aj vykonanie iných sexuálnych praktík, nie len súlože medzi mužom a ženou.

2. KODIFIKAČNÉ ÚSILIE V PRVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKE

Zamýšľaný proces unifikácie československého práva mal odstrániť fenomén právneho dualizmu, ktorý gniavil aj oblasť trestného práva. Úsilie o vytvorenie nového kódexu sprevádzalo predkladanie viacerých osnov Trestného zákona.⁶⁹ Už v roku 1921 vypracovali akademici osnovu Všeobecnej časti Trestného zákona, ktorá bola neskôr včlenená do tzv. profesorskej Osnovy z roku 1926.⁷⁰ Po jej neúspechu bola o desať rokov neskôr vypracovaný „úradnícky“ návrh nového spoločného československého trestného zákona (ďalej len Osnova 1937), ktorý však pre následné dejinné udalosti nebol schválený a nenadobudol účinnosť.⁷¹ Cieľ týchto návrhov sa sústreďoval na zjednotenie značne rozdielných koncepcií postihu sexuálneho zneužívania v Čechách a na Slovensku.

KYSELOVSKÁ, Tereza et al. (eds.). *Cofola 2017*. [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 41-56. Dostupné na internete: <<https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola/2017/cofola2017.pdf>>

⁶⁸ Ust. § 241 TZ 1878: „*Smilstvo medzi mužmi a smilstvo človeka so zvierat'om je prečinom smilstva proti prírode a potresce sa väzením do jedného roka.*“ Ust. § 242 TZ 1878: „*Smilstvo proti prírode je zločinom a potresce sa žalárom do päť rokov, ak bolo spáchané medzi mužmi násilím alebo hrozbou; keď však spôsobil zločin smrť poškodeného, potresce sa doživotnou trestnicou.*“

⁶⁹ To neznamená, že by v období Habsburskej monarchie taktiež neprebíhali rekodifikačné práce na trestnom zákone, hoci z pohľadu súčasnej právnej vedy sú v úzadí. Spomenúť možno napr. Hoegel-Lamaschovu osnovu z roku 1906, ktorá už identifikovala zastaranosť nemeckého trestného zákona z roku 1871 a v súlade s novšími poznatkami vedy trestného práva preferovala Taliansky trestný zákon z roku 1889 a Nórsky trestný zákon z roku 1902. Pozri STORCH, František. Prozatímná osnova zákona trestního z měsíce září 1909. In *Právník: Časopis věnovaný vědě právní a státní*, 1910, roč. 49, č. 9, s. 316-317. ISSN 0231-6625.

⁷⁰ JABLONICKÝ, Tomáš. Pokus o reformu československého trestního práva – Osnova trestního zákona z let 1921, 1926. In *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43, s. 93. ISSN 0079-4929.

⁷¹ FICO, Miroslav. Procesné aspekty prípravy návrhu trestného zákona z roku 1937 (ako „záverečného“ pokusu o unifikáciu trestného práva hmotného 1. ČSR). In *Studia iuridica Cassoviensia*, 2018, roč. 6, č. 2, s. 98-101. ISSN 1339-3995.

Právna úprava skúmaného TČ podľa Osnovy 1926 sa vyznačovala viacerými zásadnými osobitosťami, a to najmä v porovnaní s doposiaľ platnou úpravou. Pokiaľ sa však bližšie pozrieme na samotný text Osnovy 1926, nemožno v nej poprieť najmä výrazný vplyv Osnovy druhej expertnej komisie Švajčiarskeho trestného zákona z roku 1916, totiž mnohé ustanovenia tejto Osnovy sú doslovne preložené, vrátane zakotvenia rozhodujúceho veku legálneho sexu na 16 rokov, čo bolo v československom priestore netypické a ďalšie návrhy túto hranicu neprevzali.⁷² V kontexte Osnovy z roku 1926 mal **TČ zprznení** stratiť ochrannú funkciu vo vzťahu k mladistvým. Obmedzoval sa výlučne na postihovanie smilného konania, v rámci ktorého páchatel' zneužíval bezbrannosť svojej obete, hoci tento stav sám nevyvolal (inak by šlo o tzv. násilné smilstvo).⁷³ K odchýleniu od pôvodného významu tohto TČ prispela najmä inšpirácia germánskou právnou vedou, najmä nemeckými, rakúskymi a švajčiarskymi osnovami.⁷⁴ Pod tento pojem sa pritom subsumovali jednak osoby bezbranné v dôsledku poruchy vedomia (spôsobenej najčastejšie alkoholom alebo drogami), avšak aj osoby slabomyselné a mentálne nevyvinuté, ktoré sa pokladali za bezbranné *ipso facto*. Trestnoprávna ochrana voči sexuálnemu zneužívaniu sa mala viazať na tri kategórie mladistvých:

1. osôb mladších ako 16 rokov,
2. osôb mladších ako 18 rokov,
3. osôb neplnoletých.

Skutková podstata zneužitia osoby **mladšej ako 16 rokov** našla svoje odzrkadlenie vo formulácii § 258 Osnovy 1926.⁷⁵ Pozornosť vyvoláva najmä určenie nového vekového rozhrania, ktoré zjednocovalo pomery v oboch častiach Republiky. Vychádzalo z požiadavky sprísnenej ochrany mládeže podľa vzoru švajčiarskej osnovy. Zvýšenie veku sa vysvetľovalo poukázaním na nové trendy vo vývoji súčasnej mládeže, kritické obdobie dospievania medzi 14. a 16. rokom, čo predpokladalo legislatívny zásah aj do občianskoprávnej spôsobilosti na uzavretie manželstva a jej prispôbenie tomuto veku.⁷⁶

Okrem samotného fyzického kontaktu páchatel'a a osoby mladšej ako 16 rokov (v načrtnutých dimenziách prvorepublikovej judikatúry)⁷⁷ vyvolávala trestnoprávne konzekvencie aj akákoľvek forma nahovárania takejto osoby na *smilné jednaní*,⁷⁸ keďže miera odolnosti potenciálnych obetí voči týmto zvodom sa pokladala za nižšiu. Trestalo sa napokon aj donútenie osoby mladšej ako 16 rokov, aby sledovala páchatel'ovo smilné konanie, ktoré sa síce priamo nedotýkalo jej fyzickej integrity, no povzbudzovalo pohlavný pud páchatel'a. Dôvodová správa osobitne zdôrazňuje, že nemožno za trestné

⁷² Porovnaj doslovne text § 168 Švajčiarskej osnovy „Schändung“ (Sprznenie) a ďalšie. Pozri *Vorentwurf zu einem Schweizerischen Strafgesetzbuch. Fassung der zweiten Expertenkommission*. Zürich: Kommissions-Verlag, 1916.

⁷³ Ust. § 254 Osnovy 1926: „Kdo zneužije choromyslnosti, blbosti, poruchy vědomí nebo jiného stavu bezbrannosti jiného ke smilnému jednání, trestá se žalářem od jednoho měsíce po tři let“.

⁷⁴ Odůvodnění k § 254 Osnovy 1926. Pozri *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového*. Praha: Nákladem ministerstva spravedlnosti, 1926, s. 138.

⁷⁵ Ust. § 258 ods. 1 Osnovy 1926: „Kdo zneužije osoby mladší šestnácti let ke smilnému jednání s ní, trestá se žalářem od šesti měsíců do tří let nebo vězením od tří měsíců do tří let“. Ust. § 258 ods. 2 Osnovy znel: „Stejně se trestá, kdo zneužije osoby mladší šestnácti let k tomu, aby vykonal před ní smilné jednání“.

⁷⁶ Porovnaj BONDY, Hugo. K diskusi o otázce chráněné hranice věkové při deliktech proti mravnosti v přípravné osnově k novému trestnímu zákonu. In *Česká advokacie*, 1926, roč. 12, s. 83-86.

⁷⁷ Trestala sa teda rovnako súlož ako aj iné smilné konanie. Pozri MILOTA, Albert. *Reforma trestního zákona v Československu*. Bratislava: Právnická jednota na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, 1934, s. 195.

⁷⁸ Osnova 1926 konštantne operuje s termínom „smilné jednaní“. Tento pojem bol v Osnove explicitne definovaný ako „mimomanželská súlož a každé iné necudné správanie vykonané osobou iného, resp. rovnakého pohlavia pre uspokojenie alebo väčšie podráždenie pohlavného pudu“.

pokladať, ak sa táto osoba stala náhodným svedkom pohlavného styku dospelých osôb, napr. v dôsledku nedostatočných bytových pomerov.⁷⁹

Smilné jednaní bolo trestné aj v prípade osoby **mladšej než 18 rokov**, ak šlo o **osoby rovnakého pohlavia**. Rovnako trestné bolo už aj samotné navádzanie na také konanie (§ 261).⁸⁰ Tento trestný čin však mal subsidiárnu povahu voči skutkovej podstate zneužitia osoby mladšej ako 16 rokov. Osnova z roku 1926 generálne vylúčila kriminalizáciu homosexuality s odôvodnením, že trestné zákonodarstvo nie je povolane stíhať každú nemravnosť, pričom dôvodová správa sa explicitne odvoláva na samouspokojovacie praktiky, ktoré bezpochyby nerest'ou sú a napriek tomu ich trestný zákon nepostihuje.⁸¹ Práve skupinu osôb mladších ako 18 rokov považovali predkladatelia Osnovy za zvlášť zraniteľnú entitu, ktorá môže k týmto sklonom prejavíť menšiu mieru odolnosti. Zakotvenie tohto trestného činu bolo preto odôvodnené zvláštnym záujmom na tom, aby sa predchádzalo rozširovaniu homosexuality prostredníctvom mladistvých, pričom inšpiráciu našli tvorcovia Osnovy v jej nórskej náprotivku.⁸² Autori článku predpokladajú, že takéto riešenie uvedenej otázky bolo prevzaté do Osnovy najmä pod vplyvom prijatia Rezolúcie trestnej sekcie na Druhom zjazde československých právnikov v roku 1925, ktorá proklamovala, že vzhľadom na výsledky lekárskej vedy už homosexualitu nemožno pokladať proti prirodzenosti, no trestnou mala ostať „propaganda homosexuálnych činů“, činy pohoršujúce verejnú mravnosť a zdravie, ochrana sa mala poskytnúť aj mládeži do 18 roku veku.⁸³

Napokon popri týchto dvoch skupinách osôb sa špeciálna ochrana poskytovala aj zvereným osobám a to v dvoch prípadoch. V prvom šlo o ochranu **neplnoletých osôb** (21 rokov)⁸⁴ voči tomu, kto bol poverený ich výchovou, vzdelávaním, či výkonom starostlivosti o nich, teda páchatel'ovi boli zverené (§260).⁸⁵ Takou chránenou osobou mohlo byť najmä nevlastné, či prijaté dieťa, taktiež poručenec, opatrovanec, ale aj žiak a učeň. Takáto úprava pramenila z titulu autority a moci potenciálneho páchatel'a nad takto mladou osobou a v dôsledku toho aj jej prípadnej väčšej benevolencii k *smilnému jednaniu*.⁸⁶ V prípade, že by šlo o vlastných ascendentov, bolo by to kvalifikované,

⁷⁹ Odůvodnění k § 258 Osnovy 1926. Pozri *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového*. Praha: Nákladem ministerstva spravedlnosti, 1926, s. 140.

⁸⁰ Ust. § 261 ods. 1 Osnovy 1926: „Kdo vykoná smilné jednání s osobou mladší osmnácti let téhož pohlaví, kdo svádí takovou osobu ke smilnému jednání s ním, trestá se, není-li čin trestný podle § 258, žalářem od jednoho měsíce do tří let nebo vězením od čtrnácti dnů do tří let“.

⁸¹ Pripomeňme si však ustanovenia čl. 74 ods. 1 *Constitutio Criminalis Theresiana*, ktorý bol označený rubrikou „O chlípnoti proti prirodzenosti“. V tomto článku nebola kriminalizovaná len sodomia, nekrofilia a homosexualita, ale aj „akékoľvek obcovanie medzi mužom a ženou, ktoré je proti prirodzenosti“ a tiež „od neho (páchatel'a) samého páchaná chlípnot' určitým spôsobom na vlastné uspokojenie“.

⁸² Odůvodnění k § 261 Osnovy 1926. Pozri *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového*. Praha: Nákladem ministerstva spravedlnosti, 1926, s. 142.

⁸³ Druhý sjezd československých právníků v Brně v 1925. In *Právník: Časopis věnovaný vědě právní a státní*, 1925, roč. 64, č. 11, s. 389-390. ISSN 0231-6625. V prvej republike vychádzal aj propagandistický bulletin, ktorý bojoval za odstránenie § 129 TZ 1852 najmä v priebehu 30. rokov 20. storočia, zvaný: „Hlas: List sexuální menšiny“.

⁸⁴ Pozri bližšie SEDLÁČEK, Jaromír. *Občanské právo československé: Všeobecné nauky*. Brno: Právník, 1931, s. 154.

⁸⁵ Ust. § 260 ods. 1 Osnovy 1926 znelo: „Kdo se dopustí smilného jednání se svým nezletilým dítětem nevlastním nebo přijatým, se svým nezletilým poručencom neb opatrovancem, se svým nezletilým žákem neb učněm nebo jinou nezletilou osobou svěřenou jeho výchově, vyučování nebo péči, trestá se žalářem od jednoho měsíce do tří let nebo vězením od čtrnácti dnů do tří let“.

⁸⁶ Odůvodnění k § 260 Osnovy 1926. Pozri *Přípravné osnovy trestního zákona o zločinech a přečinech a zákona přestupkového*. Praha: Nákladem ministerstva spravedlnosti, 1926, s. 141.

prirodzene, ako súlož medzi príbuznými. Druhý prípad chránil osoby **mladšie ako 18 rokov** pred *smilným jednaním* zo strany zamestnancov detských domovov, polepšovni, nemocníc, väzníc a ďalších ústavov sociálneho typu, kde bola takáto osoba umiestnená. Toto ustanovenie sa však malo vzťahovať na všetkých zamestnancov príslušného ústavu, ba aj na jeho vlastníka, teda nezáležalo na tom, či páchatel'ovi priamo podliehala osoba mladšia ako 18 rokov alebo nie.

Osnova 1937 reflektovala prevratné reformy svojej predchodkyne v tejto oblasti zmierlivejšie. Avšak aj tento návrh priniesol oproti dovtedy platnej právnej úprave viaceré zmeny. Zjednocovala subjekt TČ na všeobecný subjekt, resp. predmet útoku už nemal byť rozlišovaný podľa pohlavia, postihovalo sa vykonanie súložie ako aj iných sexuálnych praktík v rámci jednej kvalifikácie, ba dokonca návrh zotrval na zavedení **viacstupňovej ochrany detí a mladistvých voči sexuálnym aktom** podľa Osnovy z roku 1926. Vekové rozloženie však rozdielne: išlo jednak osôb mladších ako štrnásť rokov, jednak mladších ako šesťnásť rokov a jednak osôb neplnoletých, čiže mladších ako dvadsaťštyri rokov. Podľa vzoru Osnovy 1926 aj v tomto návrhu počínala hlava o trestných činoch proti mravnosti definíciou smilstva (§ 322), ktorá sa funkčne nelíšila od skoršej vize. Je potrebné zdôrazniť len to, že znaky tohto pojmu boli naplnené bez ohľadu na to, či konanie smerovalo k uspokojeniu alebo podráždeniu pohlavného pudu chránenej osoby. Postihované konanie muselo spočívať v priamom telesnom styku, a teda nepostačovalo, aby ho chránená osoba vykonala pred inou osobou, alebo aby bolo vykonané pred chránenou osobou.⁸⁷ Tento pojem bol tak charakterizovaný súložou ako aj inými sexuálnymi praktikami.

Návrh obsahoval jednak TČ *zprznení* podľa § 324 a 325 a jednak TČ *zneužití osoby mladší než šestnáct let* podľa § 330 a 331 Osnovy 1937. TČ *zprznení* postihoval každého, kto vykoná zneužitie formou *smilného jednání* na týchto osobách:

- 1) bezbrannej osoby, príp. osoby, ktorá nedokáže rozpoznať význam takého konania alebo riadiť sa správnym rozpoznaním pre duševnú chorobu, slabomyselnosť alebo poruchu vedomia (§ 324);
- 2) **osoby mladšej ako štrnásť rokov** (§ 325).

Osnova 1937 tak v porovnaní s TZ 1852 **upustila od rozdielnej právnej kvalifikácie vykonania súložie a vykonania iných sexuálnych praktík**, resp. v porovnaní s TZ 1878 upustila od rozdielnej právnej kvalifikácie **na základe veku** zneužitej osoby do štrnástich rokov veku (interval od 0 do 12 rokov, resp. od 12 do 14 rokov) a **na základe pohlavia**.

Osnova 1937 zachovávala v súlade s doposiaľ platnou právnou úpravou z hľadiska subjektívnej stránky TČ úmyselnú formu zavinenia. Úmyslom tak museli byť pokryté všetky znaky skutkovej podstaty TČ, pričom najproblematickejšie sa javilo dokazovanie úmyslu vo vzťahu k veku chránenej osoby. Zákonodarca podľa dôvodovej správy⁸⁸ zvažoval aj zavedenie adekvátneho trestného činu **s nedbanlivostným zavinením**, keď by bolo možné postihnúť páchatel'a činu, ktorý nevedel, že je obeť mladšia ako štrnásť rokov, avšak to vedieť mal a mohol. Táto idea sa však nerealizovala a prípady, keď nebolo možné preukázať páchatel'ov úmysel pokrývajúci aj vek chránenej osoby nižší ako štrnásť rokov, je v zásade podľa Osnovy 1937 možné postihnúť ako TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov. Trestné činy proti slobode a ľudskej dôstojnosti možno charakterizovať ako typicky úmyselné, pričom zavedenie TČ s nedbanlivostným

⁸⁷ Dôvodová správa k Osнове 1937, s. 375.

⁸⁸ Tamtiež, s. 378.

zavinením bolo nevyhnutné odmietnuť aj z dôvodu rozporu so zásadou postavenia trestného práva ako prostriedku *ultima ratio*⁸⁹.

Návrh stanovil pri tomto TČ trest žalára vo výmere dvoch až desiatich rokov, v prípade, ak bolo vykonané smilné konanie okrem súlože na osobe mladšej ako štrnásť rokov, je sadzba znížená na jeden rok až päť rokov. V kvalifikovanej skutkovej podstate pri spôsobení ťažkého poškodenia tela alebo zdravia, potratu alebo nebezpečenstva nákazy pohlavnou chorobou sa trestná sadzba zvyšuje na päť až pätnásť rokov, pri spôsobení smrti na desať až dvadsať rokov. V kontexte návrhov trestných zákonov z 30. rokov nemožno vynechať (na dnešnú dobu pomerne razantnú) úvahu prof. Miloty, aby sa v budúcnosti dôsledne uvážilo, či nový trestný zákon by nemal obsahovať aj trest sterilizácie (ba istú formu kastrácie) pri trestných činoch násilného smilstva, prznenia detí, vražd na základe sexuálneho motívu, ako aj notorických alkoholikov s kriminálnou minulosťou, „kteří plodí potomstvo tělesně a duševně méněcenné“. Ako predloha mu slúžili nielen niekoľko amerických štátov (Kalifornia, Nebraska, Washington, Indiana), ba odvoláva sa aj na novú úpravu v Nemeckej ríši!⁹⁰ Ako spresňuje Herrnritt, nemecký zákon umožňoval predovšetkým nútenú sterilizáciu duševne chorých, čo Herrnritt pokladal za protichodné s československými demokratickými tradíciami. No rovnako sa prihovárал za zakotvenie kastrácie ako trestu pre zločincov s chorobne vystupňovaným pohlavným pudom charakteristickým ťažkou perverznosťou a sadizmom, keďže mnohí z nich páchali recidívu ihneď po prepustení z výkonu trestu.⁹¹

Z pohľadu právneho stavu *de lege lata* **návrh tohto TČ kumuluje znaky sexuálneho zneužívania a znásilnenia, resp. sexuálneho násillia**, keďže postihuje vykonanie súlože alebo iných sexuálnych praktík na bezbrannej osobe, čo medzi znaky TČ sexuálneho zneužívania *per se* nepatrí. Je potrebné doplniť, že konanie uvedené v tejto alternatívnej TČ *zprznění* (§ 324) nebolo trestným, ak osoba, na ktorej bolo vykonané smilné jednání ešte pred tým, než sa stala bezbrannou (alebo neschopnou rozhodovať sa pre duševnú poruchu atď.) dala súhlas na vykonanie *smilného jednání*.⁹² Tento fakt len potvrdzuje skutočnosť, že návrh tohto TČ podľa Osnovy 1937 kumuluje znaky uvedených trestných činov z pohľadu stavu *de lege lata*, pretože zmiešava absolútnu ochranu niektorých osôb (mladších ako štrnásť rokov) bez ohľadu na ich súhlas a relatívnu ochranu niektorých osôb so zohľadnením ich prípadného súhlasu.

Z hľadiska absolútnej ochrany pred pohlavným zneužitím stanovila Osnova 1937 **vekovú hranicu štrnásť rokov**, a to v súlade s doposiaľ platnou právnou úpravou a na rozdiel od neskoršej právnej úpravy tzv. hranice legálneho sexu platnej dodnes. Z dôvodovej správy k Osnove 1937 možno predložiť štyri argumenty, z ktorých vyplýva potreba vekovej hranice štrnásť rokov:⁹³

1. mládež v tomto veku v európskych podmienkach **pohlavne dospieva**; *a contrario* vo veku do štrnástich rokov bolo možné prezumovať fyzickú

⁸⁹ K problematike *ultima ratio* pozri napr. pozri FENYK, Jaroslav. O subsidiární úloze trestní represe a trestním právem jako prostředkem „ultima ratio“ nejen v novém českém trestním zákoníku. In VANDUCHOVÁ, Marie - HOŘÁK, Jaromír (ed.). *Na křižovatkách práva*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 81–94. ISBN 978-80-7400-388-2, resp. ČENTĚŠ, Jozef - ŠANTA, Ján. Princíp *ultima ratio* a vybrané aspekty ekonomickej kriminality. In *Trestné právo ako ultima ratio – hmotnoprávne a procesnoprávne aspekty*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2016, s. 31–41. ISBN 978-80-7160-436-5.

⁹⁰ MILOTA, ref. 77, s. 141–142.

⁹¹ HERRNRITT, Vilém. Několik poznámek k otázce sterilisace. In *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Augusta Miřičky*. Praha: Nákladem Československé společnosti pro právo trestní, 1933, s. 126–127.

⁹² Dôvodová správa k Osnove 1937, s. 337.

⁹³ Tamtiež.

- a psychickú nezrelosť na sexuálne akty, čo zdôrazňovala aj prvorepubliková judikatúra⁹⁴;
2. vek štrnásť rokov je rozhodujúci pre **ukončenie povinnej školskej dochádzky**;
 3. páchateľ môže byť **lepšie spoznať vek obete**, pretože ak páchateľ mal vedomosť o školskej dochádzke svojej obete, preukazuje tým, že si musel byť vedomý, že ide o osobu, pri ktorej je vykonanie súlože alebo iných sexuálnych praktík trestnoprávne sankcionované;
 4. stanovenie vyššej vekovej hranice by znamenalo príliš široký rozsah kriminalizácie a bolo by vzhľadom na vysokú trestnú sadzbu neprimerane prísne: osobitne zavrhnutiahodné činy by sa zmiešali s ľahšími činmi.

Z pohľadu súčasnej právnej úpravy je potrebné uviesť, že argument povinnej školskej dochádzky nemožno uplatniť: vzhľadom na to, že povinná školská dochádzka je desaťročná a začína sa po dovŕšení šiesteho roku veku, veková hranica by neprimerane stúpala. Ako referenčný bod sa ponúka vek ukončenia navštevovania deväťročnej základnej školy. Vylúčiť možno tiež štvrtý argument vzhľadom na celkovo vysoké trestné sadzby a propunitívne orientovanú trestnú politiku, najmä v podmienkach Slovenskej republiky.⁹⁵

TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov (§ 330 a 331 Osnovy 1937) pozostávala z dvoch základných skutkových podstát. Podľa prvej skutkovej podstaty TČ sa postihoval ten, kto pohol – presvedčil (*přiměje*) – osobu mladšiu ako šesťnásť rokov iného pohlavia, aby s páchateľom vykonala *smilné jednání*, alebo aby na sebe strpela páchateľovo *smilné jednání*, prípadne ju k tomu zvädzal. Pojmom pohnúť - presvedčiť (*přiměti*) – sa zákonodarca usiloval vyjadriť to⁹⁶, že iniciatíva na vykonanie činu by mala vychádzať od páchateľa, nie od obete. Napriek tomu význam tohto termínu nepredpokladal použité akýchkoľvek osobitných prostriedkov ako napr. l'sti, úskoku a pod. Ustanovenie explicitne uvádzalo, že predmetom útoku bola osoba opačného pohlavia. V prípade, že by konanie smerovalo voči osobe rovnakého pohlavia, kvalifikácia by sa zmenila na *TČ smilstva s osobou téhož pohlaví* podľa § 335 Osnovy 1937⁹⁷ ako prísnejšie trestný - s vyššou trestnou sadzbou.

Ako sme naznačili vyššie, kvalifikácia podľa skúmaného TČ zabezpečovala postih v tých prípadoch, keď nebolo možné preukázať, že páchateľov úmysel zahŕňal aj skutočnosť, že osoba bola mladšia než štrnásť rokov. TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov sa tak mal uplatniť **subsidiárne**, pokiaľ nebolo možné skutok kvalifikovať ako *zprznění*, hoci obeťou bola osoba mladšia ako štrnásť rokov. Druhý aspekt subsidiarity tohto trestného činu bolo potrebné vnímať v tom zmysle, že kriminalizoval „predpolie“ samotného aktu, ktorým mala byť osoba zneužitá. Ako dokonaný TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov sa totiž kvalifikovalo konanie, ktorým páchateľ ešte len zvädzal osobu mladšiu ako šesťnásť rokov na vykonanie *smilného jednání*. Čiže ak

⁹⁴ Pozri Váž. 1230, Najvyšší súd ČSR z 9. júna 1923. Z odôvodnenia: „*Tíha zločinu podává se při zprznění nikoliv snad ze závažnosti smilného útoku, nýbrž z předmětu smilstva, z povahy osoby; jednat se - pokud jde o děti mladší 14 let - o osobu, jejíž mravní zásady se neustálily, jež smilnými činy, na jejím těle nebo s použitím jejího těla spáchanými, může se dostat na zcestí, jejíž mravní vývoj necudnými, smilnými činy může býti vážně ohrožen a rušen.*“

⁹⁵ K tejto problematike pozri bližšie BELEŠ, Andrej. Hypertrofia trestných sadzieb v podmienkach Slovenskej republiky. In *Justičná revue* 2018, roč. 70, číslo 10, s. 1029-1042. ISSN 1335-6461.

⁹⁶ Dôvodová správa k Osnove 1937, s. 380.

⁹⁷ Čo pripomína aj to, že Osnova 1937 sa opäť vrátila k trestnosti homosexuality a to z dôvodu, že „*táto nerest' je už teraz veľmi rozšírená a jej dekriminalizácia by nepochybne spôsobila ešte väčší vzrast jej praktikovania*“. Pozri Dôvodová správa k Osnove 1937, s. 383.

páchateľ zvädzal osobu mladšiu ako štrnásť rokov, avšak k samotnému aktu nedošlo, namiesto TČ *zprznění* by sa subsidiárne uplatnila kvalifikácia podľa skúmaného ustanovenia. Vzťah subsidiarity zároveň vylučoval jednočinný súbeh TČ *zprznění* a TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov.

Trest bol pri tomto TČ stanovený vzhľadom na subsidiaritu voči *zprznění* miernejšie: umožňoval uloženie tuhého väzenia⁹⁸ vo výmere jeden mesiac až šesť mesiacov.

Druhá skutková podstata TČ zneužitia osoby mladšej ako šesťnásť rokov postihovala páchatel'a, ktorý pohol - presvedčil (*přiměje*) osobu mladšiu ako šesťnásť rokov - rovnakého alebo opačného pohlavia, aby pred ním vykonala „*soulož, smilstvo alebo necudné jednání*“ (čiže čokoľvek, napr. aj pohlavný akt so zvieratom).⁹⁹ Rovnako sa postihovalo aj zvädzanie k tomuto konaniu, no uplatňovalo sa aj opačne (ak páchatel' sám vykonal uvedené konanie pred osobou mladšou ako šesťnásť rokov). Ako trest tu bolo stanovené tuhé väzenie od jedného mesiaca do jedného roka. Osnova tak predpokladala na jednej strane situáciu, keď páchatel' sledoval súlož alebo iné sexuálne praktiky obeti, resp. na druhej strane keď obeť sledovala súlož alebo iné sexuálne praktiky páchatel'a. V tomto ohľade ide o očividné prevzatie a úpravu matérie Osnovy 1926. Vzhľadom na to, že TČ *zprznění* tieto formy konania nepostihovalo, išlo opäť o subsidiárny postih „predpolia“ voči *zprznění*, ktorého aplikácia bola vylúčená. Avšak pri skúmanom trestnom čine bol stanovený osobitný kvalifikačný znak – spáchanie na osobe mladšej ako štrnásť rokov, a to s trestnou sadzbou tuhého väzenia od troch mesiacov do troch rokov.

Skúmaný TČ bol adekvátnym ekvivalentom voči vtedy platnému priestupku *vyzývání ke smilstvu* podľa § 20 zákona č. 241/1922 Sb. z. a n. o *potírání pohlavních nemocí*, ktorý postihoval zvädzanie osoby mladšej ako šesťnásť rokov na smilstvo. Inšpiráciu z tohto ustanovenia napokon čerpala už aj Osnova 1926. V súvislosti s bojom proti pohlavným chorobám boli v podmienkach Československej republiky prijaté opatrenia na potláčanie prostitúcie¹⁰⁰ ako aj negatívnych spoločenských javov, ktoré s prostitúciou súviseli, a teda aj zvädzania mladistvých osôb. Osnovy 1926 a 1937 preto v týchto ustanoveniach len dopĺňali to, čo bolo úmyslom zákonodarcu¹⁰¹ už pri prijímaní zákona o *potírání pohlavních nemocí*.

Uvedené ustanovenia boli doplnené ochranou zverenej osoby prostredníctvom **TČ smilstva so zverenou osobou** podľa § 332 Osnovy 1937. Tento trestný čin pozostával z troch základných skutkových podstát. Podľa ods. 1 sa postihovalo vykonanie smilného jednání s neplnoletou osobou (osobou nezletilou), ktorá bola páchatel'ovi zverená na výchovu, vyučovanie, starostlivosť a dozor. Podľa všeobecného občianskeho zákonníka z

⁹⁸ Formy výkonu trestu odňatia slobody podľa § 39 Osnovy 1937 sú: žalár, tuhé väzenie, väzenie a štátne väzenie. Tuhé väzenie je podľa § 39 ods. 3 Osnovy 1937 dočasný trest na slobode s výmerou najmenej jeden deň a najviac päť rokov. Ide o druh trestu, ktorý je ukladaný za prečiny a za priestupky, pričom súd ho nemôže zmeniť na trest peňažný, resp. za úmyselné priestupky, keď za zákonných podmienok je možné zmeniť trest na žalár. Pozri k tomu dôvodovú správu k Osnove 1937, s. 214 a 215.

⁹⁹ Tamtiež, s. 380 a 381.

¹⁰⁰ Zrušenie reglementácie prostitúcie (§ 13), zrušenie nevěstincov (§ 14 uvedeného zákona). VLČEK, Martin. K problematice postihu prostituce v československém trestním zákoně. In *Právnik*, 1975, roč. 114, č. 10, s. 923. ISSN 0231-6625.

¹⁰¹ Dôvodová správa k zákonu č. 241/1922 Sb. z. a n., k § 21 a 22: „*Vybízení ke smilstvu nebo nabízení se k němu na místě veřejném, svádění osob mladistvých, provozování smilstva způsobem pohoršlivým pro spoluobyvatele domu neb sousedy dopustiti se může každý, nejen 'veřejná' nevěstka, a bude proto po zákonu trestán. Platné trestní zákony dosavadní neobsahují zvláštních předpisů proti takovým skutkům - bylo tudíž nutno pojmouti je do této osnovy, s jejíž látkou velice úzce souvisí, arci bez újmy platnosti ustanoveních obecných zákonů trestních. Při úpravě nového trestního zákona bude lze ustanovení těchto paragrafů zahrnouti v tento nový trestný zákon a bude toto již jaksi přípravou pro nový trestní zákon.*“

roku 1811¹⁰² (§ 21) sa nepľnoletou (nezletilou) osobou myslela osoba mladšia ako 24 rokov. Podľa ods. 2 sa postihovalo vykonanie smilného jednání páchatel'om zamestnaným vo verejnej alebo súkromnej výchove, nemocnici, chorobinci alebo podobnom ústave pre osoby, ktoré potrebujú starostlivosť, v ústave na výkon trestu alebo v zabezpečovacom ústave, ak je obeťou osoba mladšia ako 21 rokov, ktorá je v takom zariadení internovaná. Opäť svojím charakterom išlo o prevzatie ustanovení Osnovy 1926. Podľa ods. 3 sa osobitne so zvýšenou trestnou sadzbou trestá vykonanie mimomanželskej súlož s osobou uvedenou v predchádzajúcich odsekoch.

3. TRESTNÉ ZÁKONY Z ROKOV 1950 A 1961

Trestné právo hmotné bolo v podmienkach Československa rekodifikované a zjednotené až zákonom č. 86/1950 Sb. Trestný zákon (ďalej len **TZ 1950**), ktorý stanovil aj novú koncepciu právnej úpravy sexuálneho zneužívania - odlišnú od úprav v zmysle TZ 1852, TZ 1878, ako aj Osnovy 1937. Po tejto zmene je vývoj ustanovení postihujúcich sexuálne zneužívanie charakterizovaný stabilitou. V rámci kodifikácií prevládal trend, že sa „škála stíhaných sexuálnych deviácií zužovala“, pričom mnohé sexuálne skutky, ktoré TZ 1852 pokladal za nebezpečné, neskoršie zákony už nestíhali. Už socialistická právna veda uznávala, že sa spoločnosť postupným vývojom oslobodzuje od svojich predsudkov, dovtedy neprípustné konania v mravnej oblasti sa začínajú tolerovať, pričom celkový trend smeroval k sociálnej adaptácii páchatel'ov.¹⁰³ Naozaj, od *Constitutio criminalis Theresiana* prestalo byť stíhané cudzoložstvo, dobrovoľná mimomanželská súlož medzi mužom a ženou, niekedy v českom preklade uvádzaná v rubrike aj ako „*sprosté kurevnictví*“ (art. 81), onania, od trestného zákona 1852 prestala byť postupne stíhaná sodomia (resp. tzv. bestiofilia) a od roku 1961 aj homosexuálny pohlavný styk medzi dospelými. Napokon, prechodom k socialistickej, resp. komunistickej spoločnosti ako vrcholu spoločenského vývoja (keď sa dejiny „uzatvorila“) mala zločinnosť celkovo zaniknúť, teda v socialistickej spoločnosti sa mnohé ustanovenia trestného zákona mali stať obsoletnými.¹⁰⁴

Nový TZ 1950 ustanovil významné koncepčné zmeny postihu sexuálneho zneužívania. Pojem *zprznění / sprznenie* bol nahradený pojmom **pohlavné zneužitie**. Právna úprava pohlavného zneužívania podľa § 239 a 240 TZ 1950¹⁰⁵ sa v porovnaní s recipovanými predpismi i Osnovou 1937 vyznačovala zjednodušením a zovšeobecnením znakov skutkovej podstaty skúmaného TČ, ako aj systematiky trestných činov proti dôstojnosti človeka (druhý diel siedmej hlavy osobitnej časti TZ 1950). V nasledujúcom ustanovení § 241 TZ 1950 bol zakotvený TČ pohlavného styku s osobou tohto istého pohlavia, teda postih homosexuálnych stykov, čím zákon nadviazal na prvorepublikovú

¹⁰² Platný v Československu do prijatia zákona č. 141/1950 Zb. (Občiansky zákonník).

¹⁰³ BOČEK, Otomar. Zkoumání přičetnosti u trestných činů spáchaných sexuálními devianty. In *Socialistická zákonost: časopis pro právní praxi*, 1967, roč. 15, č. 10, s. 584. ISSN 0037-8305.

¹⁰⁴ Z dôvodovej správy TZ 1950: „*Velcí učitelé lidstva Marx, Engels, Lenin a Stalin vědecky dokázali, že příčiny zločinnosti tkví v hospodářských podmínkách lidské existence. Zločinnost v třídní antagonistické společnosti je výsledkem neřešitelných rozporů jež spočívají v samé skladbě této společnosti. ... Zločin je zjevem organicky spjatým s kapitalismem. Se zánikem kapitalismu nutně souvisí též postupný zánik zločinnosti. Nelze likvidovat zločinnost, dokud nebyl odstraněn kapitalismus.*“ [online]. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=72076>> [cit. 2018-11-15].

¹⁰⁵ Ust. § 239 TZ 1950: „(1) Kto vykoná súlož s osobou mladšou než pätnásť rokov, alebo kto takú osobu ináč pohlavne zneužije, potresce sa odňatím slobody na jeden až desať rokov. (2) Odňatím slobody na desať až dvadsať rokov sa páchatel' potresce, a) ak má čin uvedený v odseku 1 za následok ťažkú ujmu na zdraví, alebo b) ak je tu iná obzvlášť priťažujúca okolnosť. (3) Doživotným odňatím slobody sa páchatel' potresce, ak má čin uvedený v odseku 1 za následok smrť.“

právnú úpravu i Osnovu 1937, teda neosvojil si myšlienku dekriminalizácie z Osnovy 1926. Na rozdiel od staršej právnej úpravy, resp. úpravy podľa Osnovy 1937 bol súbeh TČ pohlavného zneužitia a pohlavného styku s osobou tohto istého pohlavia možný.

Skutková podstata obsahovala všeobecný subjekt, teda páchatel'om mohla byť ktorákoľvek trestne zodpovedná osoba, nie len muž ako v právnej úprave na Slovensku podľa TZ 1878. Absolútna ochrana sa poskytovala každej osobe mladšej ako pätnásť rokov, teda nie len dievčaťu ako vo vyššie uvedenej právnej úprave.

Veková hranica absolútnej ochrany sa zvýšila **zo štrnástich na pätnásť rokov**, čo bolo zmenou v porovnaní so všetkými vyššie uvedenými právnymi predpismi. Okolnosti, ktoré viedli zákonodarcu k tejto významnej zmene, z dôvodovej správy nevyplývajú.¹⁰⁶ Vzhľadom na to, že dôvodová správa k Osnove 1937 poukazovala na súvis vekovej hranice absolútnej ochrany s povinnou školskou dochádzkou do štrnástich rokov, je dôvodné predpokladať, že hranica pätnásť rokov bola zvolená práve v súvislosti so stanovením deväťročnej povinnej školskej dochádzky v základných školách prvého a druhého stupňa, ktorá sa začínala po dovŕšení šiesteho roku veku v súlade s § 13 ods. 1 zákona č. 95/1948 Zb. o *základní úpravě jednotného školství* (školský zákon) v znení neskorších predpisov.

Pre úplnosť je potrebné doplniť, že povinnosť navštevovať školu pokračovala ďalšie tri alebo štyri roky aj po ukončení deväťročnej dochádzky na niektorej zo škôl tretieho stupňa¹⁰⁷ podľa § 48 citovaného zákona. Dôvodová správa k Osnove 1937 ako dôvod naviazania vekovej hranice absolútnej ochrany na povinnú školskú dochádzku uvádzala uľahčenie dokazovania subjektívnej stránky TČ ohľadom veku obeti - ak si bol páchatel' vedomý, že obet' navštevovala školu, musel si byť vedomý, že je „pod zákonom“. Stanovením povinnosti navštevovať školu aj po ukončení základného vzdelania sa tento aspekt zotrel z čoho možno dedukovať, že povinnosť navštevovať školu ešte nemusela znamenať – a teda u páchatel'a evokovať – existenciu absolútnej ochrany pred sexuálnymi aktmi. Možno teda konštatovať, že hranica absolútnej ochrany sa neviazala na povinnosť navštevovať školu, ale na povinnosť deväťročnej dochádzky na základné školy prvého a druhého stupňa, z čoho vyplýva, že len vedomosť páchatel'a o navštevovaní základnej školy obeťou, mohlo implikovať jeho vedomosť o tom, že obet' podlieha absolútnej ochrane. Tento záver však relativizujú prípady, keď napr. následkom nedostatočných učebných výsledkov vykonáva deväťročnú dochádzku do základnej školy osoba staršia ako pätnásť rokov.

Rovnaká veková hranica pätnásť rokov bola ustanovená napr. aj vo Švédsku, pričom jej prípadná modifikácia patrila k aktuálnym otázkam vtedajšieho trestného práva. Švédski právnici si uvedomovali paradox, že kým mládež pohlavne dospievala oveľa skôr, než predchádzajúce generácie, vzdelávací proces sa naopak predlžoval. Hoci sa často stávalo, že maloletí nadobúdali svoje prvé pohlavné skúsenosti s maloletými rovnakého veku, predsa len zastávali stanovisko, že mládež by sa nemala začať oddávať sexuálnemu spôsobu života príliš skoro, teda napr. v priebehu základného vzdelávania. Už vtedy sa však v škandinávskych krajinách formovala cesta k takému riešeniu, že vek absolútnej ochrany je síce potrebné znížiť, no s tým zároveň posilniť výučbu sexuálnej výchovy na školách.¹⁰⁸ Hoci na stránkach Právneho obzoru sa zdôrazňoval veľký

¹⁰⁶ Dôvodová správa k TZ 1950.

¹⁰⁷ Podľa § 33 uvedeného zákona boli školami tretieho stupňa základné odborné školy, odborné školy, vyššie odborné školy a gymnáziá.

¹⁰⁸ Uvedené smerovanie sa čoskoro odrazilo vo vznesení viacerých sťažností na Európsky súd pre ľudské práva kvôli údajnému porušeniu práva rodičov na výchovu dieťaťa podľa vlastného náboženského a filozofického presvedčenia, napr. v známej kauze *Kjeldsenovci, Busk Madsenovci a Pedersenovci proti Dánsku*, sťažnosť č. 5095/71 a ďalšie zo 7. decembra 1976.

inšpiračný potenciál myšlienkami zo škandinávského prostredia, teória i prax ich reflektovala pomenej.¹⁰⁹

Z hľadiska iných socialistických štátov sa táto veková hranica pohybovala rôzne: v Bulharsku to bolo 14 rokov (čl. 149 TZ 1968); 14 rokov tiež v Rumunsku (čl. 198 TZ 1968, no ak niekto ženu vylákal k pohlavnému styku pod zámienkou uzavretia manželstva, pohybovala sa trestnoprávna ochrana v tomto prípade až do 18 rokov); v NDR dosiahnutím 14 roku veku (§ 149 TZ 1968, no ak vyláka od nedospelého sexuálnu aktivitu pod vplyvom darov a sľubov bol mladistvý chránený do veku 16 rokov); podľa poľskej úpravy bola veková hranica určená 15 rokom ako u nás; v Maďarsku dosiahnutím 14 roku (§ 280 TZ 1961) a napokon v Sovietskom zväze to bola opäť najdokonalejšia úprava, keďže chránila každú mladistvú osobu, ktorá nedosiahla pohlavnú zrelosť a osobitne trestala, ak na takejto osobe páchatel ukojil pohlavné vášne zvlášť zvrátene (čl. 119 TZ 1960).¹¹⁰ Vzhľadom k tomu, že pohlavná zrelosť obete je kategóriou subjektívnou, naskytá sa otázka, či pohlavnú zrelosť obete v ZSSR zisťovali ako Sabiniáni v antickom Ríme?¹¹¹ Československo bolo teda s hranicou legálneho sexu na 15 rokoch veku v mierne vyššom priemere okolitých krajín.

Z hľadiska konania páchatel'a postihovalo skúmané ustanovenie **vykonanie súložie ako aj iný spôsob pohlavného zneužitia**. Prijatie tohto pojmu nadväzovalo na právnu úpravu podľa TZ 1852, a teda zahŕňalo akýkoľvek zásah do intímnej sféry osoby mladšej ako pätnásť rokov. Pretrvávajúcim problémom bola neurčitosť tohto pojmu. Vzhľadom na to, že zákonné znenie tohto znaku podľa § 239 TZ 1950 bolo adekvátne zneniu podľa § 128 TZ 1852, je možné na jeho výklad uplatniť súvisiacu judikatúru, avšak s tým rozdielom, že zo skutkovej podstaty TČ bol vypustený znak uspokojenia *chlípných choutek*. Za iný spôsob sexuálneho zneužitia bolo teda možné považovať orálny styk, análny styk, masturbáciu, ohmatávanie pohlavných orgánov, prs, stehien a pod., ak je taký kontakt možné považovať za sexuálne zneužitie, teda nejde napr. len o náhodný dotyk, príp. kontakt smerujúci k zdravotnému alebo hygienickému ošetreniu tela. Konkretizovanie týchto spôsobov sexuálneho zneužitia zostáva tak (na ujmu právnej istoty a zásady *nullum crimen sine lege certa*) len predmetom staršej i novejšej judikatúry¹¹², resp. právnej vedy.

Druhá základná skutková podstata TČ podľa § 240 TZ 1950 zabezpečovala ochranu osôb až do osemnástich rokov, avšak len pod podmienkou, že išlo o osobu zverenú do páchatel'ovho dozoru a páchatel' zneužíval jej závislosť. Oba tieto znaky museli byť naplnené kumulatívne¹¹³, súd teda musel skúmať, či páchatel' zneužil závislosť

¹⁰⁹ NELSON, Alvar. Trestnoprávna úprava sexuálnych deliktov vo Švédsku. Preložila G. Nikšová. In *Právny obzor*, 1970, roč. 53, č. 6, s. 540-541. ISSN 0032-6984.

¹¹⁰ Pozri JANDA, Vladimír. K postihu trestného činu pohlavného zneužívania. In *Socialistická zákonnosť: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 2, s. 90-91. ISSN 0037-8305.

¹¹¹ Pozri BRTKO, Róbert. Prokuliáni verzus sabiniáni a spor ohľadne určenia veku dospelosti (pubertas). *Acta Historico-Iuridica Pilsnensia* 2007. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 55. ISBN 978-80-7380-107-6.

¹¹² Pozri R 34/1957 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 1 Tz 3/57 z 21. februára 1957): "*Jestliže se pachatel dotýká osoby mladší než patnáct let, aby se pohlavně vydráždil (ukojil nebo jinak uspokojil), jde o jiné zneužití takové osoby ve smyslu § 239 odst. 1 alin. 2 tr. zák., i když k pohlavnímu vydráždění nakonec nedošlo.*"

¹¹³ R 90/1956 (rozhodnutie Nejvyššího soudu ČSR, sp. zn. 1 Tz 281/56 zo 14. septembra 1956): "*K naplnění skutkové podstaty trestného činu pohlavního zneužití podle § 240 tr. zák. musí být splněn jak znak tohoto trestného činu, že jde o osobu svěřenou doзору pachatele, tak i znak, že pachatel zneužil její závislosti. Ze skutečnosti, že šlo o osobu svěřenou doзору pachatele, nelze bez dalšího dovodit, že šlo též o zneužití závislosti takové osoby. Soud musí proto tento znak vždy zvlášť zjišťovat.*" V predmetnom prípade súd odlišne právne posúdil zneužitie dievčaťa učiteľom, ktoré priamo vyučoval, a dievčaťa, ktoré nevyučoval, ale náhodne stretol v škole.

zverenej osoby, čo jednak čin uľahčilo a jednak zvýšilo jeho závažnosť. Zverenie do páchatel'ovho dozoru (teda právo a povinnosť páchatel'a bdieť nad danou osobou) nemuselo podľa judikatúry¹¹⁴ spočívať iba v právnom pomere medzi páchatel'om a obeťou, no postačoval aj faktický stav dominancie¹¹⁵, ktorý bol určujúci pre vytvorenie vzťahu osobnej závislosti. Ako príklad takéhoto dozoru možno uviesť vzťah medzi osobou pozbavenej svojprávnosti a jej opatrovníkom, príp. dozorcom a trestankyňou. Pekný dobový príklad toho, čo nemožno kvalifikovať ako dozor, bol vzťah medzi robotníčkou a vedúcim dielne, ktorému podliehala.¹¹⁶ Toto ustanovenie možno pripodobniť TČ *svedení ke smilstvu* podľa § 132 TZ 1852, resp. TČ *zvádzania* podľa § 247 TZ 1878 (resp. násilného smilstva a násilia proti cudnosti v spojení s § 235 TZ 1878) s tým rozdielom, že tieto pôvodné ustanovenia nestanovovali hornú vekovú hranicu ochrany (s výnimkou uhorského predpisu, ktorý stanovoval hranicu 24 rokov), ako aj s tým rozdielom, že TČ *zvádzania* postihoval zvedenie na súlož alebo iné praktiky s inou osobou.

V prvej základnej skutkovej podstate skúmaného TČ bola stanovená trestná sadzba s relatívne širokým rozpätím - jeden rok až desať rokov, čo znamená v porovnaní s TZ 1852 sprísnenie jednak preto, že sa poskytovala ochrana až pätnásťročným osobám, jednak preto, že základnej skutkovej podstate TČ *zprznění* bola uvedená trestná sadzba jeden rok až päť rokov, ktorá sa až na základe obzvlášť priťažujúcich okolností zvyšuje na desať rokov. Ako **zostrenie penalizácie** možno túto legislatívnu zmenu hodnotiť aj v porovnaní s TZ 1878, keďže TČ *sprzněnia* stanovoval v základnej skutkovej podstate sadzbu do päť rokov, resp. ak sa skutok kvalifikoval ako násilné smilstvo, tak do desať rokov. Ak bola činom spôsobená ťažká ujma na zdraví alebo iná obzvlášť priťažujúca okolnosť, zvyšuje sa trestná sadzba na desať až dvadsať rokov, pri spôsobení smrti až na doživotie. V druhej základnej skutkovej podstate TČ je stanovená sadzba v rozmedzí jeden až päť rokov - totožne so sadzbou podľa § 132 TZ 1852. Relatívne široká trestná sadzba mala umožniť takú výmeru trestu, aby súd ňou v konkrétnom prípade mohol jasne vyjadriť stupeň nebezpečnosti skutku pre spoločnosť.

Je pozoruhodné, že na stránkach *Socialistickej zákonnosti*, vydávanej Právnickým ústavom Ministerstva spravodlivosti v Prahe, sa rozvinula seriózna diskusia o súbehu týchto trestných činov. Objavil sa totiž aj názor, kritizujúci prevládajúce stanovisko, podľa ktorého znásilnenie dievčaťa mladšieho ako 15 rokov zakladá jednočinný súbeh TČ znásilnenia (§ 238) a TČ pohlavného zneužívania (§ 239). Znásilnenie totiž možno vykonať na akejkoľvek žene, bez ohľadu na jej vek, preto možno TČ pohlavného zneužívania pokladať za subsidiárny voči tomuto TČ.¹¹⁷ Ako však bolo poukázané neskôr, obe ustanovenia chránili odlišné hodnoty. Kým TČ znásilnenia sa vzťahoval na slobodu ženy rozhodovať o svojom pohlavnom živote, TČ podľa § 239 chránil pohlavnú čistotu osôb mladších ako 15 rokov. Preto v prípade znásilnenia dievčaťa mladšieho ako 15 rokov síce dôjde k naplneniu skutkovej podstaty znásilnenia v dôsledku použitia prvku násilia, zároveň však došlo k narušeniu mravnej čistoty osoby mladšej ako 15 rokov.¹¹⁸

¹¹⁴ R 47/1953 (rozhodnutie Krajského súdu v Liberci, sp. zn. 4 Tk 142/52 z 11. júna 1952): „Pro skutkový znak zneužití závislosti osoby mladší než osmnáct let ve smyslu § 240 tr. zák. není třeba, aby závislost osoby na pachateli spočívala na právním poměru určeném zákonem. Stačí faktický poměr závislosti daný tím, že pachatel vykonával úkony spojenés její výchovou.“

¹¹⁵ Porovnaj judikát Váž. 1547, Najvyšší súd ČSR zo 14. marca 1924.

¹¹⁶ Československé trestní právo: Svazek II: Zvláštní část. Praha: Orbis, 1959, s. 247.

¹¹⁷ ROLENC, Oldřich. Je možný jednočinný souběh trestných činů podle §§ 238, 239, 240, 241, 242 a 215 tr. zák.? In *Socialistická zákonnost*, 1954, roč. 2, č. 1, s. 30-31. ISSN 0037-8305.

¹¹⁸ HRON, Radek. K otázce souběhu trestných činů podle §§ 238-242 tr. zák. In *Socialistická zákonnost*, 1955, roč. 3, č. 1, s. 61. ISSN 0037-8305. Svoje názory o rozdielnom predmete ochrany podľa § 238 a §

Novelou TZ 1950 **zákonem č. 63/1956 Zb.** bola zmenená trestná sadzba v druhej kvalifikovanej skutkovej podstate z trestu odňatia slobody na doživotie na trest odňatia slobody na dvadsať až dvadsaťpäť rokov. Táto zmena súvisí so zrušením inštitútu doživotného trestu odňatia slobody, keďže odsúdený vo výkone doživotného trestu má strácať perspektívu na opätovné nadobudnutie slobody, prepadať ľahostajnosti a zúfalstvu.¹¹⁹

Vzhľadom na zrušenie systému súkromných trestných žalôb (prijatím nového Trestného poriadku č. 87/1950 Zb.) a zavedenie jednotného systému verejnej obžaloby zo strany prokuratúry, **stíhanie skúmaného TČ ako návrhového deliktu** (ako v zmysle TZ 1878) je **vylúčené**. Ako reziduum systému súkromných trestných žalôb bol zavedený inštitút súhlasu poškodeného s trestným stíhaním, avšak len pri taxatívne vymenovaných trestných činoch, a to až v roku 1990 novelou zákona č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom /trestný poriadok/ v znení neskorších predpisov **zákonem č. 178/1990 Zb.** Sexuálne zneužívanie do tohto výpočtu zahrnuté nebolo.

Ďalšia rekodifikácia trestného práva hmotného bola uskutočnená **zákonem č. 140/1961 Zb.** Trestný zákon (ďalej len **TZ 1961**). Názov skúmaného TČ je pozmenený na sexuálne zneužívanie. Jeho systematika zostáva zachovaná: TČ pozostáva z dvoch základných skutkových podstát podľa § 242 a 243 TZ 1961¹²⁰. Obe základné skutkové podstaty zostali z hľadiska obligatórnych znakov zachované. Absolútna ochrana je poskytovaná osobám mladším ako pätnásť rokov, bez ohľadu na pohlavnú dospelosť a sexuálne skúsenosti („mravné narušenie“), resp. bez ohľadu na súhlas zneužitej osoby, čo má vplyv len pri posudzovaní závažnosti činu.¹²¹ Rozsah trestnej represie voči homosexuálnym stykom podľa § 244 TZ 1961¹²² bol zúžený následkom pripomienok zo strany odbornej verejnosti¹²³ len na prípady styku s osobou mladšou ako osemnásť rokov,

239 demonštroval aj veľmi presvedčivým zhrnutím, ktoré si dovoľujeme citovať: „§ 238 chráni toľko ženu - § 239 chráni muža i ženu; § 238 chráni toľko pred souloží - § 239 chráni i pred jiným pohlavním zneužitím; § 238 chráni ženu bez ohledu na její věk - § 239 chráni toľko osoby mladší než 15 let; § 238 chráni toľko před souloží vynucenou násilím, pohrůzkou bezprostředního násilí - § 239 chráni i před dobrovolným pohlavním stykem; § 238 chrání svobodu ženy rozhodovat o svém pohlavním životě - § 239 chrání pohlavní čistotu a z ní plynoucí nerušený mravní vývoj osob mladších 15 let.“

¹¹⁹ Pozri bližšie SOLNAŘ, Vladimír. *Tresty a ochranná opatření*. Praha: Academia, 1979, s. 42.

¹²⁰ Ust. § 242 TZ 1961: „(1) Kto vykoná sůlož s osobou mladšou ako pätnásť rokov alebo kto takú osobu iným spôsobom pohlavne zneužije, potresce sa odňatím slobody na jeden rok až osem rokov. (2) Odňatím slobody na dva roky až desať rokov sa páchatel potresce, ak spácha čin uvedený v odseku 1 na osobe zverenej jeho dozoru, zneužívajúc jej závislosť. (3) Odňatím slobody na päť až dvanásť rokov sa páchatel potresce, ak spôsobí činom uvedeným v odseku 1 ťažkú ujmu na zdraví. (4) Odňatím slobody na desať až pätnásť rokov sa páchatel potresce, ak spôsobí činom uvedeným v odseku 1 smrť.“ Ust. § 243 TZ 1961: „Kto zneužívajúc závislosť osoby mladšej ako osemnásť rokov alebo osoby zverenej jeho dozoru pohne ju k mimomanželskej sůloži, alebo kto takú osobu, zneužívajúc jej závislosť, iným spôsobom pohlavne zneužije, potresce sa odňatím slobody až na dva roky.“

¹²¹ Pozri KRUPAUER, Jan. § 242. In BREIER, Štefan - BURDA, Alois. *Trestný zákon. Komentár*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 830.

¹²² Ust. § 244 TZ 1961: „(1) Kto sa po dovŕšení osemnásteho roku svojho veku pohlavne stýka s osobou toho istého pohlavia mladšou ako osemnásť rokov, alebo kto sa pohlavne stýka s osobou toho istého pohlavia zneužívajúc jej závislosť, potresce sa odňatím slobody na jeden rok až päť rokov. (2) Rovnako sa potresce, kto a) za pohlavný styk s osobou toho istého pohlavia prijme alebo poskytne odplatu, alebo b) pohlavným stykom s osobou toho istého pohlavia budí verejné pohoršenie.“

¹²³ Dôvodová správa k TZ 1961 uvádza: „Proti dosavadní úpravě trestního postihu pohlavního styku s osobou téhož pohlaví byly vzneseny zejména z lékařských kruhů četné námitky, jimž nelze upřít oprávnění. Proto osnova v ustanovení § 244 stíhá trestně pohlavní styk s osobou téhož pohlaví, při kterém se stýká takto jen pachatel, který dovršil 18 let svého věku, s osobou téhož pohlaví mladší 18 let, nebo pachatel, který se stýká s osobou téhož pohlaví zneužívaje její závislosti, a dále pachatel, který za pohlavní styk s osobou téhož pohlaví přijme nebo poskytne úplatu anebo takovým stykem budí veřejné pohoršení.“

ak páchatel' už osemnásť rokov dovŕšil. Aj týmto ustanovením tak bola poskytnutá určitá forma ochrany mladistvým osobám, čo reflektovala aj veda trestného práva, podľa ktorej bol primárnym objektom tohto trestného činu mravný vývin mladistvých.¹²⁴

Judikatura ako aj literatúra k TZ 1950 (resp. v adekvátnej miere, ako sme uviedli vyššie, aj k starším predpisom) skúmajúca znaky skutkových podstat tohto TČ tak zostáva v platnosti s nadväzujúcou novšou judikatúrou¹²⁵, rovnako tak námietka prípadnej nedostatočnej určitosti pojmu iný spôsob pohlavného zneužitia. Pri tomto pojme zákonodarca zdôrazňuje¹²⁶, že ide o postih len **závažných** prípadov. Tieto závažnejšie prípady možno charakterizovať aj ako intenzívnejšie zásahy do pohlavnej sféry poškodených (ohmatávanie prs, pohlavných orgánov, bozkávanie prirodzenia),¹²⁷ nie len jednorazové *letmé dotyky* cez odev.¹²⁸ Pri menej závažných prípadoch súdy apelujú na skúmanie naplnenia materiálneho znaku definície TČ.¹²⁹

V praxi sa kládol oveľa väčší dôraz na spáchanie pohlavného zneužívania súložou, v prípade iných spôsobov pokladali typovú závažnosť za oveľa nižšiu, na základe čoho sa mnohí právnici aj prihovárali za vytvorenie dvoch skutkových podstat pohlavného zneužívania, kde by sa prostredníctvom trestnej sadzby jasne odlíšila súlož od ostatných praktík s ustanovením miernejšieho trestu.¹³⁰ Často sa poukazovalo najmä na skutočnosť, že dozrievajúca mládež sama medzi sebou praktizuje určité sexuálne druhy správania ako ohmatávanie a bozkávanie sa. Pokiaľ ide o mládež, nebolo vylúčené (ba vôbec nie zriedkavé), že chránená osoba mala dokonca viac sexuálnych skúseností, než samotný páchatel', pričom k narušeniu jej fyzickej integrity došlo len zo zvedavosti, či zo vzájomného citového vzťahu.¹³¹ Odstrašujúcim príkladom nevhodnosti vtedajšej úpravy bol rozsudok Mestského súdu v Prahe **2 To 261/72 (R18/72)**, podľa ktorého bol 16 ročný mladistvý páchatel' odsúdený na 1 rok podmieneného výkonu trestu odňatia slobody za to, že niekoľkokrát súložil so 14 ročným dievčaťom počas ich vzájomnej známosti. Mestský súd pritom uviedol, že mravné a telesné narušenie mládeže podľa § 242 TZ nemôže byť pokladaný za čin, ktorý je spoločnosti menej nebezpečný.

Ak sa vrátíme k diferenciacii súlože a iného pohlavného uspokojenia, za nasledovaniahodný príklad sa pokladala úprava v Bulharskej ľudovej republike, kde sa osobitne trestalo akékoľvek dráždenie pohlavného pudu na chránenej osobe, d'alej takéto

¹²⁴ DOLENSKÝ, Adolf et al. *Československé trestné právo. Zväzok II: Osobitná časť*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 224.

¹²⁵ R 31/1964 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 5 Tz 8/64 z 27. marca 1964): „K naplnění znaku trestného činu pohlavního zneužívání podle § 242 tr. zák. není třeba, aby při pohlavním zneužití osoby mladší 15 let, došlo u pachatele k pohlavnímu ukojení; stačí, jedná-li pachatel v pohlavním vzrušení ve snaze své vzrušení jakýmkoliv způsobem uspokojit, aniž je přitom rozhodné, zda a do jaké míry takového uspokojení dosáhne.“ Resp. R 8/1965 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 8 Tz 108/61 z 27. novembra 1964), ako aj napr. R 28/1985 (rozhodnutie Nejvyššího soudu SSR, sp. zn. 2 To 22/84 z 25. apríla 1984), resp. R 29/1985 (rozhodnutie Nejvyššího soudu SSR, sp. zn. 4 Tz 49/83 z 8. septembra 1983) k problematike osoby zverenej do dozoru.

¹²⁶ Z dôvodovej správy k TZ 1961: „Jako pohlavní zneužívání podle § 242 se postihne vedle soulože s osobou mladší 15 let jiné závažné pohlavní zneužití takové osoby.“ [online]. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=54626>> [cit. 2018-11-15].

¹²⁷ JELÍNEK, Jiří - SOVÁK, Zdeněk. *Trestní zákon a trestní řád*. Praha: Sevt, 1990, s. 219. ISBN 80-7049-013-6.

¹²⁸ Zovšeobecňujúci materiál Nejvyššího soudu ČSSR z 19. januára 1982, č. Tpjf 158/80, publikovaný ako R 17/1982, s. 125.

¹²⁹ Tamtiež, s. 125-126.

¹³⁰ HLADIL, Vladimír. Ze zasedání legislativní sekce pro trestní právo. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 5, s. 294. ISSN 0037-8305.

¹³¹ JANDA, Vladimír. K postihu trestného činu pohlavního zneužívání. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 2, s. 94. ISSN 0037-8305.

dráždenie za použitia násilia, či zastrašovania, no najprísnejšie sa trestala v rámci pohlavného zneužívania súlož (pozri §§ 149-151 bulharského TZ 1968). Je pritom pozoruhodné, že tento zákon obsahoval podobné ustanovenie, než niekdajšia uhorská úprava na našom území, podľa ktorej trestnosť pohlavného zneužívania zanikla, ak tento muž a žena pred vynesení rozsudku uzavru manželstvo.¹³² Názory de lege ferenda sa však v období normalizácie jasne prikláňali k potrebe novelizácie tohto TČ a jeho jasného rozčlenenia na pohlavné zneužívanie súložou a ďalšie, menej závažné praktiky.

V súdnej praxi sa však skutočnosť, že páchatel' obeť zneužíval iným spôsobom ako súložou, nepokladala za mimoriadnu okolnosť, ktorá by bola dôvodom na aplikáciu mimoriadneho zníženia trestu.¹³³ Veková hranica absolútnej ochrany zostala zachovaná na úrovni pätnástich rokov, rovnako tak veková hranica ochrany osoby zverenej do páchatel'ovho dozoru na úrovni osemnástich rokov.

K otázke súbehu trestných činov je potrebné dodať, že ideálny súbeh je možný s TČ znásilnenia, vydierania¹³⁴, súlože medzi príbuznými¹³⁵ ako aj ohrozovania mravnej výchovy mládeže¹³⁶, ak okrem zneužívania páchatel' navádza obeť na to, aby viedla nemravný život. Reálny súbeh bol možný aj medzi dvoma základnými skutkovými podstatami TČ pohlavného zneužívania podľa § 242 a 243 TZ 1961 navzájom¹³⁷, a teda kvalifikácia podľa závažnejšieho ustanovenia (§ 242) nekonzumuje kvalifikáciu podľa menej závažného ustanovenia (§ 243). Reálny súbeh mohol nastať aj medzi TČ pohlavného zneužívania a znásilnenia - napr. ak páchatel' obeť najprv pohlavne zneužije a následne spolupracuje pri násilnom vykonaní súlože inou osobou.¹³⁸ Podľa vedy trestného práva mohlo jednočinný súbeh TČ pohlavného zneužívania a TČ pohlavného styku s osobou toho istého pohlavia zakladať aj „pohlavné zneužívanie osoby mladšej ako

¹³² JANDA, ref. 131, s. 89-90.

¹³³ R 5/1966 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 3 Tz 49/65 z 23. novembra 1965): „U trestného činu pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 1 tr. zák. nelze výjimečné okolnosti případu ve smyslu § 40 odst. 1 tr. zák. spatřovat v tom, že pachatel osobu mladší 15 let pohlavně zneužíval jiným způsobem než souloží.“

¹³⁴ R 24/1980 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 6 Tz 73/78 z 2. februára 1979): „Jestliže pachatel trestného činu pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 1 tr. zák., spáchaného jinak než souloží, použije násilí, aby zneužitá osoba čin trpěla, dopouští se v jednočinném souběhu též trestného činu vydírání podle § 235 odst. 1 tr. zák.“

¹³⁵ R 54/1988 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 4 To 14/87 z 30. apríla 1987).

¹³⁶ R 64/1978 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 7 Tz 56/77 z 13. januára 1978).

¹³⁷ R 25/1980 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 1 Tz 51/79 z 19. októbra 1979): „I. Jednání obviněného, který přiměje osobu mladší než patnáct let, svěřenou jeho dozoru, zneužívá její závislosti k opětovným souložím a v tomto jednání pokračuje i po dosažení patnáctého roku jejího věku, naplňuje znaky trestných činů pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 1, 2 tr. zák. a podle § 243 tr. zák. v reálném souběhu. V těchto případech není proto trestný čin pohlavního zneužívání podle § 243 tr. zák. konzumován trestným činem pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 1, 2 tr. zák. II. Jednání záležející v tom, že pachatel přiměje osobu mladší než osmnáct let k opětovným souložím a tím ji vede k pohlavní nevázanosti, lze považovat za svádění k nemravnému životu, které je způsobilé vydat takovou osobu v nebezpečí zpusnutí ve smyslu § 217 písm. b) tr. zák.“

¹³⁸ R 31/1992 (rozhodnutie Nejvyššího soudu, sp. zn. 5 To 26/91 z 15. novembra 1991). „Pachatel, který jedná vůči poškozené osobě mladší než patnáct let způsobem zakládajícím znaky trestného činu pohlavního zneužívání spáchaného jinou formou než souloží a teprve během tohoto jednání se rozhodne, že jí násilím donutí k souloží s jiným pachatelem a tento záměr uskuteční, aniž by tím sledoval své pohlavní uspokojení, naplňuje znaky trestného činu pohlavního zneužívání podle § 242 odst. 1 tr. zák. a trestného činu znásilnění podle § 241 odst. 1, 2 písm. b) tr. zák. ve vícečinném souběhu. Jednání, který tento pachatel naplňuje skutkovou podstatu trestného činu znásilnění, totiž nemá zároveň znaky trestného činu pohlavního zneužívání, ale pouze účastenství na tomto trestném činu formou pomoci, takže toto jednání a jednání, kterého se dopustil předtím, nejsou ani zčásti totožná a nemohou proto tvořit jeden skutek.“

15 rokov homosexuálnym spôsobom“.¹³⁹ Hoci sa pripúšťalo, že TČ ohrozovania mravnej výchovy mládeže podľa § 217 TZ 1961 možno spáchať nielen opakovaným pôsobením, ale postačoval čo len jeden intenzívny útok, ešte podľa stavu v roku 1967 sa zásadne vylučoval súbeh s TČ znásilnenia, pohlavného zneužívania a pohlavného styku s osobou rovnakého pohlavia, keďže v tomto prípade dochádzalo k faktickej konzumpcii menej významnej závažnosti trestného činu ohrozenia mravnej výchovy mládeže, ktorý sa tu javil ako skutok vedľajší. Naopak, pripúšťal sa ideálny súbeh § 217 s § 243 (pohlavné zneužívanie) a § 245 (súlož medzi príbuznými), no súdna prax nebola jednotná.¹⁴⁰

Korekcie boli uskutočnené vo sfére trestných sadzieb, resp. počtu kvalifikovaných skutkových podstát TČ. V prvej základnej skutkovej podstate bola zmenená trestná sadzba z úrovne jeden rok až desať rokov na dva roky až osem rokov - čím sa jednak znížila horná hranica trestnej sadzby a jednak sa zúžil priestor na úvahu pri sudcovskej modifikácii trestnej sadzby. Ďalej je zavedená nová kvalifikovaná skutková podstata TČ, spáchanie činu na osobe, ktorá je zverená do páchatel'ovho dozoru, zneužívajúc jej závislosť. Ide tak o sprísnený postih situácie, keď páchatel' zneužije osobu mladšiu ako pätnásť rokov, pričom na uskutočnenie činu je využitá okolnosť, že obeť patrí do páchatel'ovho dozoru, čo zároveň zvyšuje závažnosť TČ. Trestná sadzba je tu stanovená na dva roky až desať rokov.

Druhá a tretia kvalifikovaná skutková podstata TČ postihujú spôsobenie ťažkej ujmy na zdraví alebo smrti s trestnými sadzbami päť až dvanásť rokov, resp. desať až pätnásť rokov. Tu je možné konštatovať, že zákonodarca pristúpil **k značnej depenalizácii**, keďže trestné sadzby v adekvátnych ustanoveniach v zmysle TZ 1950 boli desať až dvadsať rokov, resp. dvadsať až dvadsaťpäť rokov, resp. pristúpil k dekriminalizácii, teda vypusteniu znaku inej obzvlášť priťažujúcej okolnosti, čo bol opäť znak trpiaci nedostatkom určitosti. Pri druhej základnej skutkovej podstate je stanovená trestná sadzba až na dva roky, čo je tiež výsledkom depenalizácie z pôvodnej úrovne jeden rok až päť rokov. Podľa vtedajších štatistík bolo napríklad v roku 1971 odsúdených za TČ podľa §§ 242/243 spolu 892/234 osôb, z toho nepodmienečný výkon trestu odňatia slobody (ďalej „NEPO“) bol uložený v 418/31 prípadoch, jeho podmienečná alternatíva (PO) 445/188 rozsudkoch a od potrestania bolo upustené v 26/15 prípadoch (značne väčší príklon k trestu nepodmienečného výkonu odňatia slobody možno zaznamenať pre TČ znásilnenia).¹⁴¹ Za obdobie rokov 1976-1980 bol uložený NEPO za spáchanie TČ v § 242-243 v 41,52% (čo je opäť razantný rozdiel napríklad oproti znásilneniu za ktoré bol uložený NEPO až v 88,31% prípadov). Z uvedených čísel sa často vyvodzoval záver, že súdy v praxi hodnotia TČ pohlavného zneužívania príliš zhovievavo a nedostatočne zohľadňujú jeho nebezpečnosť pre spoločnosť. Dôvodom tohto deficitu bolo podľa teoretikov jednak nedostatočné rozlišovanie medzi súložou a ďalšími sexuálnymi

¹³⁹ DOLENSKÝ, ref. 124, s. 23. V praxi však nedošlo k presadeniu jednotného názoru na otázku možnosti jednočinného súbehu TČ pohlavného styku s osobou rovnakého pohlavia podľa § 244 ods. 2 písm. a/ TZ 1961 a prečinom príživníctva podľa § 10 zákona č. 150/1969 Sb. Pozri k tomu SOVÁK, Zdeněk. K niektorým problémom trestného postihu pachateľů mravnostních trestných činů z hlediska právního posouzení jejich jednání. In *Socialistická zákonost: časopis pro právní praxi*, 1983, roč. 31, č. 4, s. 233. ISSN 0037-8305.

¹⁴⁰ HLADIL, Vladimír. Trestný čin ohrožování mravní výchovy mládeže podle § 217 Tr. Zák. In *Socialistická zákonost: časopis pro právní praxi*, 1967, roč. 15, č. 10, s. 581. ISSN 0037-8305. Pozn. aut. Súdna prax však bola naozaj rôzna. Upozorňujeme na pozn. č. 136 in fine, kde uvedený judikát umožnil v určitom prípade súbeh TČ podľa § 217 a § 242-243.

¹⁴¹ JANDA, Vladimír. K postihu trestného činu pohlavního zneužívání. In *Socialistická zákonost: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 2, s. 95-96. ISSN 0037-8305. V roku 1973 už tento pomer stúpol nasledovne: Počet odsúdených osôb podľa § 242: 1153; NEPO 449; PO 672; upustenie od potrestania 31. Počet odsúdených osôb za znásilnenie (§ 241): 439; NEPO 364; PO 72, upus. 2.

praktikami, ako aj prílišné kladenie dôrazu na rozlišovanie pomeru veku medzi páchatelom a obeťou. Socialistická právna veda si dlhodobo uvedomovala, že súdy hodnotia TČ pohlavného zneužívania na jednej strane príliš zmierlivo a na druhej strane neúmerne prísne, pričom konkrétne okolnosti prípadu nereflektujú vždy plnou váhou.¹⁴²

Samotné páchanie pohlavného zneužívania sa pokladalo za nepatrné, lebo za rovnaké obdobie 1976-1980 predstavoval podiel počtu odsúdených za TČ v §§ 242-243 z celkového počtu odsúdených len 1,63 %. Už vtedy však kriminológovia zdôrazňovali skutočnosť, že predovšetkým TČ pohlavného zneužívania dosahoval vysoký podiel latentnej kriminality, keďže dieťa buď z ostychu tají svoju sexuálnu skúsenosť pred rodičmi, či školou, alebo naopak samotná pohlavne dozrievajúca obeť má záujem o veci nehovoriť, lebo sa necíti sa byť poškodenou a s danou sexuálnou aktivitou zásadne súhlasí, či napokon daný TČ zatajujú rodičia, ktorí sa obávajú, že by tým utrpela dobrá povest' ich rodiny.¹⁴³

Po páde totalitného režimu v roku 1989 do zániku Československa v decembri 1992 sa legislatívne zmeny v otázke postihu pohlavného zneužívania neboli realizované. Novelou TZ 1961 zákonom č. 175/1990 Zb. bola však vypustená ochrana osôb mladších ako osemnásť rokov pred homosexuálnymi stykmi podľa § 244 TZ 1961.

4. VPLYV ČESKOSLOVENSKEJ PRÁVNEJ ÚPRAVY NA POSTIH SEXUÁLNEHO ZNEUŽÍVANIA V SAMOSTATNÝCH REPUBLIKÁCH

Stabilita právnej úpravy sexuálneho zneužívania ostala v zásade zachovaná aj po rozpade Československa, keďže prevzatý TZ 1961 platil (postupne s početnými novelami) v ČR ďalších 17 rokov a v SR 13 rokov.

V podmienkach Slovenskej republiky sa stali ustanovenia § 242 a 243 slovenského TZ 1961 predmetom novelizácie raz, keď zákonodarca pristúpil k zmene názvu pohlavné zneužívanie na sexuálne zneužívanie a rozšíril kvalifikovanú skutkovú podstatu TČ (ods. 2) o ochranu blízkych osôb a osôb v starostlivosti a výchove páchatel'a. Stalo sa tak novelou zákonom č. 421/2002 Z. z. Zákonodarca zmenu názvu zdôvodňuje jednak tým, že sexuálne zneužívanie je širším pojmom, bez bližšieho vysvetlenia, a za druhé tým, že pojem sexuálne zneužívanie je odborným termínom v psychológii.¹⁴⁴

V podmienkach Českej republiky boli ustanovenia § 242 a 243 českého TZ 1961 novelizované rovnako len raz, a to novelou zákonom č. 320/2006 Sb., ktorého účelom bolo sprísnenie sankčnej politiky štátu. V najprísnejšej skutkovej podstate TČ podľa § 242 ods. 4 českého TZ 1961 bola ustanovená možnosť súdu uložiť výnimočný trest, teda trest odňatia slobody vo výmere pätnásť až dvadsať päť rokov alebo trest odňatia slobody na

¹⁴² „Prísnymi trestami treba postihovať najmä páchatel'ov, ktorí zneužívajú deti, nie navzájom sa spoznávajúcu mládež.“ Pozri Diskusní příspěvek předsedy Nejvyššího soudu dr. J. Urválka na celostátní poradě 24.-26. 4. 1961. In *Socialistická zákonnost*, 1961, roč. 9, č. 6, s. 337. ISSN 0037-8305.

¹⁴³ MITLÖHNER, Miroslav. K některým příčinám sexuálních trestných činů. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1981, roč. 29, č. 10, s. 602 a s. 606. ISSN 0037-8305.

¹⁴⁴ Dôvodová správa k zákonu č. 421/2002 Z. z.: „Navrhovaná právna úprava nahrádza pojem „pohlavné zneužívanie“ pojmom „sexuálne zneužívanie, ktorý je pojmom širším a ktorý vychádza z definície tohto pojmu zavedeného v psychologickéj teórii a praxi. Zároveň zavádza kvalifikovanú skutkovú podstatu trestného činu sexuálneho zneužívania.“ [online]. Dostupné na internete: <<https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&MasterID=702>> [cit. 2018-12-15].

doživotie. Dôvodom bola podľa zákonodarcu nevyhnutnosť prispôsobenia sankcií vysokej spoločenskej závažnosti spôsobenia ťažkej ujmy na zdraví alebo smrti.¹⁴⁵

Rekodifikácia trestného práva hmotného v Slovenskej republike sa v zásade vyznačuje z hľadiska právnej úpravy sexuálneho zneužívania zachovaním kontinuity v jej podstatných črtách právnej úpravy TZ 1961. Zostali zachované veková hranica absolútnej ochrany pred sexuálnymi aktmi na úrovni pätnástich rokov, v objektívnej stránke rozlišovanie medzi súložou a iným spôsobom sexuálneho zneužívania, systematické rozdelenie na dve základné skutkové podstaty TČ garantujúce ochranu jednak detí do pätnástich rokov a jednak zverených osôb do osemnástich rokov. Zo zmien je potrebné najmä uviesť plošné zvýšenie trestných sadziieb – v prvej základnej skutkovej podstate na tri roky až desať rokov. Kontinuitu pretrvávajúcu z československého práva následne významne doplnila transpozícia smernice o boji proti sexuálnemu zneužívaniu zákonom č. 204/2013 Z. z.¹⁴⁶

V procese rekodifikácie trestného práva hmotného v Českej republike pristúpil zákonodarcu v otázke postihu sexuálneho zneužívania podľa § 187 TZ 2009 jednak k zúženiu rozsahu ochrany poskytovanej deťom a zvereným osobám a jednak k depenalizácii, a to v najprísnejšej kvalifikovanej skutkovej podstate TČ. Novinkou, ktorú československé trestné právo nepoznalo, bolo aj zavedenie postihu zvädzania na detskú prostitúciu prostredníctvom TČ *svádění k pohlavnímu styku* podľa § 202 TZ 2009.

Ochrana zverených osôb bola podľa § 187 TZ 2009 zúžená len na osoby mladšie ako pätnásť rokov,¹⁴⁷ pričom zákonodarcu zaradil túto ochranu po vzore právnej úpravy podľa TZ 1961 do kvalifikovanej skutkovej podstaty (ods. 2) voči základnej skutkovej podstate TČ. Pôvodným zámerom zákonodarcu pri prijímaní TZ 2009 bolo aj zúženie rozsahu absolútnej ochrany pred sexuálnymi aktmi, a to znížením vekovej hranice ochrany na štrnásť rokov. Tým by sa zákonodarcu vrátil ku koncepcii ochrany v zmysle TZ 1852 (resp. TZ 1878). Avšak ešte pred začiatkom účinnosti TZ 2009 (stanoveným na 1. január 2010) zákonodarcu rozhodol novelou TZ 2009 zákonom č. 306/2009 Sb. o zachovaní kontinuity od prijatia TZ 1950 v otázke vekovej hranice absolútnej ochrany na úrovni pätnástich rokov. Zúženie rozsahu ochrany by podľa názoru zákonodarcu¹⁴⁸ odporovalo medzinárodnoprávnym záväzkom vyplývajúcim najmä z Dohovoru o právach dieťaťa¹⁴⁹, ktorý podľa čl. 3 ods. 1 ustanovuje povinnosť pri každom rozhodovaní orgánu verejnej moci zohľadňovať najlepší záujem dieťaťa (*child's best interest*). Okrem vekovej hranice zostala kontinuita zachovaná najmä v otázke rozlišovania súložie a iných

¹⁴⁵ Z dôvodovej správy k zákonu č. 320/2006 Sb.: „*U trestného činu pohlavního zneužívání se zvyšuje horní hranice sankcí. Jedná se o případy, kdy pachatel způsobí takovým činem těžkou újmu na zdraví. Rovněž tak pokud pachatel způsobí tímto činem smrt. Takové zvýšení je důvodné a zároveň reaguje na zařazení tohoto trestného činu v případě způsobení smrti do výčtu těch, u kterých bude možné nadále uložit trest odnětí svobody na doživotí.*“

¹⁴⁶ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2011/93/EÚ z 13. decembra 2011 o boji proti sexuálnemu zneužívaniu a sexuálnemu vykorisťovaniu detí a proti detskej pornografii, ktorou sa nahrádza rámcové rozhodnutie Rady 2004/68/SVV.

¹⁴⁷ Podľa českých teoretikov je vek 15 rokov akýmsi „magickým“. Spája sa s ňou zodpovednosť páchatel'a za spáchaný trestný čin, spája sa s ním aj ukončenie povinnej školskej dochádzky a spôsobilosť k niektorým právnym úkonom. Bližšie pozri FRYŠTÁK, Marek. Je snížení věkové hranice vzniku trestní odpovědnosti dostatečným řešením dětské kriminality? In *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2006, roč. 14, č. 1, s. 11. ISSN 1210-9126.

¹⁴⁸ Z dôvodovej správy k zákonu č. 306/2009 Sb.: „*Jak snížení věku trestní odpovědnosti, tak snížení věku ochrany dítěte před pohlavním zneužíváním a týráním, je jednoznačným porušením tohoto ustanovení Úmluvy.*“

¹⁴⁹ Oznámenie Federálneho ministerstva zahraničných vecí č. 104/1991 Zb. o dojednaní Dohovoru o právach dieťaťa.

spôsobov pohlavného zneužitia. Ochrana bola neskôr doplnená transpozíciou uvedenej smernice zákonom č. 141/2014 Sb. Prvky tradované z československého práva sú tak dopĺňané harmonizáciou trestného práva na úrovni Európskej únie.

ZÁVER

Právna úprava TČ sexuálneho zneužívania v rámci československého trestného práva v zmysle recipovaných trestnoprávných kódexov (TZ 1852 a TZ 1878) je charakteristická jednak rozdielmi medzi oboma predpismi v otázkach subjektu TČ, predmetu útoku z hľadiska pohlavia a veku, jednak roztrieštenosťou ochrany z hľadiska systematiky TČ, absencie ochrany chlapcov pred zneužívaním zo strany trestne zodpovedných žien a pod. K predmetným ustanoveniam predpisu TZ 1852 je k dispozícii rozsiahla judikatúra, ktorá sa najmä zaoberá výkladom problematiky iného spôsobu pohlavného zneužitia, ktorá trpí z hľadisk zákonného vyjadrenia nedostatkom určitosti. Tento pojem je vykladaný natoľko široko, že sa ním rozumie akýkoľvek kontakt páchatel'a s telom obeti, dotyky na stehnách, na pohlavných orgánoch, a to aj cez odev, ak smeruje k vzniku, resp. stupňovaniu pohlavného vzrušenia, a tým k uspokojeniu žiadostivosti. Pod tento pojem nemožno zahrnúť napr. len potlačkanie po chrbte alebo nadvihnutie sukne bez ďalšieho konania. Na tieto poznatky nadväzuje aj neskoršia judikatúra a rozširuje ich.

Veková hranica absolútnej ochrany pred sexuálnymi aktmi je v recipovaných predpisoch stanovená na úrovni štrnástich rokov, čo súvisí jednak s pohlavným dospievaním mládeže, jednak s povinnou školskou dochádzkou, ktorá trvá do tohto veku. Táto skutočnosť uľahčuje dokazovanie páchatel'ovho zavinenia v otázke veku obeti.

V priebehu trvania prvej ČSR klíčili živé snahy rekodifikovať trestné právo hmotné, a teda ho zjednotiť na celom území, resp. vytvoriť moderný trestnoprávny kódex. Výsledkom týchto snáh bola Osnova z roku 1926 a neskôr Osnova 1937. Spracovanie problematiky pohlavného zneužívania podľa Osnovy 1926 sa vyznačuje niektorými osobitosťami: zvýšenie hranice legálneho sexu na šesťnásť rokov, resp. tri kategórie ochrany osôb do šesťnásť rokov, do osemnásť rokov a osôb neplnoletých, ďalej sústredenie ochrany podľa TČ *zprznění* len na bezbranné osoby a vylúčenie trestnoprávneho postihu homosexuality. Zvýšenie hranice legálneho sexu na šesťnásť rokov sa odôvodňovalo tým, že osoba sa do tohto veku nachádza v kritickom období dospievania, v súvislosti s čím sa ustanovila aj veková hranica spôsobilosti na uzavretie manželstva.

Osnova 1937 predpokladala zachovanie vekovej hranice absolútnej ochrany na úrovni štrnásť rokov so súčasným zavedením TČ poskytujúcim parciálnu ochranu aj osobám mladším ako šesťnásť rokov. Trestnoprávnu ochranu osôb mladších ako šesťnásť rokov je však potrebné vnímať (okrem okolnosti uvedenej nižšie) aj v kontexte potláčania prostitúcie a súvisiacich negatívnych spoločenských javov v Československu po prijatí zákona o *potírání pohlavních nemocí*.

Z hľadiska formy zavinenia zvolil zákonodarca vždy úmysel napriek tomu, že v prípade Osnovy 1937 existovali úvahy o ustanovení nedbanlivostnej varianty TČ *zprznění*. Zavinením páchatel'a musí byť pokrytý vek obeti ako aj ďalšie znaky skutkovej podstaty TČ, napr. pojem bezbrannosti. Dokazovanie týchto skutočností je spojené s ťažkosťami, preto zákonodarca opakovane zvažoval zavádzanie menej prísnych subsidiárnych skutkových podstát - napr. so zvýšenou hranicou veku ochrany na šesťnásť rokov.

Od roku 1950 je právna úprava charakterizovaná zjednodušením systematiky, znenia skutkových podstát, ako aj stabilitou. Možno sledovať kontinuitu (i diskontinuitu)

v právnej úprave i judikatúre. Kontinuita s možnosťou nadviazať na prvorepublikovú judikatúru je v zásade zachovaná vo výklade problematiky iného spôsobu pohlavného zneužitia, resp. problematiky dozoru nad chránenou osobou - s tým rozdielom, že bola stanovená horná veková hranica ochrany na osemnásť rokov. Kontinuita zostávala zachovaná i v otázke postihu homosexuálnych stykov, avšak po prijatí TZ 1961 len vo forme ochrany osoby mladšej ako osemnásť rokov. Diskontinuitu je možné sledovať vo zvýšení veku absolútnej ochrany na pätnásť rokov, v rovnakej kvalifikácii vykonania súlož a iných sexuálnych praktík, v rovnakej ochrane tak dievčat ako aj chlapcov, v sprísňovaní penalizácie, čo následne TZ 1961 korigoval a pod. Zvýšenie vekovej hranice pravdepodobne súvisí so zavedením povinnej deväťročnej dochádzky do základných škôl. Je potrebné sa prikloniť k názoru, že toto viazanie vekovej hranice absolútnej ochrany na školskú dochádzku dokazovanie zavinenia neul'ahčuje. Socialistická veda trestného práva síce dospela k niekoľkým požiadavkám: vytvorenie dvoch osobitných skutkových podstát pohlavného zneužívania, ktoré by osobitne postihovali za prvé súlož a za druhé iné závažnejšie sexuálne motivované konanie s tým, že by sa malo osobitne prihliadať na to, ak páchatel' TČ pohlavného zneužívania je sám mladistvý. Tieto úvahy sa však nedočkali náležitej legislatívnej reflexie.

Stabilita právnej úpravy zostáva zachovaná aj po vzniku samostatných republík. Koncepcia právnej úpravy skúmaného TČ po roku 1950 zostáva (s parciálnymi zmenami) zachovaná aj po rekodifikácii trestného práva hmotného.

PRAMENE A LITERATÚRA

Pramene

- ARISTOTELÉS. Politika. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1998. ISBN 80-86027-10-4.
- CICERO. On the Commonwealth and On the Laws. Přeložil J. Zetzel. New York: Cambridge University Press, 1999, s. 80-81. ISBN 978-0521459594.
- HERODOTUS. Histories apodeixis. Translation by Alan Godley. Cambridge: Harvard University Press, 1975.
- Katechismus Katolické církve. Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-132-6.
- LIVIUS. Dějiny II-III. Praha: Svoboda, 1973.
- PLUTARCHOS. Životopisy slavných Řekův a Římanův. První svazek. Bratislava: Kalligram, 2008. ISBN 978-80-8101-092-7.
- SCHOPENHAUER, Arthur. *Svet ako vôľa a predstava. Druhý svazek. Přeložila Patrícia Elexová*. Bratislava: Kalligram, 2010. ISBN 978-80-8101-247-1.
- STRABO. *The Geography. V. Volume. English Translation by Horace Jones*. Cambridge: Harvard University Press, 1961.

Literatúra

- BELEŠ, Andrej. Hypertrofia trestných sadzieb v podmienkach Slovenskej republiky. In *Justičná revue*, 2018, roč. 70, č. 10, s. 1029-1042. ISSN 1335-6461.
- BELEŠ, Andrej. Súkromná trestná žaloba a preskúmanie meritórneho rozhodnutia v prípravnom konaní súdom ako záruky zákonnosti. In KYSELOVSKÁ, Tereza et al. (eds.). *Cofola 2017*. [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 41-56. Dostupné na internete: <<https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola/2017/cofola2017.pdf>>

- BENČÍK, Michal et al. *Trestný zákon a Trestný poriadok a s nimi súvisiace predpisy*. Bratislava: Obzor, 1975.
- BOČEK, Otomar. Zkoumání přičetnosti u trestných činů spáchaných sexuálními devianty. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1967, roč. 15, č. 10, s. 584-589. ISSN 0037-8305.
- BONDY, Hugo. K diskusi o otázce chráněné hranice věkové při deliktech proti mravnosti v přípravné osnově k novému trestnímu zákonu. In *Česká advokacie*, 1926, roč. 12, s. 83-86.
- BREIER, Štefan - BURDA, Alois. *Trestný zákon*. Komentár. Bratislava: Osveta, 1964.
- BREMMER, Jan. An Enigmatic Indo-European Rite: Paederasty. In *Arethusa*, 1980, roč. 13, č. 2, s. 279-298.
- BRTKO, Róbert. *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013. ISBN 978-80-7160-344-3.
- BRTKO, Róbert. Prokuliáni verzus sabiniáni a spor ohľadne určenia veku dospelosti (pubertas). In *Acta Historico-Iuridica Pilsnensia 2007*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, , s. 53-61. ISBN 978-80-7380-107-6.
- BURDA, Eduard et al. *Trestný zákon. Osobitná časť. Komentár. II. diel*. Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-394-3.
- Československé trestní právo: Svazek II: Zvláštní část. Praha: Orbis, 1959.
- ČENTÉŠ, Jozef - ŠANTA, Ján. Princíp ultima ratio a vybrané aspekty ekonomickej kriminality. In *Trestné právo ako ultima ratio – hmotnoprávne a procesnoprávne aspekty*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 2016, s. 31-41. ISBN 978-80-7160-436-5.
- Diskusní příspěvek předsedy Nejvyššího soudu dr. J. Urválka na celostátní poradě 24.-26. 4. 1961. In *Socialistická zákonnost*, 1961, roč. 9, č. 6, s. 333-342. ISSN 0037-8305.
- DOLENSKÝ, Adolf et al. *Československé trestné právo. Zväzok II: Osobitná časť*. Bratislava: Osveta, 1964.
- Druhý sjezd československých právníků v Brně v 1925. In *Právník: Časopis věnovaný vědě právní a státní*, 1925, roč. 64, č. 11, s. 379-396.. ISSN 0231-6625.
- FANTHAM, Elaine. *Roman Readings: Roman Response to Greek Literature from Plautus to Statius and Quintilian*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2011. ISBN 978-3110229332.
- FENYK, Jaroslav. O subsidiární úloze trestní represe a trestním právem jako prostředkem „ultima ratio“ nejen v novém českém trestním zákoníku. In VANDUCHOVÁ, Marie - HOŘÁK, Jaromír (eds.). *Na křižovatkách práva. 1. vyd.* Praha: C. H. Beck, 2011, s. 81-94. ISBN 978-80-7400-388-2.
- FICO, Miroslav. Procesné aspekty prípravy návrhu trestného zákona z roku 1937 (ako „záverečného“ pokusu o unifikáciu trestného práva hmotného 1. ČSR). In *Studia iuridica Cassoviensia*, 2018, roč. 6, č. 2, s. 98-101. ISSN 1339-3995.
- FRYŠTÁK, Marek. Je snížení věkové hranice vzniku trestní odpovědnosti dostatečným řešením dětské kriminality? In *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2006, roč. 14, č. 1, , s. 9-13. ISSN 1210-9126.
- GEHRKE, Hans Joachim. Gewalt und Gesetz. Die soziale und politische Ordnung Kretas in der Archaischen und Klassischen Zeit. In *Klio: Beiträge zur alte Geschichte*, 1997, roč. 79, č. 1, s. 23-68.
- GREGOR, Martin. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2018. ISBN 978-80-7502-304-9.
- HÁCHA, Emil a kol. *Slovník veřejného práva československého. Svazek II. I až O*. Brno: Polygrafia, 1933.

- HÁCHA, Emil a kol. *Slovník veřejného práva československého. Svazek III. P až Ř*. Brno: Polygrafia, 1934.
- HERRNRITT, Vilém. Několik poznámek k otázce sterilisace. In *Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Augusta Miřičky*. Praha: Nákladem Československé společnosti pro právo trestní, 1933, s. 118-128.
- HLADIL, Vladimír. Trestný čin ohrožování mravní výchovy mládeže podle § 217 Tr. Zák. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1967, roč. 15, č. 10, s. 577-583.. ISSN 0037-8305.
- HLADIL, Vladimír. Ze zasedání legislativní sekce pro trestní právo. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 5, s. 292-294. ISSN 0037-8305.
- HRON, Radek. K otázce souběhu trestných činů podle §§ 238-242 tr. zák. In *Socialistická zákonnost*, 1955, roč. 3, č. 1, s. 60-64.
- HUBBARD, Thomas (ed.). *A Companion to Greek and Roman Sexualities*. London: Blackwell Publishing, 2014. ISBN 978-1-405-19572-0.
- HUMPERT, Claudia. *Wege zur Männlichkeit im Rom der Späten Republik: Cicero und adulescentia seiner Zeit*. Halle: Trift Verlag, 2001. ISBN 9783934909113.
- JABLONICKÝ, Tomáš. Pokus o reformu československého trestního práva – Osnova trestního zákona z let 1921, 1926. In *Právněhistorické studie*, 2013, roč. 43, s. 93. ISSN 0079-4929. ISBN 978-80-246-2345-0.
- JANDA, Vladimír. K postihu trestného činu pohlavního zneužívání. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1975, roč. 23, č. 2, s. 89-99. ISSN 0037-8305.
- JANKA, Karl. *Das österreichische Strafrecht. Zweite Auflage*. Wien: F. Tempsky, 1890.
- JELÍNEK, Jiří - SOVÁK, Zdeněk. *Trestní zákon a trestní řád*. Praha: Sevt, 1990. ISBN 80-7049-013-6.
- KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské. Část obecná i zvláštní*. Praha: Melantrich, 1935.
- MITLÖHNER, Miroslav. K některým příčinám sexuálních trestných činů. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1981, roč. 29, č. 10, s. 602-607. ISSN 0037-8305.
- NELSON, Alvar. Trestnoprávní úprava sexuálních deliktů ve Švédsku. Preložila G. Nikšová. In *Právní obzor*, 1970, roč. 53, č. 6, s. 531-542. ISSN 0032-6984.
- REBRO, Karol. Cisár Augustus – zákonodárca. In *Právní obzor*, 1941, roč. 24, s. 114-120. ISSN 0032-6984.
- ROLENC, Oldřich. Je možný jednočinný souběh trestných činů podle §§ 238, 239, 240, 241, 242 a 215 tr. zák.? In *Socialistická zákonnost*, 1954, roč. 2, č. 1, s. 27-31. ISSN 0037-8305.
- SEDLÁČEK, Jaromír. *Občanské právo československé: Všeobecné nauky*. Brno: Právník, 1931.
- SCHÖNENBERGER, Franz - SIEGERT, Wolfgang. *Život pohlavní*. Praha: Josef Pecl, 1904.
- SOLNAŘ, Vladimír. *Tresty a ochranná opatření*. Praha: Academia, 1979, 216 s.
- SOVÁK, Zdeněk. K některým problémům trestního postihu pachatelů mravnostních trestných činů z hlediska právního posouzení jejich jednání. In *Socialistická zákonnost: časopis pro právní praxi*, 1983, roč. 31, č. 4, s. 232-235. ISSN 0037-8305.
- STORCH, František. Prozatímná osnova zákona trestního z měsíce září 1909. In *Právník: Časopis věnovaný vědě právní a státní*, 1910, roč. 49, č. 9, s. 313-327. ISSN 0231-6625.
- VLČEK, Martin. K problematice postihu prostituce v československém trestním zákoně. In *Právník*, 1975, roč. 114, č. 10, s. 923. ISSN 0231-6625.
- VOJÁČEK, Ladislav. *První československý zákon: Pokus o opožděný komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2018. ISBN 978-80-7552-185-9.
- WILLIAMS, Craig. *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. New York: Oxford University Press, 1999. ISBN 978-0195125054.

WISSOVA, Georg (eds.). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Zweite Reihe. Siebter Halbband (stoa-symposion)*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1931.

ZIEGLER, K. et al. (eds.). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. 23. Band (Priscilla bis Pyramiden)*. Stuttgart: A. Druckenmüller Verlag, 1959.

CENZÚRA A TREZOROVÝ FILM

**RUDOLF KASINEC – TOMÁŠ
MÉSZÁROS – JÁN ŠURKALA**
**Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta**

ABSTRACT

KASINEC, Rudolf – MÉSZÁROS, Tomáš – ŠURKALA, Ján. Cenzúra a trezorový film. In *Historia et theoria iuris*, roč.10, 2018, č. 2, s. 38-49.

Autori článku prezentujú sumarizačný pohľad na fenomén trezorového filmu, s osobitným dôrazom na cenzúru a jej povahu a podstatu ako politického regulačného nástroja. Teoretický rámec aplikujú na konkrétny trezorový film of režisér M. Formana, pričom sa snažia poukázať na absurdnosť a právnu neakceptovateľnosť zákazu tohto filmu.

ABSTRACT

KASINEC, Rudolf – MÉSZÁROS, Tomáš – ŠURKALA, Ján. Censorship and "Vault" Movies. In *Historia et theoria iuris*, Vol.10, 2018, No. 2, s. 38-49.

The authors of the paper present a summary of the phenomenon of "the treasure movies", with particular emphasis on its nature as a tool of a political censorship. Consequently, the authors apply the theoretical framework to a specific treasure film by director M. Forman and outline the absurdity and legal unacceptability of banning that movie.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

cenzúra, film, trezorový film, politická cenzúra, sloboda slova a prejavu

KEY WORDS

censorship, vault movie, political censorship, freedom of speech

KONTAKTNÉ ÚDAJE

doc. JUDr. Rudolf Kasinec,
PhD.
rudolf.kasinec@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

JUDr. Tomáš Mészáros, PhD.
tomas.meszaros@flaw.uniba
.sk
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická
fakulta
Šafárikovo nám. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Ján Šurkala, PhD.
jan.surkala@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická
fakulta
Šafárikovo nám. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

1. CENZÚRA: SKRYTÁ HROZBA ALEBO NÁSTROJ OBRODY?

Intuitívne vnímanie pojmu *cenzára* vo všeobecnosti inklinuje k negatívnym konotáciám.¹ Základnou premisou, z ktorej vychádza tento článok, spočíva v predpoklade, že tento konštatovaný jav je v rozpore s prirodzeným a/alebo pôvodným sémantickým obsahom tohto pojmu a súčasná percepcia tohto pojmu je kultúrne podmienená a determinovaná, v našich spoločenských podmienkach predovšetkým historickým obdobím socialistického totalitného štátu.

Cenzúra sa v bežnom kontexte spája so zákazom, často so štátno-autoritatívnym charakterom, ktorého následkom je zásah do slobody prejavu, pričom v krajnom prípade dochádza k jej úplnej eliminácii.

Primárne slovníkové vymedzenie pojmu *cenzára* v Krátkom slovníku slovenského jazyka však vysvetľuje *cenzáru* ako „*úradné posúdenie vecí určených na uverejnenie z hľadiska štátnych, politických záujmov a morálky*“, pričom ako typický príklad uvádza *cenzáru* filmov a časopisov.² Citovaná definícia je normatívne neutrálna resp. nie je explicitne imperatívna – neobsahuje informáciu o zákaze posudzovaných vecí a dôraz je kladený predovšetkým na zachytenie procedurálneho aspektu (tzn. že to je úradný/úradnícky proces).

V Slovníku súčasného slovenského jazyka už nachádzame pod heslom *cenzára* komplexnejší pohľad na tento spoločenský fenomén.³ *Cenzúra* je v tomto slovníku vymedzená nielen ako (i) úradné skúmanie obsahu písaných a tlačených materiálov, ale zároveň aj ako (ii) obmedzenie alebo zákaz informácií určených na zverejnenie, pričom sa ako príklad uvádza vládna, policajná, ale aj mravnostná predbežná či represívna *cenzára*, ktorá môže byť realizovaná v podobe *cenzáry* listových zásielok, kníh, divadelných hier, filmov, tlače či verejných prejavov. V tomto kontexte sa v slovníku spomínajú aj slovesá resp. slovné spojenia zaviesť, zosťriť, odstrániť *cenzáru*, podrobiť niečo prísnej *cenzúre*, uplatňovať slobodu prejavu s vylúčením *cenzáry*. V predmetnom slovníku sa však *cenzára* vysvetľuje aj historicky, a to ako (iii) úrad *cenzora* (v starovekom Ríme) poprípade ako (iv) majetkový odhad občanov vykonávaný raz za 5 rokov *cenzormi*. V cirkevnom kontexte predstavuje pojem *cenzára* (v) nápravný cirkevný trest (exkomunikácia, suspenzia, zákaz bohoslužobných úkonov). *Cenzúra* má však aj (vi) psychologický význam, v zmysle ktorého je to schopnosť psychiky umožňujúca jednotlivcovi rozlišovať medzi reálnym a nereálnym, uskutočniteľným a neuskutočniteľným a v psychoanalýze sa vymedzuje ako konflikt nevedomia a vedomia ovládajúceho duševný život. Polysémantický rozmer pojmu *cenzára* kompletizuje jeho ekonomický rozmer, v zmysle ktorého je *cenzára* (vii) skúmanie správnosti účtovných záznamov.

V uvedenom výpočte významov pojmu *cenzára* je možné pozorovať, že len časť z nich poukazuje na kontrolný (i, vii) a obmedzujúci/sankčný faktor (ii, v). Vo zvyšných významoch absentuje prvok, ktorý by mohol potenciálne evokovať negatívnu dimenziu skúmaného pojmu.

Sémantický pohľad na pojem *cenzára* taktiež poukázal na to, že tento pojem v prevažujúcich prípadoch (i, ii, iv, v, a vii) opisuje a predpokladá vzťah dvoch subjektov

¹ FINLEY, Moses I. *Antická a moderná demokracia*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 124. ISBN 978-80-8101-818-3.

² KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ Mária – POVAŽAJ Matej. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 2003, s. 85, heslo *cenzára*.

³ BUZÁSSYOVÁ Klára – JAROŠOVÁ Alexandra. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Bratislava: Veda, 2006, s. 414, heslo *cenzára*. ISBN 80-224-0932-4.

(kontrolujúci/kontrolovaný, cenzor/občan, cirkev/veriaci,...). Inak vyjadrené, v daných definíciách je sprítomnený subjekt moci.⁴

Na prvý pohľad tvorí výnimku z tohto pozorovania len psychologický, tzv. „freudovský“ význam.⁵ Pri detailnejšom pohľade však môžeme aj v tejto rovine objaviť dualizmus, keďže aj „autocenzúra“ predpokladá „*potlačenie našich vlastných dotieravých nepohodlných predstáv nevedomou inštanciou*,“ pričom „*potlačené je formou psychologickéj obrany samého seba pred vlastnou predstavou cestou jej zámerného skrytia v nevedomí čiže v časti psychiky nepodliehajúcej vedomej kontrole Ja*.“⁶

Pokým autocenzúru vo všeobecnosti vnímame nielen ako prirodzenú, ale dokonca žiaducu (v kontexte vyššie naznačenej psychologickéj obrany), cenzúru, ktorú vykonáva odlišný subjekt než my (resp. naše nevedomie), sme náchylní vnímať ako viac problémovú. Uvedená téza však neplatí absolútne. V sociálnej a politickej filozofii nachádzame dlhú tradíciu smerujúcu k snahe obhájiť reguláciu verejne šírených informácií s úmyslom ochraňovať spoločnosť pred negatívnymi vplyvmi. V tomto zmysle môžeme písať o „makro-psychologickej ochrane,“ v rámci ktorej vykonáva selekciu negatívnych podnetov štát (či iný mocenský subjekt) a s ohľadom na prevenciu zamedzí ich prístup k jednotlivcom, čoho následkom je (v určitých situáciách) nepotrebnosť autocenzúry. Zo sociologického, ako aj antropologického hľadiska tieto tendencie predstavujú snahu štátu o ochranu svojich občanov pred nevhodnými a škodlivými témami, ktoré je možné súhrnne označiť v sociologickej terminológii ako tabu.⁷ Azda najčastejšie zmieňovaným proponentom ochrany a výchovnej cenzúry je Plátón.⁸

Problematizácia cenzúry nastáva v momente, ak ju začíname vnímať optikou zásahu do slobody názoru a prejavovania tohto názoru. Historické korene tohto prepojenia sú samozrejme späté už s prvými formami cenzúry, avšak k systematickému a koncepčnému kritickému vymedzeniu vzťahu „cenzúra-sloboda slova“ dochádza v období osvietenstva. Následne sa rozvíja v rámci demokraticko-liberálnej doktríny.⁹ Avšak aj v tejto koncepcii je cenzúra za určitých okolností prijateľná a akceptovateľná.

V duchu osvietenскеj a liberálno-demokratickej tradície vymedzil výnimky resp. prijateľné scenáre cenzúry aj slovenský ústavný súd: „*Obmedzenie slobody prejavu je v demokratickej spoločnosti výnimkou, ktorú je navyše potrebné interpretovať reštriktívne a je možné ju ospravedlniť iba kvalifikovanými okolnosťami. Predložená interpretácia obmedzenia slobody prejavu primárne zakazuje tzv. predchádzajúce obmedzenie (doktrína „no previous restraint“), typicky cenzúru (porovnaj čl. 26 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky), resp. **dovoľuje obmedziť slobodu prejavu v prípadoch, ak ide o prejav jasne a bezprostredne vytvárajúci podstatné ohrozenie** [doktrína „clear and present danger“; k tomu porov. široko citované stanovisko legendárneho sudcu O. W. Holmesa Jr., ktoré sa stalo základom rozhodnutia Najvyššieho súdu Spojených štátov Amerických vo veci Schenck v.*

⁴ K polemike o tom, či je pre definíciu cenzúry nevyhnutne nutnou podmienkou aj vymedzenie subjektu moci, pozri PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael (ed.). *Nebezpečná literatúra*. Brno: HOST, 2012, s. 83 – 103. ISBN 978-80-7294-859-8.

⁵ FINLEY, ref. 1, s. 124.

⁶ Pre úplnosť je vhodné dodať, že s autocenzúrou ako konceptom vystavaným na dualizme vedomia a nevedomia polemizuje napr. J. P. Sartre. Bližšie pozri SMREKOVÁ, Dagmar. O neúprimnosti a sebaklamaní. In *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 9, s. 859-860. ISSN 0046-385X.

⁷ FINLEY, ref. 1, s. 124.

⁸ Vhodným príkladom je pasáž z diela Štát, v ktorom je konštatované nasledovné: „na básnikov musíme dozerať a nútiť ich, aby vo svojich básňach zobrazovali dobré mravy, ak chcú u nás vôbec básniť“. PLATÓN. *Štát*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 125. ISBN 80-7149-906-4.

⁹ MILL, John Stuart. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, 2005, s. 64-111. ISBN 80-7149-783-5.

*United States 249 U.S. 47 (1919) z 3. marca 1919, bod 50] určitého kvalifikovaného vyššieho záujmu.*¹⁰

Z citovaného rozhodnutia je zrejmé, že ani v súčasnosti nie je predstaviteľný neobmedzený výkon slobody prejavu a určité limity pre výkon tejto slobody existujú.

Rovnako dôležitý je však úvod citátu, v ktorom je explicitne uvedené, že akékoľvek obmedzenie slobody prejavu je možné ospravedlniť iba kvalifikovanými okolnosťami. Hranicu medzi oprávneným a neoprávneným zásahom v konečnom dôsledku determinuje povaha štátu (resp. subjektu moci), ktorý cenzúru uplatňuje, pričom v nasledujúcich kapitolách budeme podrobnejšie analyzovať moment, v ktorom dochádza k prekročeniu týchto limitov – či už zo strany štátu a/alebo samotných subjektov realizujúcich svoju slobodu prejavu. Ako „prípadovú“ štúdiu sme si za týmto účelom zvolili tzv. československé „trezorové“ filmy, ktoré predstavujú súhrn perzekvovaných a zakázaných filmov a pri ktorých budeme skúmať to, či naozaj „jasne a bezprostredne vytvárali podstatné ohrozenie“, ktoré bolo potrebné preventívne, štátno-mocenským zásahom eliminovať a tým ochrániť vyšší záujem.

2. O CENZÚRE A TREZOROVÝCH FILMOCH

Filmy sú kolektívnym produktom duševnej činnosti s významných kultúrnym prínosom, ale i zásadným mienkotvorným významom. V rukách štátnych orgánov sú efektívnou propagandistickou silou, ktorá dokáže v krátkom čase ovplyvniť názory obrovského počtu občanov. K tomuto účelu je však nutná absolútna kontrola počas prípravného, výrobného i distribučného cyklu. K tomu je potrebná niekoľkostupňová kontrola, ktorá musí byť efektívna a správne koordinovaná. V opačnom prípade sa nástroj propagandy dokáže rázom zmeniť na prostriedok odporu voči štátnemu režimu, ktorý dokáže v jednom momente ovplyvniť názory tisícov občanov.

Cenzúra je bežným javom v umení. Absolútna sloboda expresie nemôže byť ani v demokratickom a právnom štáte bezhraničná. Podľa článku 26 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky sa cenzúra zakazuje. Zároveň, podľa rovnakého článku v ods. 4 Ústavy Slovenskej republiky, platí, že slobodu prejavu a právo vyhl'adávať a šíriť informácie možno obmedziť zákonom, ak ide o opatrenia v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu práv a slobôd iných, bezpečnosť štátu, verejného poriadku, ochranu verejného zdravia a mravnosti. Aj preto sa dennodenne stretávame s rozličnými cenzorskými zásahmi¹¹ a zákazmi. V nedemokratickom štáte sa tieto zákazy realizujú na každodennej báze a najmä z politických a ideologických dôvodov.

¹⁰ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 307/2014 zo dňa 18. decembra 2014.

¹¹ Z nedávneho obdobia spomenie cenzorský zásah verejnoprávnej televízie do filmu *Baba z ľadu* (Bohdan Sláma, 2017), kde nebola použitá scéna pohlavného styku dvoch šest'desiatnikov [stvárných hercami Zuzanou Kronerovou (65) a Pavlom Novým (69)]. Tento krok vyvolal obrovskú nevôľu zo strany divákov, ktorý tento krok otvorene kritizovali. Na túto situáciu reagovala hovorkyňa RTVS Erika Rusnáková nasledovne: „Je úplne bežné a štandardné všade vo svete, že sa pri niektorých filmoch vyrobí dve verzie – pre kinodistribúciu a pre televízne vysielanie. RTVS pri uvedení svojho koprodukčného filmu *Baba z ľadu* siahla po jej televíznej verzii, pretože pri jeho kinoverzii by sme ju museli označiť ako program nevhodný a neprístupný pre vekovú skupinu do 18 r. a vysielat' ju až po 22. hod. Na základe platného audiovizuálneho zákona a s ním súvisiacej vyhlášky Ministerstva kultúry SR sú programy nevhodné pre vekovú skupinu do 18 r., čo bol prípad aj kinoverzie *Baby z ľadu*, ak obsahujú zobrazenie erotických pomôcok alebo erotických scén, ktoré sú vyrobené výlučne na prezentáciu erotiky a erotických tém. Keďže ide o kvalitný koprodukčný film RTVS, je úplne prirodzené, že sme ho chceli v televíznej premiére odvysielat' vo večernom prime time, a nie po 22. hodine.“ In *Plus JEDEN DEŇ*. [online]. Dostupné na internete: <<https://www1.pluska.sk/soubiznis/domaci-soubiznis/velky-skandal-rtvs-divakov-rozzuril>

Z historických príkladov vieme, že sa rozlišovali i typológie zákazov jednotlivých filmov. Nejednoznačnosť usmernení spôsobovala v praxi rozsiahle problémy a rozdielnosť prístupov i vo vnútri jedného štátu: „*Embargo na premietanie nemuselo platiť absolútne. V Sovietskom zväze sa ako mäkkšia forma reštrikcie uplatňovalo neprijatie filmu do celozväzovej distribúcie, zatiaľ čo v domovskej republike sa film hral. Takto dopadol prvý zo sovietskych zakázaných filmov OKO ZA OKO, GAZ ZA GAZ: 20. januára 1925 bol uvedený na plátnach kín v Baku, ale povolenie k celozväzovej distribúcii mu bolo odopreté. Inú formu úmyselného odstavenia bolo vydanie v malom počte kópií. Českým variantom takýchto praktik bývalo právo veta, ktoré mali vo veciach kultúry funkcionári všetkých stupňov. Ako bolo možné v jednej dedine nepovoliť tanečnú zábavu či nepripustiť koncert nepohodlné hudobnej skupiny, bolo možné napríklad v Juhočeskom kraji zakázať filmy Věry Chytilové. Nomenklatúrne kádre poznali niektoré trezorové filmy (u nás UCHO, v Maďarsku SVĚDEK) z uzatvorených projekcií.*“¹² Film sa tak stal obeťou politických hier v rukách nekompetentných úradníkov.

Trezorové filmy tvorí skupina filmových diel, ktoré boli z rozličných dôvodov na území Československa po auguste 1968 označené ako nevhodné a plošne stiahnuté z distribúcie. Trezorové kauzy môžeme rozčleniť na primárne a sekundárne. Primárne trezorové filmy sa ocitli v situácii, kedy je film zastavený vo fáze natáčania či postprodukcie, alebo je v dokončenom stave zakázaný, ešte predtým ako bol vôbec uvedený do distribúcie (Ucho). Do tejto kategórie môžeme začleniť i pozdržané premiéry (Hra o jablko). Sekundárnou „trezorovosťou“ rozumieme prípad, kedy sa film po istú dobu v kinách alebo na festivaloch premieta (môže byť i ocenený a vychádzajú naň recenzie) a až následne je stiahnutý z obehu – to môže nastať po niekoľkých dňoch (Spur der Steine), mesiacoch (Všichni dobří rodáci) i rokoch (Až přijde kocour).¹³

Taktiež môžeme trezorové filmy rozdeliť podľa roku ich výroby (prípadne zastavenia výrobného procesu) a ich reálnej distribúcie:

1. Patrí sem pomerne veľká skupina filmov, ktoré boli natočené pre rokom 1968 a spočiatku boli považované za nezávadné, no neskôr sa stali politicky neakceptovateľné. K ich zakazu sa pristúpilo až v časoch normalizácie. Zarádujeme sem napr. O slavnosti a hostech (1965), Sedmikrásky (1966), Bílá paní (1965), Stud (1967).

2. Skupina filmov, ktorých výroba finišovala v turbulentných rokoch 1968 a 1969. Dokonca sa na krátku dobu do distribúcie dostali, no po zásahu cenzorského aparátu boli normalizačným zákazom stiahnuté z obehu. Zarádujeme sem filmy Všichni dobří rodáci (1968), Žert (1968), Spalovač mrtvol (1968), Farářův konec (1968) a ďalšie.

3. Malá skupina filmov (výrobný proces prebiehal v rokoch 1968 až 1970), ktoré sa z dôvodu normalizačného zákazu dostali do distribúcie až v rokoch 1990 a 1991. Do tejto kategórie zarádujeme filmy - Ucho (1970), Skřivánci na niti (1969), Smuteční slavnost (1969), Den sedmý, osmá noc (1969), Ezop (1969), Zabitá neděle (1969). Niektorí autori považujú práve túto skupinu ako tú „pravú trezorovú“, a to z dôvodu finalizácie projektu a jeho následného zákazu.

scenzurovany-film-kronerovou-tychto-zaberov-televizia-zbavila> [cit. 2018-12-08]. Problémom je, že samotná scéna bola podľa autorov i divákov kľúčová pre vyznenie i posolstvo filmu, i keď ju možno označiť za „kontroverznú“. V médiách i zo strany fanúšikov bol tento zásah vnímaný ako jasný prejav cenzúry. Tento zásah sa odohral 2.4.2018 na Veľkonočný pondelok, len necelých 5 mesiacov pred päťdesiatym výročím vstupu armád Varšavskej zmluvy na územie suverénneho Československa, čo ešte umocnilo emócie zo strany divákov.

¹² BLAŽEJOVSKÝ, Jaromír. Trezor a jeho deti: Poznámky k zakázaným filmům v socialistických kinematografiích. In *Illuminace*, 2010, roč. 23, č. 3, s. 15. ISSN 0862-397X.

¹³ Tamtiež, s. 9.

4. Ďalšia skupina je tvorená len dvoma filmami - Pasták (1968) a Archa bláznů (1970). Tie boli zastavené ešte počas procesu výroby a dokončené boli až po roku 1989.

5. Najsmutnejší osud postretol filmy, ktoré boli zastavené v procese výroby a vytvorený materiál bol pravdepodobne zničený. Tento osud postihol napr. poviedkový film Návštevy režisérov Otakara Fuku, Milana Jonáša a Vladimír Drhu.

6. Po dokončení procesu normalizácie sa počet trezorových filmov výrazne znížil, no aj v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, sa občas do distribúcie dostali politicky nekorektné filmy. Tie museli byť následne stiahnuté a bol im pridelený status „zakázané“. Týkalo sa to napríklad slovenských filmov Ako sa Vinco zaťal (1977) a Ja milujem, ty miluješ (1980).

Nejednotnosť v zakazovaní prípravy, výroby a distribúcie spôsobila problémy i pri kategorizácii filmov do skupiny zakázaných (v našich podmienkach trezorových): *„Za trezorové môžeme preto považovať až také prípady, kedy inkriminované dielo nebolo v konkrétnom období dostupné žiadnym spôsobom: pokiaľ si ho nejaké kino či filmový klub chceli zahrať, nenašli pochopenie u žiadne z požičovní ani v národnom filmovom archíve; navyše sa dielo neuvádzalo ani v televízii.“*¹⁴

Problém nastane pri charakteristike konkrétneho obdobia. Je to časový úsek, ktorý pokrýva celé obdobie totality, obdobie pred rokom 1968, fázu normalizácie alebo ponormalizačné obdobie? V časovom vymedzení nastávajú najvýraznejšie rozdiely. Postačuje, keď bol film zakázaný len krátko, alebo nesmel byť nikdy uvedený, či dokonca zastavený v procese výroby? My sa prikláňame k stanovisku, že „trezorovosť“ by mala pokrývať čo najširšiu skupinu zakázaných filmov bez rozdielu.

3. KEĎ ŠTÁT PRI CENZÚRE ZLYHÁVA

Vytvorenie správne fungujúceho cenzorského aparátu bolo v podmienkach československej kinematografie veľmi zložitú. Proti bol silný demokratický dejinný odkaz, rozdelenie štátu na dva národné celky, neskúsenosť predstaviteľov štátu pri plošnom zavádzaní cenzúry i špecifickosť samotného filmového umenia. Výroba filmu obsahuje mnoho fáz, do ktorých je zakomponovaný značný počet osôb. Problémom je i následná cenzúra, ktorá je pri tomto druhu umeleckého diela neefektívna a to najmä z ekonomických dôvodov. Najefektívnejšou by bola v tomto prípade autocenzúra, ktorá sa veľkej popularite v 50-tych a 60-tych rokoch v Československu netešila.

Neprehľadná politická i spoločenská situácia nastala po invázií vojsk Varšavskej zmluvy i na území Slovenska: *„Kinematografia reagovala na spoločenské zmeny veľmi citlivo, ale vzhľadom na dĺžku výrobného procesu aj s istým časovým posunom. Práve v krátkom medzi období 1968-1971 totiž vzniklo v slovenskej kinematografii niekoľko výrazných diel, ktoré charakterizujú nedávne obrodné tendencie celej spoločnosti i filmovej tvorby. Mnohé z nich boli zakrátko stiahnuté z distribúcie alebo sa dočkali premiéry až po roku 1989.“*¹⁵ V rozmedzí troch rokov vznikli spoločensky a najmä politicky najkontroverzejšie diela, ktoré si rovno vyslúžili miesto v štátnom trezore. Tieto filmy boli dokončované už za prítomnosti okupantských vojsk a v období politických čistiek. Štátna moc však nevenovala dostatočnú pozornosť umeleckej tvorbe respektíve podcenila zanietených filmárov pri finalizácii „protištátnych“ projektov. Svoju chybu však vďaka zásahu cenzora dokázali aspoň sčasti napraviť, i keď pri výrobe týchto filmov došlo

¹⁴ BLAŽEJOVSKÝ, ref. 12, s. 10.

¹⁵ MIŠIKOVÁ, Katarína. Normalizácia či „normalizácia? In KINO-IKON, 2012, roč. 16, č. 1, s. 8. ISSN 1335-1893.

k mnoho miliónovým ekonomickým stratám. Pri plnení ideologických cieľov sa na rozpočet nehľadí.

Politická situácia tesne pred rokom 1968 vytvorila ilúziu slobody, ktorá umožnila vznik mnohých politicky „nekorektných“ umeleckých diel. Za najvýznamnejší z tejto skupiny považujeme film, ktorý dokáže v jedinom momente ovplyvniť názory tisícov, či dokonca miliónov občanov. Takýto nebezpečný nástroj na kontrolu nás je potrebné neustále a efektívne kontrolovať. Predstavitelia štátnej moci hľadali tento spôsob viac ako 20 rokov.

4. CENZÚRA ZNOVA NA VRCHOLE

Šesťdesiate roky boli pre oblasť filmu „zlatým“ obdobím. Vznikli diela, ktoré si vydobyli celosvetový ohlas (ceny Americkej filmovej akadémie pre filmy *Obchod na korze* v roku 1966 a pre *Ostre sledované vlaky* v roku 1968): „V závere obrodných šesťdesiatych rokov predstavovala sloboda umeleckého prejavu vrchol kultúrneho rozmachu. O slobode umeleckého prejavu však môžeme hovoriť iba ako o dôsledku demokratizácie a nie demokracie. Keď sa obnovila cenzúra a stimulmi bola zvýhodnená propaganda angažovanej tvorby, normalizácia sa zmocnila monopolu na mŕtvonarodené deti. Bolo to demoralizujúce, ale ideologické. Tak ako monopolná pravda monopolnej strany.“¹⁶ Film sa stal smutnou súčasťou normalizačných procesov.

Napriek počiatočným problémom sa postupne podarilo objaviť účinný model cenzúry, ktorý bol využiteľný v československých podmienkach. Začala sa postupná a komplexná reorganizácia v oblasti filmu. Tá „viedla k zákazu alebo prerušeniu natáčania okolo desiatich nových filmov, tretiny ročnej produkcie. Čierna listina sa následne rozšírila o staršie snímky vrátane najdôležitejších diel 60. rokov. V mnohých prípadoch – vid'. Jirošova adaptácia románu Milana Kunderu *Žert* – bol film dokonca vymazaný z režisérovej oficiálnej filmografie. Výborné filmy, ktoré len málokto videl, prípadne analyzoval, sa už nevyvážali a viacero snímok bolo unáhle stiahnutých zo západných distribučných filmoték. Na konečnom zozname figurovalo viac ako sto filmov.“¹⁷ Na československé pomery ohromný počet filmových diel.

Cenzorský aparát začal naplno fungovať, ale na úplne iných princípoch. Zvýšil sa „význam autocenzúry. Už nestačilo presvedčiť jedného človeka, cenzora, aby dal súhlas na zverejnenie diela, bolo potrebné zvažovať všetky možné i nemožné výhrady najrôznejších osôb, ktoré mohli prísť a viesť k zákazu distribúcie, prepusteniu z práce či odvolaniu z funkcie. Tento systém sa ukázal často účinnejší ako ten predchádzajúci.“¹⁸ Cenzori sa stali súčasťou filmových štábov a to bol koniec demokratických tendencií v oblasti filmu.

Došlo i k osamostatneniu slovenskej kinematografie od českej. V Čechách si filmové štúdio Barrandov prešlo v rokoch 1969-1972 recentralizáciou, zákazmi a zastavovaním roztočených filmov, sprísnením schvaľovacích mechanizmov a prísnyimi politickými previerkami.¹⁹ V slovenskom filme sa začal proces diferenciacie, ktorého primárnou ambíciou „bolo rozpoznanie a izolovanie 'exponentov pravice' podľa rozboru orientácie jednotlivca. Stranícke i štátne orgány mali za úlohu najprv získať čo najväčšieho počtu

¹⁶ MOJŽIŠ, Juraj. Obnovenie poriadku. Normalizačná moc a normalizační kaukliari. In *KINO-IKON*, 2012, roč. 16, č. 1, s. 42. ISSN 1335-1893.

¹⁷ HAMES, Peter. *Československá nová vlna*. Praha: KMa, 2008, s. 14. ISBN 978-80-7309-580-2.

¹⁸ MACEK, Václav - PAŠTÉKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie 1896 - 1969*. Bratislava: Slovenský filmový ústav: Fotoforo, 2017, s. 485. ISBN 978-80-85739-68-8.

¹⁹ SZCZEPANIK, Petr. *Továrna Barrandov: Svět filmařů a politická moc 1945-1970*. Praha: Národní filmový archív, 2016, s. 104. ISBN 978-80-7004-177-2.

*socialisticky zmyšľajúcich umelcov a kultúrnych pracovníkov.*²⁰ Pre nesprávne zmyšľajúcich slúžil systém finančného honorovania,²¹ ktorý sa ukázal rovnako veľmi efektívny.

5. TEORETICKÉ REFLEXIE V PRAXI: FILM AKO PROSTRIEDOK KRITIKY KORUPCIE CELEJ ČESKOSLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

V rámci československej novej vlny sa stretávame s mnohými zaujímavými filmami, ktoré svojim zameraním či už priamo alebo nepriamo kritizujú niektoré spoločenské a politické neduhy vtedajšej spoločnosti. Stále viac a viac uvoľnenejšia spoločenská atmosféra 60-tych rokov minulého storočia to umožňovala a svojim spôsobom aj vyžadovala. Od filmov ako *Všichni dobří rodáci* (1968) a *Smuteční slavnost* (1969), ktoré kritizujú násilnú kolektivizáciu poľnohospodárstva v Československu, cez *Ucho* (1970) a *Skřivánkov na niti* (1969), ktoré zobrazujú represiu 50-tych rokov v plnej nahote po *Farářův konec* (1968), ktorý zasa karikuje štátnu politiku voči cirkvi – cítiť jasný rozchod so slepou vierou v nezadržateľný príchod svetlých zajtrajškov, ktorých vyššie naznačené problémy boli len „zanedbateľný a nevyhnutným vedľajším účinkom“ istého pokroku.

V tomto kontexte je film *Hoří má panenko* zásadným príspevkom jedného z najúspešnejších českých filmových režisérov v dejinách – Miloša Formana – do diskusie o stave československej spoločnosti v situácii, kedy dochádza k „definitívnemu víťazstvu“ socializmu v našom štáte.²² To platí o to viac, ak zohľadníme skutočnosť, že išlo o jeho posledné filmové dielo pred tým, ako emigroval do USA. Z jeho predchádzajúcich filmov treba spomenúť *Lásky jedné plavovlásky* (1965) a *Černý Petr* (1963). Ku všetkým trom filmom napísal aj scenár.²³ Po svojej emigrácii bol Forman v USA veľmi úspešný a okrem iného získal aj dve ceny Filmovej akadémie za najlepšiu réžiu filmov *Prelet nad kukučím hniezdom* (1975) a *Amadeus* (1984).

Hoří, má panenko sa vyznačuje osobitým dialogickým humorom, ktorý je síce typický pre české filmy, ale pri tomto filme je dotiahnutý do dokonalosti v jednom z najbrilantnejších politických inotajov českej kinematografie.²⁴ Hlavná dejová pointa filmu má taktiež silne sarkastickú konotáciu: odhalenie obrovskej miery korupcie, ktorou je prerastená celá česká spoločnosť, a to nielen najvyššie spoločenské vrstvy (vysokí funkcionári Komunistickej strany), ale aj jednoduchí ľudia vo svojich každodenných situáciách.

Táto malá korupcia je karikovaná na príklade tomboly plesu miestneho dobrovoľného hasičského zboru. Už pred začiatkom plesu postupne miznú ceny z tomboly, pričom je jasné, že páchatel'mi museli byť aj požiarnici. Napokon sa rozkradne prakticky všetko. Najvtipnejšia a zároveň najtragickejšia situácia nastáva na záver, keď sa jediný poctivý požiarnik Kolb rozhodne, že vráti do tomboly späť veci, ktoré odtiaľ

²⁰ KAŇUCH, Martin. Siedmy dodatok. Otvorené kádrové prípady v Slovenskom filme. In KOPAL, Petr (ed.). *Film a dějiny 4. Normalizace*. Praha: Casablanca: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, s. 141. ISBN 978-80-87292-26-6.

²¹ Bližšie o tomto systéme pozri KAŇUCH, ref. 20, s. 141.

²² „Socialismus v naší vlasti zvítězil!“ Porovnaj Prohlášení, ústavný zákon č. 100/1960 Sb. (Ústava Československej socialistickej republiky).

²³ Porovnaj Miloš Forman's Official Website. [online]. Dostupné na internete: <<http://milosforman.com/en/about/filmography>> [cit. 2017-10-22].

²⁴ Porovnaj ŠKVORECKÝ, Josef. *Všichni ti bystrí mladí muži a ženy: osobní historie českého filmu*. Praha: Horizont, 1991, s. 102. ISBN 80-7012-055-X.

ukradla jeho vlastná manželka.²⁵ Najskôr sa v sále zhasnú svetlá, aby sa umožnilo ľuďom tajne vrátiť odcudzené veci. Nereaguje nikto okrem Kolba – svetlá sa ale zasvietia predtým, ako stihne odcudzenú tlačienku vrátiť na miesto a on pred celým zhromaždením je usvedčený z toho, že kradol. Táto hanba vedie k jeho strate vedomia. Keď sa vo vedľajšej miestnosti o niekoľko minút preberie, ostatní členovia kolektívu sú naňho nahnevaní, pretože „uvrhol do hanby celú organizáciu“.²⁶

Problémom podľa nich nie je krádež samotná – ved' predsa kradnú všetci – ale to, že ich kolega svojim činom (vrátením ceny) priznal, že na nej mali podiel aj príslušníci zboru. Nakoniec sa prijme šalamúnske riešenie: nikto nemôže byť na nikoho nahnevany preto, že jeho tombolové lístky nie sú kryté žiadnymi vecnými cenami, pretože každý mal možnosť ukradnúť si, čo potreboval. Keď tak niekto neurobil, je to jeho chyba a berie sa to tak, akoby nebol vyhral tombolu. Toto zmýšľanie je typické pre dobovú spoločnosť: nakoľko všetko patrí všetkým (štátu), a všetci sa nejakým spôsobom podieľajú na vytváraní spoločenských hodnôt, nie je morálne neprípustné, ak si – z času na čas – niečo zo spoločného vezmú „neoficiálne“ podľa hesla: „*kto nekradne denne hodinu, okráda vlastnú rodinu*.“ Núka sa nám tu aj dedinské heslo: „*Od štátneho (pozemku) sa plot nestavia*.“ Prevrátenie spoločenských hodnôt tu naberá nepríjemné konotácie a rozmery. Je to navyše v ostrom kontraste s tým, ako prísne v tom čase štát postihoval rozkrádanie alebo iné zneužívanie socialistického majetku.²⁷ Aj to je ďalším potvrdením starej známej pravdy, že prísna represia je neúčinná, ak spoločenské determinanty správania adresátov právnych noriem sú nastavené chybné.

Okrem kritiky všadeprítomnej korupcie sa vo filme objavuje aj ďalší motív – neschopnosť kompetentných zložiek adekvátne robiť to, na čo sú určené. Počas plesu totiž v neďalekom lese vypukne požiar a do tla zhorí chata miestneho občana. Hasiči prítomní na plese si s požiarom vôbec neporadia a celé „zhromaždenie“ len nemo „civí“ na horiaci dom, pričom hasiči pôsobia ako diváci v kine. Sila ohňa je úplne odzbrojujúca a fascinujúca zároveň. Postihnutý starec sa začne polohlasne modliť Otčenáš, čo dáva scéne transcendentný rozmer. Človeku, ktorému nepomohli na to určené bezpečnostné zložky štátu, môže v tejto situácii pomôcť jedine Boh. Tento záver bol pochopiteľne ťažko stráviteľný pre cenzorov po roku 1969.

Z umeleckého hľadiska dosahuje film nebývalej miery autenticity, pretože väčšina hercov bola v skutočnosti amatérmi – členmi miestnej dobrovoľnej hasičskej organizácie v malom meste (Vrchlabí), kde sa film točil. Vystupovali teda vo svojom prirodzenom prostredí a dá sa predpokladať, že aj v spoločenských rolách, v ktorých sa ocitli už predtým.²⁸

²⁵ Tá obhajovala tento čin pred svojim mužom takto: „...ty pitomče starej poctivej, kradou všichni a ty se na to díváš“.

²⁶ Najvtipnejšia časť dialógu:

Požiarník A: „*mlč, mlč! Já ti něco řeknu! Kdybys byl v také situaci ty, jako je teď von, tak to vrátíš taky, pač jsi poctivej!*“

Požiarník B: „*Nikdy! Nikdy v tyhle ty situaci nikdy ne, to si pamatuj, poněvadž pověst sboru mi je milejší než nějaká moje poctivost, ty Makovče jeden!*“

²⁷ Porovnaj § 132 a nasl. zákona č. 140/1961 Zb. (Trestný zákon).

²⁸ Režisér Miloš Forman strávil s dotýčnými hasičmi hodiny v rozhovoroch v krčme, aby spoznal ich naturel, výrazové prostriedky a prostredie samotné. Porovnaj FORMAN, Miloš - NOVÁK, Ján. *Co já vím aneb Co mám dělat, když je to pravda?* Praha: Bookman, 2007, s. 210. ISBN 978-80-903455-7-7.

Film vyvolal v Československu mnohé kontroverzie,²⁹ pretože niektoré dobrovoľné hasičské zbory sa cítili urazené a Formanov štáb musel vysvetľovať, že film netreba chápať v jeho doslovnom význame. Komunistická strana mohla byť prirodzené ohrozená alegorickým výkladom filmu. Forman si dokonca vopred uvedomoval, že keď spraví realistický film o „malej“ korupcii, hneď bude mať aj alegorický zmysel.³⁰

Dôvod tohto automatického prenášania významu bol prozaický: ak je diskusia o určitých spoločenských problémoch obmedzovaná, stačí malý impulz na to – často dokonca navonok nesúvisiaca udalosť – aby o probléme prepukla široká celospoločenská diskusia. Korupcia sa predtým vo verejnom diskurze nijako extra neobjavovala – a to práve preto, že bola skutočne rozhojnená. Priznanie tohto stavu by podkopalo legitimitu Strany a jej politik. Film týmto ohrozoval samotnú pozíciu Strany, a preto neprekvapí, že po vpáde sovietskych vojsk do Československa bol „navždy zakázaný“.³¹

Tento primárny dôvod zákazu mohol byť doplnený ďalšími dôvodmi. Ako sme už spomenuli vyššie, Forman emigroval do USA krátko po auguste 1968, pričom tam bol profesne veľmi aktívny. Pre komunistický režim preto bolo neprijateľné, aby boli jeho diela predchádzajúceho obdobia v Československu nerušene prezentované – aj keby priamo nepoškodzovali záujmy Strany. Taktiež uznanie filmu na Západe mu v očiach cenzorov veľmi nepomohlo. Film bol nominovaný na cenu Filmovej akadémie za najlepší cudzojazyčný film roka 1969.

6. ZÁVEREČNÉ ROZHREŠENIE (?)

Historický exkurz do predošlého storočia, ktorým sme sa pokúsili skratkovito zmapovať fenomén trezorových filmov, odokryl mnohopočetné indície smerujúce k záveru, že v prípade zákazu týchto filmov dochádzalo k neprimeranému zásahu do slobody prejavu. Aj keď sa cenzúra týchto filmov mohla zdanlivo legitimizovať argumentom ich ideologickej nevhodnosti, ktorej výsledkom mal byť negatívny vplyv na (politickú) morálku spoločnosti, takýto dôvod je z pohľadu akceptácie „prípustnej“ cenzúry neprijateľný. Primárnym problémom totižto v týchto prípadoch je to, že dochádza k zásahu do individuálnych práv na úkor vyššieho záujmu, ktorého kvalifikácia je podmienená politicko-ideologickými pozadím. Navyše, väčšina týchto zásahov a zákazov neprebiehala na základe vopred vymedzených a známych pravidiel, ale boli vykonávané *ad hoc*, na základe subjektívneho uváženia cenzorov, bez akejkol'vek možnosti nápravy či dodatočného preskúmania rozhodnutia o cenzúre (zákaze). Nezanedbateľným faktorom je aj intenzita týchto zásahov (badateľná na početnosti trezorových filmov).

Suma sumárum, kľúčový právny problém pri „zatváraní filmov do trezoru“ spočíva v nedodržaní základnej muštry viažucej sa k obmedzovaniu slobody prejavu, a to, že

²⁹ Napriek tomu však treba povedať, že reakcie dobovej kritiky neboli vôbec jednostranné. Napríklad Antonín Jaroslav Liehm film privítal až exaltovaním zvolaním: „*Máme Gogola, po němž jsme dlouho volali*“ (porovnaj LIEHM, Antonín Jaroslav. Koněčne Gogol. In *Film a doba*, 1967, roč. 13, č. 11, s. 593. ISSN 0015-1068). V pozitívnom duchu na film reagoval s určitým časovým odstupom aj Milan Kundera (porovnaj KUNDERA, Milan. Formanovo Hoří má panenku. In *Illuminace*, 1996, roč. 8, č. 1, s. 5. ISSN 0862-397X). Kriticky na film reagovali prorežimoví autori ako Jan Kliment (porovnaj KLIMENT, Jan. V rozpacích. In *Kulturní tvorba*, 1968, roč. 6, č. 3, s. 13), Lída Grossová (porovnaj GROSSOVÁ, Lída. Hoří, pane Forman? In *Literární noviny*, 1968, roč. 17, č. 1, s. 5). Aj tieto kritické hlasy viedli k konečnému zamknutiu filmu v trezore po roku 1969.

³⁰ HAMES, ref. 17, s. 148.

³¹ The Criterion Collection (2012). The Firemen's Ball (Miloš Forman). [online]. Dostupné na internete: <<http://www.criterion.com/films/688>> [cit. 2017-10-22].

akékoľvek výnimky ohraničujúce slobodu prejavu si vyžadujú úzku interpretáciu, kde potreba obmedzenia slobody prejavu musí byť preukázaná presvedčivým spôsobom, a to vzhľadom na význam tejto slobody garantujúcej ducha tolerancie demokratickej spoločnosti.³²

Skutočnosť, že funkčné mechanizmy späté s fenoménom trezorových filmov prekračovali prijateľné medze zásahu do slobody prejavu, bola vhodným spôsobom ilustrovaná na konkrétnom príklade filmu *Hoří, má panenko*. Rozbor tohto filmu odhalil, že cenzúra a zákaz nemali v tomto prípade žiadnu legitímnu a racionálnu podstatu, boli len vynútené štátnou a ideologickou svojvôľou. Dokonca sa ani nedá tvrdiť, že by sa zo strany režiséra Formana jednalo o prvoplánové provokatívne dielo útočiace na dobové hodnoty či štátny režim. Naopak, jedná sa o žánrový dramaticko-komediálny mix, v ktorom sa na neduhy spoločnosti poukazovalo rafinovane a „podprahovo“. Avšak aj takáto decentná a svojím spôsobom jemná satira postačila ako dôvod na zatvorenie tohto filmu do trezoru.

Zo súčasného pohľadu by bolo možné jednoznačne konštatovať, že zákaz toho filmu nie je možné obhájiť, keďže aj bežný divák je schopný identifikovať, že tento film neprezentuje názory a postoje, ktoré by neprimerane prekračovali hranice stanovené v záujme štátnej bezpečnosti, ochrany práv a slobôd iných a relevantných sociálnych potrieb.³³

Formanova hasičská komédia - rovnako ako aj ďalšie trezorové filmy - je príkladom javu, ktorý v očiach širokej verejnosti (či už dobovej alebo súčasnej) dotváral kontúry vnímania pojmu cenzúra. Ak sa obzrieme na tento neslávny fenomén, môžeme prijať záver, že aj tento aspekt našej kultúrnej minulosti dospel k tomu, že cenzúra je v súčasnosti (zaslúžene) vnímaná negatívnou optikou.³⁴

³² Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. III. ÚS 385/2012 z 21. januára 2014

³³ Tamtiež.

³⁴ Príkladom je aj spájanie pojmu cenzúry s politickou kontrolou a tendenčným, neprimeraným obmedzovaným slobody prejavu v modernom ústavnoprávnom kontexte: „*Cenzúra (priama cenzúra) v ústavnoprávnom ponímaní znamená najmä politicky motivovaný zásah orgánov verejnej moci do slobody prejavu dotknutého subjektu (porov. III. ÚS 308/06) spočívajúci v posudzovaní obsahu názorov, myšlienok, ideí, faktov, ako aj formu ich šírenia a zobrazenia, ktoré zamýšľa dotknutý subjekt (fyzická osoba, médium, vydavateľ a pod.) v budúcnosti šíriť (ex ante kontrola) alebo ktoré už boli verejnosti prístupné (ex post kontrola) s cieľom predovšetkým z politických dôvodov pozmeniť alebo úplne negovať tieto názory, myšlienky, idey alebo fakty alebo ich formu šírenia a zobrazovania (porov. mutatis mutandis III. ÚS 42/09). Charakter priamej cenzúry môže mať aj zásah do slobody prejavu spočívajúci v zákaze šírenia alebo dodatočnom zákaze šírenia určitého druhu informácií, ktoré boli v minulosti bez obmedzení šírené (napr. zákaz alebo dodatočný zákaz vydávať tlač, zákaz alebo dodatočný zákaz pôsobiť médiu na mediálnom trhu, zákaz verejne publikovať alebo zákaz ďalej verejne publikovať a pod.) z dôvodov vzťahujúcich sa na dotknutý subjekt alebo obsah šírených názorov, myšlienok, ideí, ktoré dotknutý subjekt v minulosti alebo v danom čase šíril alebo šíriť chcel, ak nejde o zákaz alebo dôvody, ktoré sú ústavou alebo dohovorom ospravedliteľné, resp. ide o zákaz a dôvody politicky motivované v zmysle politickej „nevhodnosti“ dotknutého subjektu alebo určitého druhu informácií.“ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. II. ÚS 307/2014 zo dňa 18. decembra 2014*

NÁHLAD DO POSKYTOVANIA ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI V UHORSKU DO 14. STOROČIA

INGRID LANCZOVÁ

**Trnavská univerzita v Trnave,
Právnická fakulta**

ABSTRAKT

LANCZOVÁ, Ingrid. Náhl'ad do poskytovania zdravotnej starostlivosti v Uhorsku do 14. storočia. In *Historia et theoria iuris*, 2018, roč. 10, č. 1, s. 50-61.

Príspevok približuje najznámejšie kresťanské mníšske rády v Uhorsku, ktoré vznikli a zabezpečovali starostlivosť o chorých do obdobia, kedy správa zdravotníctva postupne začala prechádzať na mestá a neskôr štát. Pozornosť je venovaná stručnému predstaveniu rádov a ich angažovanosti v poskytovaní zdravotnej starostlivosti, konkrétne Rádu sv. Benedikta, Cisterciánskeho rádu, Rádu johanitov, Kartuziánskeho rádu, Rádu sv. Ducha z Montpellier; Vojenského a špitálskeho rádu sv. Lazara Jeruzalemského, Rádu templárov, Rádu premonštrátov, Rádu karmelitánov, Rádu sv. Antona, Rádu františkánov, Rehole kazateľov (dominikánov) a dvoch autochtónnych uhorských rádov – Rádu kráľovských križiakov sv. Štefana a Rádu sv. Pavla, Prvého pustovníka.

ABSTRACT

LANCZOVÁ, Ingrid. An Insight into Providing Healthcare in the Kingdom of Hungary until the 14th century. In *Historia et theoria iuris*, 2018, Vol. 10, No. 2, p. 50-61.

The study is an insight into the history of the notable religious orders in the Kingdom of Hungary that provided care for the sick until the administration of the healthcare was taken over by towns and later by the state. Attention is drawn namely to the brief introduction of the Order of St. Benedict, Order of Cistercians, Order of Knights of the Hospital of Saint John of Jerusalem, Carthusian Order, Hospitallers of the Holy Ghost, Order of St. Lazarus of Jerusalem, Order of Knights Templar, Order of Canons Regular of Prémontré, Order of the Brothers of the Blessed Virgin Mary of Mount Carmel, Hospital Brothers of St. Anthony, Franciscan Order, Order of Preachers and two original Hungarian orders, i. e. the Order of Hospitaller Canons Regular of Saint Stephen and Order of Saint Paul the First Hermit, with focus on providing healthcare.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

zdravotná starostlivosť; mníšske rády; Uhorsko; benediktíni; cisterciáni; antoniti; johaniti; kartuziáni; Rád sv. Ducha z Montpellier; lazariáni; templári; premonštráti; karmelitáni; františkáni; dominikáni; štefaniti; pavlíni

KEYWORDS

Healthcare; Religious Orders; Kingdom of Hungary; Benedictines; Cistercians; Antonines; Knights Hospitaller; Carthusians; Hospitallers of the Holy Ghost; Order of Saint Lazarus; Templars; Premonstratensians; Carmelites; Franciscans; Dominicans; Stephanites; Paulines

KONTAKTNÉ ÚDAJE

JUDr. Ingrid Lanczová, PhD.
inge.lanczova@gmail.com
Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta
Kollárova 10
917 01 Trnava
Slovenská republika

Starostlivosti o chorých sa v prvých storočiach existencie Uhorského kráľovstva ujali rehol'né rády. Za najstaršiu regulu, ktorá platila na území Uhorska, možno označiť regulu sv. Benedikta (koniec 6. st.), ktorou sa mníši – **benediktíni**, riadili už za života kniežaťa Gejzu, otca prvého uhorského kráľa, sv. Štefana. Benediktíni sa usídlili na vrchu sv. Martina¹ v Pannonhalme (996) a ďalšie významné opátstva založili na Zobore, v Hronskom Beňadiku, Zalaváre, Pécsvárade, Bakonybéli, Somogyvári, Miškovci a i., pričom do 17. storočia je doložená existencia až stoštyridsiatich takýchto kláštorov.² Podľa Benediktínskej regule „*infirmorum cura ante omnia et super omnia adhibenda est*,“³ a tak benediktíni ako prví vybudovali v kláštoroch, či v ich tesnej blízkosti pre *pútnikov a unavených pocestných, opustené deti, osamelé tehotné ženy, siroty, vdovy, chorých a bezmocných* tzv. *hospitale*, resp. *xenochodiá*,⁴ ktoré susedili s kláštorným *infirmariom*⁵ pre mníchov, alebo ho nahrádzali.⁶ Keďže išlo o obdobie morových epidémií a vojen, benediktíni mali podporu od samotného panovníka, osobitne veľkú od oslepeného kráľa Bela II., ktorého benediktíni aj liečili. Za najstarší uhorský kláštor so špitálom možno považovať práve benediktínske opátstvo v Pécsvárade (1015) a za najdlhšie fungujúci Kolozsvársky kláštor, kde sa chorí liečili od 11. storočia až do konca 19. storočia.⁷ Benediktíni si po osídlení novej oblasti vždy zvolili materský kláštor, v ktorom vzdelávali mníchov v liečiteľstve a tí následne odišli liečiť do oblastných kláštorov,⁸ pričom najrozšírenejší spôsob terapie predstavoval bylinkový⁹ vodný kúpeľ v kamenných vaniach.¹⁰ Poznatky o liečiteľstve sa odovzdávali najmä ústne, avšak šíрили sa aj prepisy spísaných liečiteľských postupov. Medzi benediktínmi v centrálnej Európe boli snáď najrozšírenejšie spisy nemeckej benediktínskej mníšky Hildegardy z Bingenu (1098 – 1179), kanonizovanej v 16. storočí. V jej diele *Physica* možno nájsť poznatky o liečiteľskom využití rastlín, kameňov i živočíchov, v duchu starozákonného prístupu: „Človek bol vytvorený spolu so Zemou. Všetky prvky boli vytvorené pre ľudstvo a majú mu

-
- ¹ Svätý Martin Toursky (4. st.), jeden z najznámejších svätcov na Slovensku ako aj v celej rímskokatolíckej cirkvi, ktorý podľa slovenskej pranostiky každoročne prináša sneh na svojom bielom koni. Ide o klasické vyobrazenie neskoršieho biskupa v Tours, ktorý aj za cenu väzenia opustil vojenský stav, prijal krst, kristianizoval vidiecke oblasti a sediac na bielom koni v Amiens, rozsekal mečom svoj plášť, aby pred chladom ochránil žobráka.
- ² VALACHOVÁ, Denisa. Čierni mníši. In *Historická Revue*, 2003, 2. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.historiarevue.sk/historia-2003-02/rady.htm>> [cit. 2018-11-03].
- ³ Starostlivosť musí byť predovšetkým upriamená na chorých.
- ⁴ Gr. *xenos*-cudzí, *dekhomai*-prijat'. In BETLEHEM, József. A pécsi egésszégstudományi képzések megjelenése és előzményei. In *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*, 2014, roč. 1, s. 83. ISSN 2064-6038.
- ⁵ Lat. *infirmus* – chorý.
- ⁶ DE CEVINS, Marie-Madeleine. A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. In *Korall*, 2003, roč. 4, č. 11-12, s. 52.
- ⁷ JÓZSA, László. A kórházi ápolás kialakulása a 11–14. századi Magyarországon. In *Debreceni Szemle*, 2008, roč. 16, č. 1, s. 11. ISSN 1218-022X.
- ⁸ ÁGOSTON, István et. al. A magyarországi isptályok kialakulásának és fejlődésének történelmi áttekintése a 11–18. század kezdete közötti időszakban. In *Egészségügyi gazdasági szemle*, 2012, roč. 50, č. 4, s. 3. ISSN 0013-2276. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ferencesek.hu/bemutakozas/rendtortenet/>> [cit. 2018-12-08].
- ⁹ Doložení je používanie bylín ako ľalia, ruža, borievka, rozmarín, mäta, majoránka, levandul'a, zimolez, medovka, tymian, čistec, šalvia, kosatec, rasca, fenikel, anýz, ligurček, kôpor, petržlen, zeler, trebul'ka, palina, chren, ibištek, repík, skalnica, bôb...
- ¹⁰ SZABÓ, László Gyula. A pécsváradai bencés apátság gyógynövénykertjétől a Nékám-patikáig – ezeréves gyógyszerészet nyomai és a jövő reménye. 2018, s. 1-3. [online]. Dostupné na internete: <http://www.aok.pte.hu/docs/larencz/file/A_pecsvaradi_apatsagi_gyogynoevenykerttol_a_Nekam-patikaig.pdf> [cit. 2018-11-03].

slúžiť k dobru. “¹¹Len pre ilustráciu možno spomenúť aspoň jeden liečiteľský postup: „*Ten, kto má slziace podráždené oči, nech do látky zabalí mletý zázvor a vloží ju do vína, až kým víno nestmavne. Pred spaním nech si z tekutiny nakvapká do očí a roztrie ju aj na viečka. Odstráni sa tým hnis a zmizne podráždenie.*“¹²Jej ďalším dielom, o príčinách a liečbe chorôb, bola *Causae et Curae*, kde za všeobecný dôvod existencie všetkých chorôb uviedla „*nadbytok flegmy v tele, ktorú človek získal lebo sa podvolil diablovej a jeho telo bolo pretvorené na obraz Zeme, ktorá rodí prospešné aj jedovaté plody. Ak by Adam zotrval v Raji, človek by bol zdravý. Keďže tak neurobil, má v sebe jed, flegmu a rôzne choroby.*“¹³

Život benediktínskeho rádu v Uhorsku narušili vojna s Turkami, reformácia a následne reformy Jozefa II., avšak od 19. st. bolo fungovanie rádu na našom území obnovené, s neprekonaným významom pre rozvoj špitálnictva a medicíny.

Reformovanou odnožou benediktínov boli **cisterciáni**, ktorých rehoľa bola založená v roku 1098 pre domnelý odklon benediktínov od prísnosti a jednoduchosti regule, čo dávali najavo aj kontrastnou bielou farbou svojich habitov.

V Uhorsku bol prvý cisterciánsky kláštor postavený v roku 1142 za panovania kráľa Bela III. (Bátaszék)¹⁴ a ďalšie cisterciánske kláštory boli založené napr. v Zirci, Piliši, Bácsi, ale aj v Bratislave a úvahy sú aj o existencii kláštora v Bardejove.¹⁵ V súvislosti s cisterciánskym infirmariom a liečiteľskou činnosťou rádu je zachovaný významný prameň, a to nariadenie pápeža Gregora IX. z roku 1234, podľa ktorého mali byť uvoľnení dvaja cisterciánski mníši z kláštora v Kalocsi a dosadení do vedúcej funkcie v arcibiskupom zriadenom špitáli.¹⁶

Cisterciánsky rád bol v Habsburskej monarchii tiež zrušený reformou Jozefa II. a obnovovať sa začal až v druhej polovici 19. storočia.

Johaniti boli ďalším originálne špitálnym bratstvom, ktorý je do dnešného dňa, pod názvom *Suverénny rytiersky a špitálny rád svätého Jána z Jeruzalema, zvaný rodoský, zvaný maltézsky*, rozoznávaný ako subjekt medzinárodného práva.¹⁷ Vznik Rádu sv. Jána sa datuje do polovice 11. storočia, kedy obchodníci z talianskeho pobrežia získali povolenie na výstavbu nemocnice, kostola a kláštora v Jeruzaleme, za účelom poskytovania starostlivosti pútnikom do Svätej zeme. Podľa posledných výskumov zohral rád johanitov vo vývoji poskytovania zdravotnej starostlivosti osobitne významnú úlohu, lebo „*oddelenie infirmária od kláštora nebolo spontánnym aktom, ale výsledkom úvah pápeža Urbana II. a arcibiskupa z Pisy a neskoršieho patriarchu Jeruzalema, ktoré sa po*

¹¹ HILDEGARDA Z BINGENU. *Physica* [THROOP, Priscilla. Kompletý anglický preklad jej klasického diela o zdraví a liečiteľstve]. New York: Simon & Schuster, 1998, kniha I, úvod. ISBN 9781594777752.

¹² Tamtiež, kniha I, XV.

¹³ HILDEGARDA. *Causae et Curae*. Leipzig: in aedibus B.G. Teubneri, 1903, s. 36.

¹⁴ ÁGOSTON, ref. 8, s. 3 a s. 5.

¹⁵ VIDA, Beáta. A ciszterci rend kezdetekinek vitatott kérdései a Szepességben. In *"Fons, skepsis, lex": ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged: SZTE Történeti Segétdudományok Tanszék, 2010, s. 464 a nasl. ISBN 9789633060735.

¹⁶ THEINER, Augustin. *Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI., 1216 - 1352. Zväzok 1*. Romae: Typis Vaticanis, 1859, s. 124.

¹⁷ „*Rád je nepochybne subjektom medzinárodného práva. Tento status je však sekundárnej povahy, založený na akte uznania zo strany Svätej stolice, suveréna Rádu, a iných štátov, ktoré s rádom udržiavajú diplomatické a zmluvné vzťahy...Existujúci Rád je rovnakým subjektom medzinárodného práva ako v časoch, keď vykonával územnú zvrchovanosť nad Rodosom a Maltou (do roku 1798)...*” In KARSKI, Karol. The International Legal Status of the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta. In *International Community Law Review*, 2012, roč. 14, s. 29-31. ISSN 1871-9732.

prvýkrát udialo práve v Jeruzaleme, kam prichádzalo čoraz viac pútnikov a finančne podporovalo takúto charitatívnu činnosť, ktorej dobré meno sa rozšírilo aj do Európy a stalo sa vzorom pre vytvorenie siete európskych hospicov."¹⁸

Z dôvodu výkonu charitatívnej činnosti boli johaniti prizvaní do Uhorska v 12. storočí manželkou kráľa Gejzu II., Eufrozínou a jej rozhodnutie bolo podporované tiež cirkvou, osobitne ostrihomským arcibiskupom, v dôsledku čoho sa johaniti najskôr usadili v Stoličnom Belehrade.¹⁹ Ich špitál si treba predstaviť ako súčasnú nemocnicu a útulňu v jednom, kde bola starostlivosť poskytovaná chorým a starým, kde prijímali žobrákov a pobešných, pričom posledná skupina si za starostlivosť musela zaplatiť.²⁰ Okrem Stoličného Belehradu bola predpokladaná existencia johanitského špitálu v Pécsi a doložená existencia špitálov napr. v Šoproni, Sziráku, Győri či Ostrihome, pričom v posledných dvoch mestách je doložené aj ich vlastníctvo kúpeľov, ktoré im boli odovzdané za účelom „vykonávania ich pôvodnej činnosti,"²¹ popri politickej činnosti, ktorú v Uhorsku vykonávali (doložené vykonávanie činnosti diplomatického charakteru a funkcie hodnoverného miesta²² a pravdepodobné využitie ich vojenskej sily počas mongolskej invázie, prenajímanie pôdy, a pod.²³).

Činnosť johanitov v Uhorsku ustala k polovici 18. storočia.²⁴

Kontemplatívna rehoľa **kartuziánov** bola založená v 11. storočí na juhu Francúzska²⁵ Brunom z Kolína, pre ktorého žiaden z existujúcich rádov nebol dostatočne prísny a samotársky.

V Uhorsku sa usadili počas vlády Bela IV. v roku 1238 v kláštore v Ercsényi neďaleko Budy²⁶ a po vpáde Tatárov na území Slovenska v Kláštorisku (Lapis Refugii) a v Červenom Kláštore (Lechnický) v 13. – 14. st. Kartuziánska regula *Antiquae Consuetudines* (13. st.) zdôrazňovala povinnosť venovať chorým osobitú pozornosť, v každom kláštore mať miestnosť pre chorých, lekáreň s liekmi zdarma dostupnými chudobným a dokonca lekára, ktorému bola však prax za múrmi kláštora prísne zakázaná. Osobu, ktorá do kláštora prišla alebo ju priniesli ale liečiť mohol, avšak vždy bez nároku na odmenu.²⁷ Takéto prípady boli však vzhľadom na odl'ahlosť ich opátstiev určite zriedkavejšie ako v prípade iných rádov.

¹⁸ HUNYADI, Zsolt. *Hospitallars in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387*. (Dissertation). Budapest: Department of Medieval Studies, 2004, s. 16.

¹⁹ FALUS, Orsolya. *Ispotályos keresztes lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon* (dizertačná práca). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2014, s. 113.

²⁰ KÖLNEI, Livia – VARJASSY, Péter. A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend ispotályai a középkori Magyarországon. In KAPRONCZAY, Károly et al (ed.). *Orvostörténeti Közlemények*, 2014, vol. LX, no. 1-4, 226-229, s. 8. ISSN 0010-3551.

²¹ HUNYADI, ref. 18, s. 34-35 a s. 40.

²² Vid' napr. čl. 31 Zlatej buly Ondreja II. z r. 1222. In LACLAVÍKOVÁ, Miriam - ŠVECOVÁ, Adriana. *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku I. zväzok (od najstarších čias do roku 1848)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 52. ISBN 978-80-8082-854-7.

²³ HUNYADI, ref. 18, s. 245-254.

²⁴ ALE, Mihály. Egy lovagrend Magyarországon – a máltaiak. In *Belvedere*, 2003, roč. XV, č. 5-8, s. 30. ISSN 1419-0222.

²⁵ Oblasť Chartreuse, ktorá je už storočia známa likérom Chartreuse vyrábaným ešte aj v súčasnosti kartuziánskymi mníchmi zo stotridsať bylín, čo dosvedčuje, že mnísi boli odborníkmi na botaniku a liečiteľstvo.

²⁶ DEDEK, Crescenc Lajos. *A Karthausiak Magyarországon*. Budapest: Szent István, 1889, s. 80.

²⁷ Tamtiež, s. 80, s. 64 a s. 136.

Kartuziáni žili v Uhorsku do 16. storočia,²⁸ kedy bolo Kláštorisko zbúrané a Červený Kláštor bol zhabaný Ferdinandom I. a usídlili sa v ňom neskôr kamalduli.²⁹

Rád sv. Ducha z Montpellier bol francúzsky špitálny a rytiersky rád založený v 12. st. Guyom de Montpellier za účelom boja proti katarom a vykonávania špitálnej činnosti.

Prvý zachovaný zdroj o prítomnosti rádu v Uhorsku je z roku 1292,³⁰ kde sa stal *po johanitoch druhým najdôležitejším špitálnym rádom*.³¹ Špitále vedené rádom boli v Azre v zaniknutej Čanádskej župe a najmä v rumunskej časti monarchie (Bistrica, Feldioar, Sighişoara a i.).³² Osobitne dôležitý bol špitál na území dnešnej Budapešti, v stredoveku nazývaný ako Budafelhévíz, lokalizovaný do oblasti *in quo thermae salubres erumpunt*.³³ Vedený bol členom rádu („*magister hospitalis*“) do 15. storočia, kedy správa špitálu prešla na mesto a vedenie na svetského lekára („*rector hospitalis*“).³⁴

Prevzatím rádových špitálov a lekární mestami v 15. – 16. storočí navyše činnosť rádu ustávala a pápež Klement XIII. následne členov pričlenil k rádu sv. Lazara.³⁵

Lazariáni boli príslušníci rádu založeného za účelom starostlivosti o malomocných (zväčša tiež malomocnými) križiakmi v Jeruzaleme v 12. storočí. Pomenovaný bol podľa Ježišovho priateľa Lazara, ktorý ochorel, zomrel a bol podľa Biblie Ježišom vzkriesený, a ktorého menom bol preto označený veľký počet prvých nemocníc.

Aj v uhorských cirkevných dokumentoch sa spomína, že „*S. Stephanus Rex hospitale Cruciferorum S. Lazari Strigonii fundat*,“³⁶ avšak existencia leprozária založeného lazariánmi samotnými je v Uhorsku s istotou doložená až v roku 1181, tiež v Ostrihome,³⁷ hoci o prítomnosti chorých na lepru v Uhorsku sa zmieňuje už legenda o uhorskom biskupovi sv. Gerardovi (10. – 11. st.), ktorý sa o chorých staral s osobitnou nehou a

²⁸ TRSTENSKÝ, František. *Základné informácie o histórii a výskyte kartuziánov a kamaldulov na Slovensku s osobitným dôrazom na Červený Kláštor*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/F.Trstensky-I.pdf>> [cit. 2018-12-16].

²⁹ Kamalduli boli tiež kontemplatívnym rádom založeným už v 11. storočí v Taliansku (Campo di Maldulo) sv. Romualdom, avšak v Uhorsku sa usadili až v 17. storočí, keď už správa zdravotníctva bola zabezpečovaná mestami a postupne štátom. Napriek tomu je zaujímavé spomenúť ich aspoň z jedného ohľadu, a to pre existenciu najstaršej slovenskej herbárovej zbierky, ktorej autorom je kamaldulský mních Cyprián (Červený Kláštor, 1762). V herbári je opísaných okolo 280 rastlín so zameraním sa na ich liečivé účinky a pripojené sú vlastné medicínske poznatky mnícha.

Rehoľa kamaldulov bola na našom území zrušená v 18. storočí.

Pozri napr. JUDÁK, Viliam. *Pôsobenie kamaldulov na území Slovenska*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/V.Judak-I.pdf>> [cit. 2018-12-16].

³⁰ FALUS, ref. 19, s. 102-103.

³¹ KUBINYI, András. Budafelhévíz topográfiaja és gazdasági fejlődése. In *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1964, roč. 16, s. 123. ISSN 0238-5597.

³² KUBINYI, András. *Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.historia.hu/userfiles/files/2008-045/Kubinyi.pdf>> [cit. 2018-12-19].

³³ Mikuláš Oláh (16. st.): „*Supra hoc oppidum eodem tractu est xenodochium Sancti Spiritus, in quo thermae salubres erumpunt*.“ In ÁCS Pál – JANKOVICS, József – KÓSZEGHY, Péter. *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I*. Budapest: Balassi Kiadó, 1998, 17. kapitola. ISBN 9635061420.

³⁴ KUBINYI, ref. 32.

³⁵ ROBSON, Thomas. *The British Herald*. Sunderland: Turner & Marwood, 1830, s. 104.

³⁶ KNAUZ, Nándor. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis: Ab A. 979. ad A. 1273: Nr. 1 - 792. Zväzok 1*. Ostrihom: Typis Descriptis Aegydius Horák, 1874, s. 45.

³⁷ RIHMER, Aurél. A Jeruzsálemi Szent Lázár Katonai és Kórházi Lovagrend története. In *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2018, roč. XXXIII., č. 10, s. 156. ISSN 2297-7538.

„neváhal osoby trpiace malomocenstvom uložiť do vlastnej postele.“³⁸ Spomedzi iných miest, kde boli lazariáni v Uhorsku usadení možno spomenúť napr. Bardejov, Levoču, Kežmarok, Buda, Csurgó, Kluž a pod., pričom miesta, kde sa leprozária v Uhorsku nachádzali, často niesli v názve označenie *Lázár* či *Pokol* ³⁹(maď. peklo).⁴⁰ Chorí museli byť oddelení od zvyšku zdravej populácie a izolovaní v kolóniách, ktoré mali aj samostatný cintorín, a kde sa o nich rehoľníci starali do vyzdravenia (často pripisovanému zázraku-napr. legenda o kráľovi sv. Ladislavovi, ktorého „ostatky vyliečili malomocného“⁴¹) alebo do smrti.⁴²

³⁸ BÁLINT, János. Szent Gellért példái az orvostudomány köréből. In NAGY, Tamás et al. (ed.). *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján: konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén*. Szeged: Belvedere Meridionale, 1998, s. 206. ISBN 9630497689.

³⁹ RIHMER, ref. 37, s. 197-198.

⁴⁰ Posledné leprozárrium v Európe sa nachádza v rumunskej dedine Tichilești. Pôvodne bolo založené v 19. storočí a pre pokročilé štádium choroby jej obyvatel'ov nemohlo byť ich ochorenie vyliečené ani v 21. storočí.

⁴¹ Szent László király legendája (1192 után). In *Szél-járás*, 2017, roč. X, tematické číslo na počesť kráľa sv. Ladislava, s. 53. [online]. Dostupné na internete: <<http://csemadok.sk/files/2017/02/szeljaras-vetelkedo-2017.pdf>> [cit. 2018-12-8].

⁴² Biblia sa o lepre a o zaobchádzaní s ľuďmi trpiacimi leprou zmieňuje na viacerých miestach; Malomocenstvo bolo podľa Lv 13, 1-59 identifikované po rozšírení „opuchliny, vyrážky alebo bielej škvrny na koži hlbšej ako okolitá pokožka, kde zbeleli chlpy.“ Kňazská autorita a edukačná úloha, ako aj povinnosť navštíviť kňaza pri podozrení na malomocenstvo je prízvukovaná na mnohých miestach v Biblii, napr. Dt, 24,8-9: „Buď opatrný, aby si nedostal chorobu malomocenstva, lež správaj sa podľa toho, čo ťa naučia kňazi z kmeňa Léviho, podľa toho, čo som im nariadil, a dodržiuj to bedlivo“ alebo Mt, 8, 4: „Potom mu (malomocnému) Ježiš povedal: ‚Daj si pozor a nikomu o tom nehovor, ale choď, ukáž sa kňazovi a prines obetný dar, ako predpísal Mojžiš - im na svedectvo.‘“ Následná procedúra závisela od typu kožnej rany, napr. v prípade vyrážky osobu prehliadal kňaz a dvakrát po sebe ju izoloval na sedem dní a následne ju buď prehlásil za „čistú“ alebo „nečistú“, v prípade opuchliny so zbelenými chlpmi a „divým mäsom“ ju hneď prehlásil za „nečistú“. Malomocný mal chodiť „s roztrhnutým odevom, vlasmi voľne rozpustenými, zakrytou bradou, prehlasujúc o sebe *nečistý, nečistý*, bývať mal osamotene a mimo tábora.“ O spoločnej izolácii malomocných sa zmieňuje aj 2Kr 7, 3: „Pri vchode boli štyria malomocní, a takto si hovorili: ‚Čo tu máme sedieť, kým zomrieme?‘“ alebo Nm, 5-2: „Prikáž synom Izraela, aby z tábora poslali preč všetkých, čo trpia leprou, majú výtok alebo sú po kontakte s mŕtvolou nečistí.“ Biblia (2Krn, 26, 23) sa zmieňuje aj o osobitnom pochovávaní: „Potom sa Oziáš uložil k svojim otcom a pochovali ho s jeho otcami na poli hrobov, ktoré mali králi, lebo vraveli: Je malomocný.“ Ďalším z následkov bolo aj, že „žiadnen z potomkov Árona, čo trpí leprou alebo výtokom, nemôže jesť z posvätných darov...“ (Lv, 22, 4). Malomocenstvo bolo považované za potrestanie za hriechy (napr. Nm 12, 9-10: „Hnev pána voči nim zahorel... keď sa oblak vzdialil od stanu, Miriam obelela malomocenstvom ako sneh...“), často dedičné (2Kr, 5, 27: „Ale Námánovo malomocenstvo sa bude držať teba, i tvojho potomstva naveky.“)

Podľa „zákona o malomocných“ v Lv, 14, 1-57, keď kňaz skonštatoval, že sa malomocný vyliečil, kňaz vykonal očisťovací rituál a malomocný si mal opakovane vyprať odev a ostriať všetky vlasy, oholiť bradu, ohrvy a celý sa umyť.

Podľa biblického zákona bolo možné „pozorovať malomocenstvo aj na dome,“ čo musel vlastník domu oznámiť kňazovi, ktorý musel prezrieť dom. Ak boli na stene „zelenkavé a červenkasté jamky hlbšie ako stena,“ dom mal byť zavretý na sedem dní. Ak sa škvrny rozšírili, postihnuté kamene museli byť „vytrhnuté a vyhodené na nečisté miesto von z mesta,“ dom mal byť „oškraibaný“ a tento prach mal byť vyhodенý tiež na nečisté miesto von z mesta. Dosadiť sa malý nové kamene a urobiť sa mala nová omietka. Ak sa škvrny objavili opäť, dom musel byť zborený a všetko sa malo odnieť von z mesta na nečisté miesto. Každý, kto v čase uzavretia domu v ňom spal alebo jedol, si musel vyprať odev. Podľa Lv 13 mohlo byť „malomocenstvo“ pozorované aj na „obleku, tkanej látke, plátennej látke či koženom predmete,“ čo nám potvrdzuje, že nie všetko, čo sa nazývalo malomocenstvom v danom období ním aj skutočne bolo.

Rád mal v Uhorsku podporu od pápeža Gregora IX, Klementa IV. a osobitne od dynastie Anjouovcov,⁴³ avšak s postupným znižovaním počtu prípadov lepry (ktorá bola do Uhorska zavlečená v dôsledku križiackych výprav, a počet prípadov ktorej nebol obzvlášť vysoký, v dôsledku čoho boli do leprozárií umiestňovaní aj pacienti s psoriázou, elefantiázou, tuberkulózou, ergotizmom a pod.⁴⁴), došlo k začleneniu členov rádu sv. Lazara k iným existujúcim rádom. Vizualne nám pôvodný rád lazariánov ešte aj dnes pripomínajú zelené kríže, ktorými sú označené lekárne, a ktoré od vzniku rádu zdobili habity príslušníkov rádu (hoci v podobe maltézskeho a nie obyčajného kríža).

Templári boli vojensko-mníšskym rytierskym rádom založeným v 12. storočí francúzskym rytierom Hugom de Payens. Pre svoju úlohu ochraňovať pútnikov do Svätej zeme a sídlo v jeruzalemskom paláci, údajne stojacom na mieste Šalamúnovho chrámu, boli známi aj ako Chudobní ochrancovia Kristovi a chrámu Šalamúnovho.⁴⁵

Územím Uhorska prešli po prvýkrát pravdepodobne v polovici 12. storočia počas druhej križiackej výpravy ako sprievod francúzskeho kráľa Ľudovíta VII. a usadili sa tu na pozvanie uhorského kráľa Gejzu II. v dôsledku jeho priateľských vzťahov s francúzskym panovníkom, hoci až za vlády jeho syna Štefana III. (1161 – 1172).⁴⁶ Kým v súvislosti s púťami do Svätej Zeme vystupovali najmä ako ochrancovia, vojaci a bankári, ktorým pútnici zverili svoj majetok, aby boli menej atraktívni pre zlodejov, po usadení sa venovali aj iným činnostiam. Napríklad v súvislosti s Uhorskom možno spomenúť vykonávanie funkcie vierohodného miesta⁴⁷ a v menšej miere tiež zdravotníckej činnosti. Niektorí historici sa zhodujú, že špitál založený v Stoličnom Belehrade v roku 1138 bol práve pod správou templárov,⁴⁸ iní, že jediný templársky kláštor v Uhorsku s fungujúcim špitálom existoval v meste Vrana v chorvátskej časti monarchie.⁴⁹

Keď bol rád v roku 1312 zrušený,⁵⁰ pápež Klement V. bulou *Ad providam* previedol väčšinu templárskeho majetku na rád johanitov. V Uhorsku tak johanitom medzi rokmi 1312 – 1340 pripadol viac než tucet templárskych ustanovizní, nachádzajúcich sa najmä na juhozápade monarchie (Hresno, Gora, Dubica, Našice-Martin, Božjakovina, Sv. Martin na Muri), Okur, Vrana, Ivanec, Lešnik...⁵¹

⁴³ Kráľ Ľudovít Veľký údajne trpel leprou a kráľ Karol Róbert vo svojom kráľovstve nariadil, aby všetci, ktorí trpeli leprou, boli výlučne liečení lazariánmi, ktorým mali darovať svoj majetok. SAVONA-VENTURA, Charles. *The Grand Priory of the Maltese Islands of the Military & Hospitaller Order of Saint Lazarus of Jerusalem*. Morrisville: Lulu Press, Inc., 2017, introduction. ISBN 9781326902346.

⁴⁴ RIHMER, ref. 37, s. 198.

⁴⁵ V Uhorsku známi ako červení mníši. Napr.: „Jestliby hrad Lykava nepochodil od časov Moymíra, vtedy prvé jeho počiatky odvodzujem od červených mníchov, čili Templárov, o ktorých už vyššie povedeno, že pri Ružomberku na vrchu Mních mali svoju manseriu, to jest samostan, alebo sobor...Starobylá povest' ľudu povedá, že tíže červení mníši zo svojho samostanu, na vrchu Mníchu jestvovavšieho, tohto jäsčnyami mali podzemné priechody a východy; čo práve dosvedčuje sa, bo v tomto čase oné povestné jäsčny v skutku dopátrané sú a...Majster Templárov...Ján Godofrid z Herbersteinu...má byť pochovaný v starobylej, slohom rimanským vystavanej svätine Chrámu všetkých Svätých na Kúte, a to vraj i s veľkým pokladom...“ In HYROŠ, Štefan Nikolaj. *Zámok Lykava a jeho páni, poťahom na državie, Lyptov a okolie*. Turč. Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1876, s. 31.

⁴⁶ FALUS, ref. 19, s. 102-103.

⁴⁷ Napr. už spomínaný čl. 31 Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222.

⁴⁸ Napr. Jozef Buda alebo Štefan Czagány. In FALUS, ref. 19, s. 102-103. Tiež ÁGOSTON, ref. 8, s. 7.

⁴⁹ KÖLNEI – VARJASSY, ref. 20, s. 17-18.

⁵⁰ Bohatstvo rádu lákalo francúzskeho panovníka Filipa IV. Pekného, ktorý mal finančné problémy a o jeho zrušenie požiadal pápeža Bonifáča VIII. Ten odmietol a rád zrušil jeho nástupca, Klement V., čo pod hrozbou francúzskeho kráľa odsúhlasil aj Viennsky koncil.

⁵¹ HUNYADI, Zsolt. *Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam...: A johanniták Magyarországon a 14. század végéig*. In *Aetas*, 2002, roč. 18, č. 4, s. 63. ISSN 0237-7934.

Rehoľa **premonštrátov** bola založená v 12. storočí sv. Norbertom vo Francúzsku (odtiaľ tiež názov norbertíni). Jej hlavným znakom bol *vita mixta*, spojenie kontemplatívneho a aktívneho života (kazateľstvo, pedagogická činnosť, remeslá a iná verejne prospešná činnosť).

Prvý kláštor tzv. bielych rehoľníkov v Uhorsku bol založený vo Veľkom Varadíne (súč. Oradea) v roku 1130.⁵² Premonštrátov tam pozval panovník Štefan II., ktorý sa podľa Obrázkovej kroniky⁵³ *pred smrťou zriekol kral'ovania, obliekol si odev rádu a pochovali ho vo Veľkom Varadíne*⁵⁴ a podporu mal aj od jeho nástupcov, najmä kráľa Bela IV. Členovia rádu sa usadili napr. v Jasove, Šahách, Kláštore pod Znievom, Lelesi, Csorne, Garábe a i. Osobitne o Veľkom Varadíne sa zachovali zmienky o vykonávaní špitálnickej činnosti, a to premonštrátmi ako aj inými cirkevnými predstaviteľmi, z ktorých najznámejší bol Andrej Eugubioi, dvorný lekár kráľa Ladislava I.⁵⁵

Rád bol zrušený reformou Jozefa II., ale znovuobnovený v 19. storočí.

Karmelitáni boli rádom založeným na hore Karmel vo Svätej zemi v 12. storočí, pravdepodobne križiakom sv. Bertoldom.

Rád sa v Uhorsku usadil v 14. storočí v Bude, následne v Prešove, Pécsi či Prievidzi.⁵⁶ Výskum archeológov a antropológov na mieste existencie kláštora v Bude ukázal, že tam bolo pochovaných dvakrát toľko mužov ako žien, z čoho vyplýva, že okrem kláštora s cintorínom pre členov rádu tam existoval aj špitál pre verejnosť. „U žien bol najčastejším dôvodom úmrtia pôrod a u siedmich mužov s určitosťou a u šiestich s pravdepodobnosťou syfilis, čo bolo veľmi vysoké číslo vzhľadom na obdobie pred objavením Ameriky a v porovnaní s inými náleziskami, z čoho možno odvodzovať zameranie tunajších karmelitánov na liečbu postihnutých syfilisom.“⁵⁷

Jozef II. rád rozpustil a k postupnej, ale prerušovanej obnove došlo od 19. storočia.

Pôvodne rytierskym a až od konca 13. storočia kánonickým špitálnym bratstvom boli **antoniti**, rád založený vo Francúzsku na pomoc ľuďom otráveným námel'om, jedovatou obilnou hubou, po požití ktorej pociťovali pálenie v končatinách (*oheň sv. Antona*), často vedúce ku gangréne.

V Uhorsku sa podľa dostupných informácií usídlili najskôr v Šarišských Dravcoch (okres Sabinov) v roku 1288.⁵⁸ Ich príchod do Bratislavy a založenie kláštorného špitálu (súčasná Špitálska ulica v centre Bratislavy) sa viaže k panovníkovi Ladislavovi I.⁵⁹ Tento

⁵² Premonštráti na Slovensku. In *Opátstvo rádu Premonštrátov*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.opatstvojasov.sk/?rad_premonstratov/premonstrati_na_slovensku> [cit. 2018-12-16].

⁵³ Stredoveká uhorská obrázková kronika *Chronicon pictum, Marci de Kalt, Chronica de gestis Hungarorum* zo 14. st.

⁵⁴ TARJÁN, Tamás. *Képes Krónika*. [online]. Budapest: Magyar Hírlap-Maecenas Kiadó, 1993, s. 55. Dostupné na internete: <<http://mek.oszk.hu/10600/10642/pdf/10642.pdf>> [cit. 2018-12-18].

⁵⁵ ORIENT, Gyula. Szerzetes- és orvospapok kórházaink és gyógyszertárainak keletkezése Erdélyben. In *Erdélyi Múzeum Kötet*, 1933, zväzok XXXVIII, č. 1-3. Cluj-Kolozsvár: Minerva, 1933, s. 12.

⁵⁶ *A Kármelita Rend története Hazánkban*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.karmelitarend.hu/cikkek/karmelita-rend-tortenete-hazankban>> [cit. 2018-12-12].

⁵⁷ Szifiliszeseket temettek a budai ispotályba. In *Múltkor – történelmi magazin*, 2009. [online]. Dostupné na internete: <http://m.mult-kor.hu/20090409_szifiliszeseket_temettek_a_budai_ispotalyba?fbrcMR=mobile> [cit. 2018-12-14].

⁵⁸ BORSA, Gedeon. A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962*. Budapest: OSZK, 1963, s. 224.

⁵⁹ FALUS, Orsolya. Az antonita lovagrend ispotályainak működtetése a középkori Magyarországon. In *Köztes-Európa: társadalomtudományi folyóirat*, 2014, roč. 6, č. 1, s. 203. ISSN 2064-437X.

špitál sa spomína aj v listine z roku 1309, kedy ho pod správu prevzalo mesto a činnosť antonitov v ňom bola obmedzená len na liečiteľské a duchovné záležitosti, hoci činnosť, ktorou antoniti osobitne vynikali v súvislosti so starostlivosťou o chorých bolo zbieranie milodarov. Nešlo o jediný prípad, kedy bol špitál prevzatý pod správu mesta. Antoniti si svoj nárok na stálu správu špitála uplatňovali aj v Košiciach, avšak pre záujem mesta vlastniť toto *pre život mestskej komunity nevyhnutné zariadenie, ktoré napriek výdavkom na prevádzku bolo finančne zabezpečené a prinášalo zisk*, si ho neobhájili.⁶⁰

Úpadok rádu bol od 17. storočia nezvratný a v 18. storočí sa jeho príslušníci pridali k johanitom.⁶¹

Mužskú rehoľu žobravých **františkánov** založil v 13. st. František z Assisi za účelom pripomenutia života a odkazu Ježiša Krista.

V Uhorsku sa usadili za vlády Ondreja II. a svoj prvý kláštor založili okolo roku 1224 v Ostrihome, následne sa usadili napr. na území Budapešti, v Trnave, Bratislave, Nitre, Stoličnom Belehrade, kde sa venovali najmä starostlivosti o chorých a pomoci chudobným. „O zdravotníckej činnosti františkánov sa dozvedáme napr. zo zachovaných pamätí istého Petra Uhorského (*Magyar Péter, Petrus Ungarus de Buda, qui fuit de Tapulzano*, 13. st.), ktorého pruh liečil železným opaskom niekoľko rokov františkánsky brat Aginetus. Rovnako je františkánom pripisované aj liečenie uhorského kráľa Ladislava IV. Kumánskeho.”⁶² Zaujímavosťou je, že na Turkami okupovanom území ako jediní pokračovali vo vykonávaní ich pastoračnej práce, a preto ich ľud nazýval „priateľmi” (maď. *barátok*).⁶³

Rád bol taktiež poznačený reformnou činnosťou Jozefa II. v období osvietenského absolutizmu, avšak pretrval a s jeho obnovou sa začalo koncom 19. storočia.⁶⁴

Žobravým rehoľným rádom založeným kastílskym rímskokatolíckym kňazom Dominikom Guzmánom v 13. storočí je tiež rád **dominikánov**. Známy je pod názvom Rehoľa kazateľov, keďže hlavnou myšlienkou zakladateľa bolo *vyzbroidť sa intelektuálnymi poznatkami a kázať Pravdu*.

V Uhorsku sa dominikáni usadili počas vlády Ondreja II., konkrétne v roku 1221, kedy bol bolognský učenec a učiteľ Paulus Hungarus vyslaný na založenie uhorskej provincie.⁶⁵ Dominikáni sa usadili najprv v Ostrihome a Győri a následne napr. v Pešti, Pécsi, Trnave či Košiciach. Hoci sú v histórii väčšmi známi pre ich účasť na inkvizíčných procesoch (pejoratívne *Domini canes*, lat. Boží psi⁶⁶) a odsúdenie osobností ako Jana z Arcu, Giordano Bruno či Jan Hus, zachované sú tiež informácie o vykonávaní zdravotníckej činnosti. Napr. uhorský dominikán Peter Erdélyi, *apothecarius et confector medicinarium*, napísal okolo roku 1300 lekárnickú knihu *Liber de calendo seu*

⁶⁰ REŤKOVSKÁ, Adriana. Rehoľa antonitov a jej rozšírenie v stredovekom Uhorsku. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2012, roč. 15, s. 275 a s. 292. ISSN 1336-9148.

⁶¹ BORSA, ref. 58, s. 223-224.

⁶² KERTÉSZ, Balász. Szerzetesrendek a Vezprémi Egyházmegyében. In KARLINSZKY, Balázs (ed.). *A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27-28-án rendezett konferencia előadásai* Veszprém: OOK-Press Nyomda, 2015, s. 29. ISBN 978-615-5471-04-9.

⁶³ ÁGOSTON, ref. 8, s. 3.

⁶⁴ *A magyarországi ferences rendtartományok története*. [online]. Dostupné na internete: <<https://melte.hu/node/76>> [cit. 2018-12-09].

⁶⁵ BEREND, Nora - URBAŇCZYK, Przemysław - WISZEWSKI, Przemysław. *Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 - c. 1300*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 359. ISBN 978-0-521-78156-5.

⁶⁶ Pozri napr. MADIGAN, Kevin. *Medieval Christianity: A New History*. New Haven: Yale University Press, 2015, s. 223. ISBN 9780300158878.

computo.⁶⁷Väčšmi charakter zázraku, ktorý však tiež prezrádza niečo o stredovekých spôsoboch liečenia dominikánov, opisuje záznam talianskeho dominikána Petrusa Calo Clugiensis (14. st.), podľa ktorého *uhorský prepošt zomrel, ale do hrdla mu bola naliata voda, v ktorej bol ponorený prst sv. Dominika a prepošt následne vyvrátil kameň väčší ako slepačie vajce a ožil*.⁶⁸

Jozefínske reformy prirodzene neobišli ani dominikánsky rád, no následne došlo k jeho obnove.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú **štefaniti**, resp. tzv. *kráľovskí križiaci sv. Štefana*, keďže išlo o autochtónny uhorský špitálny rád, založený kráľom Gejzom II. okolo roku 1150.⁶⁹ Panovník rád založil, aby jeho členovia poskytovali ochranu pútnikom z Ostrihomu do Ríma alebo do Jeruzalema. Prvým sídlom bolo mesto Abony, kde členovia rádu postavili kláštor aj špitál. Pôsobili v ostrihomskej župe, ale napr. aj vo Vyšehrade či v Zlatých Klasoch pri Bratislave, avšak aj vo Svätej zemi, kde dal kráľ postaviť chrám aj špitál. V súvislosti so špitálnou činnosťou je zaujímavé spomenúť napr. list adresovaný ostrihomskému konventu zo 14. storočia, v ktorom sú zachované tituly špitálnika Paulusa Loanusa (*Paulus Loanus quondam Magister cruciferorum domus hospitalis Ecclesiarum s. Stephani Regis de Strigonio et S. Trinitatis de aquis calidis / frater Paulus Loanus seu Gallicus quondam magister domus hospitalis Ecclesiae S. Regis Stephani de Strigonio, specialis phisicus Domini Regis, magister et dominus noster*) a zhodnotenie, že išlo o dominantnú činnosť rádu, popri sociálnej starostlivosti o vdovy, siroty, chudobných a pútnikov.⁷⁰

Činnosť rádu ustala v 15. storočí, resp. mohlo dôjsť aj k splynutiu s johanitmi, s ktorými boli členovia rádu často zamieňaní.

Obdobne boli pôvodne uhorským rádom aj **pavlíni**, rehoľa založená Eusébiom Ostrihomským v 13. st., ktorý sa po dohode s ostrihomským arcibiskupom rozhodol žiť životom pustovníka. Za patróna bol zvolený pustovník z 3. storočia, Pavol Tébsky a začiatkom 14. storočia bol rád uznaný pápežom, čo následne umožnilo jeho rýchle rozšírenie v Uhorsku,⁷¹ ale aj rozšírenie za hranice, napr. do Poľska, Rakúska a Nemecka. Kláštory založili napr. v Pécsi, Horných Lefantovciach, Mariánke, Trebišove, Dedési, Tokaji a mnohých ďalších miestach najmä vlastného Uhorska.

V správe pavlínov bol aj špitál s kaplnkou sv. Kataríny Alexandrijskej (14. – 15. st.) v obci Telkibánya neďaleko Trebišova, ktorý bol predmetom archeologického výskumu (1997), ktorý prispel k zrekonštruovaniu podoby kláštorného špitála. Predmetný pavlínsky špitál pozostával z dvoch častí. Kostol so svätyňou bol úzkou chodbou oddelený

⁶⁷ CZAGÁNY, István. Az Európai orvos-és gyógyszerésztudomány feudalizmus-kori befolyása a Magyarországi orvoslásra II. IX. sz – 1526. In *Orvostörténeti Közlemények*, 1976, vol. XXII, no. 2-3, s. 153. ISSN 0010-3551.

⁶⁸ GYÖRKÖS, Attila. The Saint and His Finger: Dominican Legends and Exempla from Thirteenth-Century Hungary. In *Hungarian Historical Review*, 2016, vol. 5, no. 3, s. 547. ISSN 2063-8647.

⁶⁹ ÁGOSTON, ref. 8, s. 4.

⁷⁰ BOROVICZÉNY, Károly-György. Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. In *Orvostörténeti Közlemények*, 1991-1992, vol. XXXVII-XXXVIII, no. 1-8, s. 9, s. 28 a s. 31. ISSN 0010-3551.

⁷¹ Dejiny pavlínskeho rádu. In *Rád svätého Pavla prvého pustovníka*. [online]. Dostupné na internete: <<http://pavlini.sk/dejiny/dejiny-pavlinskej-rehole/>> [cit. 2018-12-12].

od miestnosti veľkosti 9 x 8 metrov, pričom na chodbe nájdená časť schodišťa napovedá, že špitál mal aj vrchné poschodie.⁷²

Jozef II. rád Pavlínov v Habsburskej monarchii zrušil a k jeho postupnej obnove s upustením od pustovníckej formy života v nástupníckych štátoch prišlo až od obdobia I. svetovej vojny.

ZÁVER

Kláštor (*claustrum*) bol uzavretým priestorom pre spoločenstvo mníchov, ktoré bolo potvrdené cirkevnou autoritou, a ktoré sa riadilo regulou za účelom dosiahnutia kresťanského ideálu. Jeho súčasťou, okrem evanjeliových rád čistoty, chudoby a poslušnosti, bola nepochybne starostlivosť o tých, ktorí ju potrebovali. Mnísi, resp. členovia rádov tak nerobili rozdiely medzi sociálne slabšími a chorými, resp. sociálnou a zdravotnou agendou, preto vo väčšine prípadov nemožno hovoriť o ich ustanovizniach ako o nemocniciach, hoci ich infirmáriá a xenochódiá, možno nepochybne považovať za bezprostredných predchodcov nemocníc. Kresťanské rehol'né rády kultivovali uhorské prostredie aj obyvateľstvo, a preto mali výraznú podporu panovníkov a boli vo veľkom množstve do Uhorska pozývané, či podporované (donácie). Keďže štúdia je zameraná na obdobie, kedy bola správa zdravotníctva zverená cirkvi, predstavené sú tu stručne tie rády, ktoré vznikli a usadili sa v Uhorsku do 14. storočia, kedy sa v poskytovaní zdravotnej starostlivosti začali výrazne angažovať mestá. Išlo najmä o rády ako Rád sv. Benedikta, Cisterciánsky rád, Rád johanitov, Kartuziánsky rád, Rád sv. Ducha z Montpellier; Vojenský a špitálsky rád sv. Lazara Jeruzalemského, Rád templárov, Rád premonštrátov, Rád karmelitánov, Rád sv. Antona, Rád františkánov, Rehol'u kazateľov (dominikánov) a dva autochtónne uhorské rády – Rád kráľovských križiakov sv. Štefana a Rád sv. Pavla, Prvého pustovníka. Samozrejme, v poskytovaní zdravotnej starostlivosti sa angažovali aj iné rády, avšak buď ich bolo menej alebo vznikli, resp. sa na našom území usadili v neskoršom období. Spomenúť možno napr. augustiniánov, kamiliánov, kapucínov, piaristov, saleziánov, jezuitov, servitov a pod. Pre nedostatok prameňov navyše často dochádzalo aj k podradeniu rôznych rádov so znakom kríža pod johanitov. Hoci by bolo možné dôvodiť, že málokto z týchto rádov viedol samostatnú nemocnicu pre verejnosť (napr. Zsolt Hunyady preukázal, že johaniti, ktorých činnosť bola snád' najväčšmi zameraná na starostlivosť o chorých a sociálne slabých, viedli samostatnú nemocnicu pre verejnosť len asi v troch mestách, a to Ostrihome, Šoproni a Stoličnom Belehrade), predstavené mužské rády mali svoje infirmáriá otvorené pre ľudí v núdzi, a to aj ak išlo o kontemplatívne rády žijúce v odl'ahlých miestach ako v prípade kartuziánov, a nepochybne tak položili základy správy zdravotníctva a poskytovania zdravotnej starostlivosti na našom území.

⁷² Popis, pôdorys aj fotografie dostupné na PUSZTAI, T. Előzetes jelentés a telkibányai Szent Katalin ispotály 1997-98. évi feltárásáról. In *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (Veres, L.-Viga, Gy. Eds.). Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2000, roč. 39, s. 117-134 a *Alexandriai Szent Katalin-ispotály és kápolna* [online]. Dostupné na internete: <http://www.geology.uni-miskolc.hu/geoturism/sztkatalin/sztkatalin_index_hun.html> [cit. 2018-12-12]

SLOBODNÁ VOĽBA RICHTÁRA V UHORSKÝCH MESTÁCH (OD PRÁVNÝCH USTANOVENÍ K PRAXI)¹

ŽOFIA LYSÁ
Slovenská akadémia vied,
Historický ústav

¹Táto štúdia vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0110/17 Symboly, gestá a ceremónie v stredoveku. Autorka je pracovníčkou Historického ústavu Slovenskej akadémie vied.

ABSTRAKT

LYSÁ, Žofia. Slobodná voľba richtára v uhorských mestách (od právnych ustanovení k praxi). In *Historia et theoria iuris*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 62-74.

Štúdia poskytuje prehľad kráľovských privilégií pre hostí v 13. storočí. Táto zvláštna sociálna a právna skupina v Uhorskom kráľovstve zvaná hostia predstavovala hlavnú zložku vznikajúcich miest. S ohľadom na uhorské písomné pramene z obdobia 13. storočia môžeme byť svedkami noriem zvykového práva a privilégií, ktoré formovali mestské právo. Právo voľby vlastného richtára bolo jedným z jeho základov a spomínali ho ustanovenia všetkých výsad udelených hostom alebo mestským spoločenstvám. Štúdia sa zaoberá privilegiálnou listinou udelenou Bratislave v roku 1291. Vo výsledku sa v nej porovnávajú jednotlivé ustanovenia listiny s ostatnými listinami vydanými v 13. storočí. Je tu taktiež venovaná pozornosť mestskej samosprávy a otázke postavenia sudcu.

ABSTRACT

LYSÁ, Žofia. The Right to Elect the Judge in Royal Towns in Kingdom of Hungary. (From Charters Provisions to Practice). In *Historia et theoria iuris*, 2018, Vol. 10, No. 2, p. 62-74.

The study provides an overview of the royal privileges to the Guests in the 13th Century. This special social and legal group in the Kingdom of Hungary called hospites was a basic element in the emerging royal towns. With attention on Hungarian written sources from period of the 13th century, we can witness provisions of customary law and privileges that created town law. The right to elect the own judge was the most basic and commonly mentioned provision of all charters granted to the guests or towns communities. The study is concerned with the charter of privileges granted to Bratislava in 1291. The conclusion compares individual provisions of the charter with other charters issued in the 13th century. Attention is also devoted to the problem of municipal autonomy and the question of the position of the judge.

KĹÚČOVÉ SLOVÁ

stredovek, Uhorské kráľovstvo, výsady hostí, mestské privilégiá, sudca, mestská jurisdikcia, 13. storočie

KEYWORDS

Middle Ages, Kingdom of Hungary, privileges of guests, town privileges, judge, town jurisdiction, 13th century

KONTAKTNÉ ÚDAJE

Mgr. Žofia Lysá, PhD.
histlysa@savba.sk
Slovenská akadémia vied, Historický ústav
P. O. Box 198
Klemensova 19
Bratislava 814 99
Slovenská republika

Vznik miest v právnom slova zmysle a prvopočiatky mestského práva súvisia v uhorských pomeroch predovšetkým s rozšírením práva hostí. Termín host' (*hospes*) označoval v 11. – 12. storočí cudzinca/prisťahovalca rôzneho sociálneho postavenia (rytier, kupec, roľník).² Najmä od 13. storočia pomenúval už homogénnejšiu skupinu obyvateľstva a začal určovať jasne vymedzenú sociálno-právnu kategóriu obyvateľstva. Slúžil na pomenovanie slobodného človeka, ktorý bol nositeľom tzv. práva hostí, či zväčša býval v takej obci, ktorá nadobudla právo/výsadu hostí.³ Hostia so sebou prinášali do Uhorska vlastné právne zvyklosti, ktoré im v počiatkovej fáze garantoval panovník iba ústnou formou. S prvými listinami o výsadách hostí sa stretávame až začiatkom 13. storočia,⁴ hoci sa tieto slobody uplatňovali iste už predtým. Poukazuje na to ustanovenie Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, podľa ktorého majú žiť hostia akéhokoľvek národa podľa slobôd ustanovených na začiatku.⁵ V Uhorsku máme teda od začiatku 13. storočia písomne doložené právo hostí, ktoré vo svojej rozvinutejšej forme položilo základy mestského práva.⁶

Prvým písomným dokladom o výsadách hostí v Uhorsku je privilégium kráľa Imricha z roku 1201 pre hostí z Blatného Potoka (Sárospatak).⁷ Listina „*pre hostí z Potoka zhromaždených okolo kostola sv. Mikuláša*“ pozostáva zo štyroch výsad. Hostia získali právo „*byť súdení podľa zvyku svojho národa predstaveným (prepositus), ktorého si medzi sebou zvolia*“.⁸ Toto ojedinelé pomenovanie richtára v uhorských pomeroch je

² MAREK, Miloš. Postavenie host'ov v stredovekom Uhorsku. In *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1-2, s. 13-23. s. 14. ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In *Forum historiae*, 2008, č. 2, s. 10. ISSN 1337-6861. [online]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/sedivy.pdf> [cit. 12. 11. 2018].

³ KUBINYI, András. Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In RAUSCH, Wilhelm (ed.). *Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas II. Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Linz: Ganzleinen, 1972, s. 194.

⁴ Výsadami pre hostí resp. mestskými výsadami sa zaoberali najmä FÜGEDI, Erik. Középkori városprivilegiumok. In *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1961, roč. 14, s. 17-107. KUBINYI, András. Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200 – 1541). In SCHLESINGER, Walter (ed.). *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte*. Sigmaringen: Thorbecke, 1975, s. 527-566. U nás podal najucelenejší prehľad MARSINA, Richard. Reforma stredovekých miest v Uhorsku. In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 2, s. 164-180. ISSN 0018-2575.

⁵ „*Similiter hospites cuiuscumque nationis secundum libertatem ab inicio eis concessam tenantur.*“ In BAK, János M. et al (ed.). *Decreta regni mediaevalis Hungariae (d'alej DRMH) I, 1000 – 1301*. Bakersfield, Ca.: Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1999, článok č. 19, s. 34.

⁶ Výsady hostí pritom mohli získať aj sídla, ktoré ostali na úrovni dedín, a nie všetky privilegované sídla sa vyvinuli v mestá. Preto sa v historiografii zdôrazňuje, že zvlášť v 13. storočí môžeme hovoriť skôr o práve/výsadách hostí, hoci sa súčasne bežne používa najmä termín mestské výsady/privilégiá. Pramene z 13. storočia totiž terminologicky neodlišujú, či ide o obyvateľov mesta, alebo „len“ obce/dediny riadiacej sa právom hostí. Takéto členenie je v 13. storočí skôr anachronizmom. Ako hostia sa označujú obyvatelia väčšiny miest privilegovaných v 13. storočí a ich označenie *hospites* pretrváva ešte dlho po udelení mestských výsad. Pozri LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilégiu 1291. Štúdie k Bratislave v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 48-54. ISBN 978-80-89396-31-3. Hostí nachádzame aj v lokalitách, ktorých postavenie bolo a ostalo na úrovni dedín. MAREK, ref. 1, s. 21. Pozri k tomu KUBINYI, András. Deutsche und Nicht-Deutsche in den Städten des mittelalterlichen ungarischen Königsreiches. In *Verfestigung und Änderung der ethnischen Strukturen im pannonischen Raum Spätmittelalter. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1994, Band 25*. Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1996, s. 161.

⁷ FEJÉR, Georgius. (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (d'alej CDH)*. Tomi V, volumen I. Budae: Typ. Universitatis, 1829, s. 181-183.

⁸ Originál listiny kráľa Imricha z roku 1201 sa nezachoval. Jej text poznáme z konfirmácie kráľa Ladislava IV. z roku 1285. Ladislav v ňom potvrdil listinu Štefana V., ktorá obsahovala odpis listiny Imricha z roku 1201. *CDH V/1*, ref. 6, s. 181-183.

ekvivalentom francúzskeho *prevôt*, ktorý naznačuje valónsky pôvod miestnych hostí.⁹ V závažných zločinoch sa mali podriaďovať súdu palatína alebo kráľa. Hostia boli oslobodení od platenia daní a tribútu a získali právo slobodne testamentárne odkazovať svoj majetok. Panovník vzal hostí z Blatného Potoka pod kráľovskú ochranu a vyňal ich spod právomoci veľmožov a šľachticov, pričom mali podliehať len panovníkovi.¹⁰

Z prvých desaťročí 13. storočia poznáme ešte viacero výsadných listín určených pre hostí z rôznych oblastí Uhorska.¹¹ Spomedzi nich možno spomenúť najstaršie nemecké označenie pre mestského sudcu v privilegiiu pre Varaždín z roku 1220 (*iudicem constituant, quem richtardum solent appellare*) či najstaršiu zmienku o prisázných (*coniurati*) richtára v privilegiiu pre obec Virovitica (dnešné Chorvátsko) z roku 1234.¹²

Za najstaršie mestské privilegium v Uhorsku sa tradične považuje kráľovská listina pre hostí zo Stoličného Belehradu (Székesfehérvár). Jej originál sa však nezachoval ani v odpise a odkazujú na ňu len dve zmienky z 15. storočia.¹³ Je zvláštne, že hoci výsady pre Stoličný Belehrad slúžili v Uhorsku ako vzor pre iné kráľovské privilegia, ich znenie sa nezachovalo.¹⁴ Výsadné listiny viacerých uhorských miest však odkazujú práve na práva

⁹ O potvrdenie listiny z roku 1201 požiadali „*cives et hospites nostri de villa Olaszi prope Potok*“. SZENDE, Katalin. Power and Identity. Royal Privileges to the towns of Medieval Hungary in the thirteenth Century. In *Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now*. Trier: Porta Alba Verlag, 2015, s. 39. ISBN 978-3-933701-50-3.

¹⁰ „...ut secundum sue gentis consuetudinem, ab electo inter se preposito iudicentur, quo propter negotiorum difficultatem non sufficiente, palatini comitis, sive regis subeant iudicium, nec in secularibus alios habeant, – – – quin et ponderum et tributorum pensionem ipsis omnino remittentes, decernimus, ut qui ex iisdem herede carerent, liberam disponendi – – – habeant facultatem, et ad filios, neptes, nepotes, seu alios, quoscumque duxerint adoptandos, bonorum suorum universitas devoluatur. Sancimus praeterea, quod ipsis sub protectione regia constitutis, a nullo Principum, vel Nobilium Regni gravamen aliquod infligatur; et quidquid praecedentium Regum autoritas ad ipsorum utilitatem rationabiliter instituit, firmiter observetur.“ CDH V/1, ref. 6, s. 181-183.

¹¹ Krako, Krapundorf, Rums v Sedmohradsku (1206), Andreanum pre saských hostí v Sedmohradsku (1224), či výsady pre Varaždín (1220, privilegium z roku 1209 je falzum), Satu-mare (Szatmár-Némethi, 1230), Petrinja (1231), Vukovar (Valkó, 1231), Virovitica (Verőce, 1234). Odkazy na pramene pozri KUBINYI, ref. 3, pozn. č. 12, s. 531; pozn. č. 31-34, s. 533. SZENDE, ref. 8, s. 63-66. Pozri aj MARSINA, ref. 3, s. 170-171. Na výsady pre Sebechlebčanov upozorňuje ULICHŇÝ, Ferdinand. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 3, s. 421. ISSN 0018-2575.

¹² SZENDE, ref. 8, s. 41, 42.

¹³ Ide o listinu Šimona z Rozhanoviec z roku 1411 a listinu Štefana Zápoľského z roku 1496 (Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), listina č. 2713. Obe spomínajú privilegijnú listinu Bela IV. zo 6. mája 1237, ktorá sa však nezachovala v doslovnom odpise. Dlho nebolo jasné, kto a kedy najstaršie privilegium pre stoličnobelehradských mešťanov vlastne vydal. Odpis z roku 1496 totiž spomína, že v úvode listiny Bela IV. sa píše o tom, že privilegium sv. Štefana zhorelo. Pozri KUBINYI, András. (ed.). *Elenchus fontium historiae urbanae* (ďalej EFU). Budapest: Balassi, 1997, č. 27, s. 29-30. Je však nemožné, aby písomné privilegium stoličnobelehradským hostom vydal už Štefan I. Erik Fügedi preto predpokladal, že výsady vydal Štefan III. (1162-1172). Naproti tomu György Györffy sa domnieval, že mohlo ísť už o Štefana II. (1116-1131). Iní autori predpokladali, že Stoličný Belehrad výsady v písomnej podobe nedostal, podobne ako Ostrihom či Londýn. Atilla Zsoldos pokladá za pôvodné privilegium pre Stoličný Belehrad listinu Bela IV. z 6. mája 1237. Pozri ZSOLDOS, Atilla. Výsadná listina Stoličného Belehradu. In *Forum historiae*, 2008, č. 2, s. 1-8. ISSN 1337-6861. [online]. Dostupné na internete: <<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Zsoldos.pdf>> [cit. 12. 11. 2018].

¹⁴ Vieme, že obsahovali oslobodenie mešťanov od platenia mýta v celom kráľovstve a na hraniciach ako aj právo slobodného prisťahovania ostatných hostí, pričom sa mali tešiť rovnakým slobodám ako mešťania. „...ipsorum civium Albensium libertas erat talis, quod in toto regno suo nec in aliqua porta konfinii tributum alicui solvere compellantur, pretera quicumque hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea libertate, qua ipsi fruuntur...“ EFU, ref. 12, č. 27, s. 30.

Stoličného Belehradu ako napríklad privilegium pre Trnavu z roku 1237,¹⁵ pre Nitru 1248 (v časti o voľbe richtára),¹⁶ pre Ráb 1271¹⁷ a Šopron z roku 1277. Pravdepodobne bola medzi nimi aj slobodná voľba richtára a dvanástich prísazných, ktorí rozsudzovali spory medzi mešťanmi. Išlo aj o ťažké zločiny (krviprelatie či vražda), ako to vyplýva napríklad z privilegia pre Šoproň.¹⁸ Panovník totiž v privilegii z roku 1277 vyňal obyvateľov Šoprone spod právomoci všetkých veľmožov, zvlášť spod právomoci šopronského župana tak, že „všetky spory, tak väčšie, ako aj menšie, ako aj /prípady/ krviprelievania alebo vraždy, ktoré medzi nimi vzídu, ich richtár v tom čase ustanovený, ktorého si volia spoločne na sviatok sv. Juraja, má rozsudzovať a rozhodovať podľa zvyku mešťanov Stoličného Belehradu a iných hostí v kráľovstve...“¹⁹ Rovnako aj v Rábe mal richtár rozsudzovať tak väčšie ako aj menšie spory.

Slobodná voľba richtára a dvanástich prísazných, ktorí mali súdnu právomoc nad obyvateľmi mesta, bola jednou z najzákladnejších výsad stredovekého mesta v Uhorsku. O jej význame svedčí aj fakt, že sa v mestských privilegiách zväčša uvádza medzi menovanými výsadami na prvom mieste a nechýba v žiadnej výsadnej listine. Zmienka o slobodnej voľbe richtára chýba len v privilegii pre hostí z Komárna (1265). Keďže sa títo hostia riadili podľa práv Budína, môžeme predpokladať slobodnú voľbu richtára aj v Komárne.²⁰ V privilegii pre Starý Tekov (1240) sa síce nespomína právo voľby richtára, ale toto právo určite mali, keďže menšie spory mal súdiť iba richtár určený so súhlasom obce.²¹ Zmienku o voľbe richtára nenájdeme ani v zachovaných výsadách pre Gelnicu z roku 1287 ani vo výsadách pre hostí z Veľkého Šariša, Sabinova a Prešova z roku 1299.²²

¹⁵ Trnavské privilegium uvádza, že pri platení mýta majú Trnavčania rovnaké právo ako mešťania Stoličného Belehradu. In MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 2* (ďalej *CDSI II*). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1987, č. 44, s. 31.

¹⁶ Podľa tohto privilegia obyvateľia Nitry a ich nasledovníci získali slobody stoličnobelehradských mešťanov, teda právo voliť si spomedzi seba richtára, ktorý mal rozsudzovať spolu s 12 prísaznými všetky peňažné, civilné aj trestné spory na spôsob stoličnobelehradských mešťanov („...omnes causas pecuniarias, civile set criminales ad instar civium Albensium praedictorum cum duodecim iuratis debeat fine debito iudicare...“) *CDSI II*, ref. 14, č. 298, s. 209.

¹⁷ Hostia hradu Ráb sa tiež mali tešiť takým slobodám, aké mali stoličnobelehradskí mešťania a hostia („...hospites nostros de laurino ad castrum transfere lauriense permansuros de cetero in ipso castro in illa et eadem libertate, qua cives et hospites nostri Albenses gratulantur...“). *EFU*, ref. 12, č. 53, s. 61-63.

¹⁸ Michal Bada citujúc Darinu Lehotskú vymedzuje právomoc stoličnobelehradského richtára len na prípady majetkovej kriminality. BADA, Michal. *Život v Žiline v zrkadle jej mestskej knihy. Každodennosť Žilinčanov na základe analýzy zápisov Žilinskej mestskej knihy*. Bratislava: Veda 2011, s. 16. ISBN 978-80-224-1182-0.

¹⁹ „...quod omnes causas tam maiores, quam minores, quam super efusione sanguinum vel homicidii inter ipsos emergentes villicus ipsorum protempore constitutus, quem iidem cives communiter in festo Sancti Georgii elegerint, iudicet et decernat more civium Albensium et aliorum hospitem in regno nostro existentium.“ *EFU*, ref. 12, č. 58, s. 69.

²⁰ Text privilegia pre Komárno je známy len z potvrdenia Vladislavom II. z roku 1504. „... concessimus libertatem, qua cives nostri de Novo Monte Pesthiensi gratulantur (rozumej dnešný Budín).“ Pozri JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (ďalej Výsady) I (1238–1350)*. Bratislava: Veda, 1984, č. 32, s. 47-48.

²¹ „...in causas minutis a suo solummodo villico de comuni eorundem concensu“. Originál výsad pre Starý Tekov sa nezachoval. Text listiny je známy z konfirmácie Bela IV. z roku 1253 (Pozri *CDSI II*, ref. 14, č. 427, s. 298-299).

²² Zmienka o výsadách pre hostí z Prešova, Veľkého Šariša a Sabinova, ktoré im údajne udelili králi Belo IV. a Štefan V. sa nachádza v listine Ondreja III. z roku 1299. Listina sa zachovala v konfirmácii Karola Róberta z roku 1314 (*CDSI II*, ref. 14, č. 287, s. 201). Do roku 1299 sa tieto tri obce vyvíjali ako výsadné kráľovské dediny. Listina Ondreja III. z roku 1299, ktorou získali rovnaké výsady ako saskí hostia na Spiši (1271), potvrdila a zavrhla ich výsadné postavenie. Pozri viac HUDÁČEK, Pavol. Sabinov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. (ed.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava:

Obe listiny totiž stroho potvrdzujú staré výsady, pričom ich konkrétne nemenujú a zaznamenávajú len novoudelené slobody. Špecifickým prípadom je listina pre Podolíne z roku 1277, kde sa zmieňuje jednak dedičná funkcia richtára, jednak volená mestská rada.²³

V ustanoveniach o richtárovi sa vo výsadných listinách zdôrazňujú dva fakty:

1. Jeho slobodná voľba mestskou komunitou, vyjadrená zväčša formulou „*nech si zvolia spomedzi seba/zo svojho streda kohokoľvek budú chcieť*“ (napríklad v privilegii pre Bratislavu z roku 1291: „*Item villicum sev iudicem inter se a festo Sancti Georgii martiris usque anni revolutionem duraturum eligant, quem voluerint de communi.*“).²⁴ V obdobnom zmysle je zakotvená slobodná voľba aj v privilegii pre Krupinu, Zvolen, Pešť, Sv. Kríž nad Hronom, Nemeckú Ľupču, Hybe, Nové Mesto pod Šiatrom (Sátoraljaújhely), Rimavskú Baňu, Ráb, Spoločenstvo spišských Sasov či Vasvár. „Slobodnú“ voľbu richtára v privilegiách iných miest naznačujú vyjadrenia, že richtár má byť volený s dovolením komunity/obce („*de communi concensu*“), z vôle obce („*de communi voluntate*“), či zo súhlasom spoločenstva „*de universitatis consilio*“ (Spišské Vlasy, Babiná a Dobrá Niva, Banská Bystrica).²⁵ V privilegii pre Körmend (1244) sa konkretizuje, že si mešťania majú zvoliť takého richtára, ktorého považujú za schopného a užitočného pre obec.²⁶ Ojedinelá je formulácia v privilegii pre Trnavu (1237), podľa ktorej „*richtára si zvolia spoločne, alebo ich zámožnejšia a vznešenejšia časť*“ („*villicum autem, aut quem ipsi communiter, vel eorum maior et sanior pars elegerit*“).²⁷

V niekoľkých prípadoch je táto slobodná voľba podmienená povinnosťou potvrdiť voľbu richtára panovníkovi (privilegium pre Trnavu, Krupinu, Zvolen, Körmend, Nemeckú Ľupču a Ráb),²⁸ resp. zemepánovi.²⁹ Niektoré mestské privilegia ustanovovali každoročnú voľbu richtára (Bratislava, Krupina, Zvolen, Banská Bystrica), ktorá mala pravdepodobne slúžiť ako mocenská poistka pred zneužitím moci richtára. Prax však ukázala, že každoročná voľba vôbec nebola prekážkou viacnásobného zastávania funkcie richtára jednou osobou.³⁰ Keďže mal richtár pri zložení funkcie predložiť mestskej rade

Historický ústav SAV, 2010, s. 405. ISBN 978-80-89396-11-5. Odkaz na výsady udelené hostom v Gelnici Belom IV. a Štefanom V. je v listine Ladislava IV. z roku 1287, ktorá sa zachovala v konfirmácii Ferdinanda III. z roku 1367. (Text listiny Ladislava IV. pozri *Výsady*, ref. 19, č. 66, s. 67-68).

²³ V roku 1277 darovala krakovská a sandomierska vojvodkyňa Kunigunda mešťanovi Henrichovi šoltýšstvo v Podolínci podľa magdeburského práva, čo opätovne potvrdila listinou v roku 1289 (*Výsady*, ref. 19, č. 71, 71-72). V roku 1292 český kráľ Václav II. ako krakovský a sandomierský vojvoda potvrdil Podolíncu mestské výsady podľa magdeburského práva s dedičným richtárstvom (*Výsady*, ref. 19, č. 79, s. 77-78). Na správe mesta sa okrem dedičných richtárov podieľali aj prísašní volenej mestskej rady. Pozri tiež FÁBROVÁ, Karin. Podolíne. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján et al. (ed.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 324, 326. ISBN 978-80-89396-11-5.

²⁴ AMB, listina č. 12; 2. XII. 1291; Magyar Nemzeti levéltár (ďalej MNL) Diplomatai fényképgyűjtemény (ďalej DF) 238 636.

²⁵ LYSÁ, ref. 5, s. 169.

²⁶ „...iudicem sibi eligant, quem cognoverint idoneum et utliem...“ *EFU*, ref. 12, č. 33, s. 38.

²⁷ Listina je najstaršou v origináli zachovanou výsadnou listinou z územia Uhorska. *CDSI II*, ref. 14, č. 44, s. 30-31.

²⁸ MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 3, s. 345. ISSN 0018-2575.

²⁹ V poddanskom mestečku Svätý Kríž nad Hronom mal zvoleného richtára potvrdiť ostrihomský arcibiskup. Pozri *CDSI II*, ref. 14, č. 219, s. 151-152.

³⁰ Porovnaj dlhoročné ovládnutie správy mesta Jakubovcami v Bratislave (LEHOTSKÁ, Darina. Jakubovci. Bratislavská patricijská rodina (1279 – 1420). In *Bratislava. Ročenka Múzea mesta Bratislavy*, 1967, roč. 3, s. 59-115) či postavenie komesa Ondreja v Banskej Bystrici (RÁBIK, Vladimír. „Comes Andreas fidelis

aj mestské účtovníctvo, slúžila každoročná voľba richtára aj ako praktický mechanizmus kontroly jeho pôsobenia v úrade. Napríklad v Bratislave po afére richtára Rauchenwartera, ktorý začiatkom 15. storočia spreneveril mestské peniaze, sa mali mestské účty pri zložení richtárskej funkcie po novom kontrolovať vonkajšou i vnútornou mestskou radou. Navyše od roku 1417 v Bratislave mohol richtár zastávať funkciu nepretržite iba rok.³¹ V 15. storočí sa skutočne v Bratislave pravidelne po roku striedali 2-3 osoby vo funkcii richtára.³² V niekoľkých mestských privilégiách je zakotvená aj možnosť odvolania richtára. V privilégii pre Trnavu sa napríklad píše: „*ak by sa zistilo že (richtár) je nespôsobilý, odstráni sa z richtárskeho úradu kráľovskou mocou.*“³³ Podľa privilégia pre Sv. Kríž nad Hronom z roku 1246, ak by predstavený obce spáchal neprístojnosť, môžu ho so súhlasom arcibiskupa odvolať.³⁴ V Krupine (1244) volili richtára na jeden rok, no ak sa v priebehu roka dopustil previnenia, mohli ho so súhlasom kráľa odvolať.³⁵

2. V ustanoveniach o voľbe richtára sa ďalej zdôrazňuje, že richtár má súdnu právomoc nad komunitou mešťanov. Napríklad v prípade Bratislavy sa táto právomoc vzťahovala personálne na všetkých obyvateľov mesta (teda ak spáchali zločin aj mimo mesta), ako aj teritoriálne, pretože sa vzťahovala na všetky trestné činy spáchané na území, resp. v hraniciach mesta.³⁶ Bratislavské privilégium túto richtárovu personálnu a teritoriálnu zvrchovanosť pripomína aj v dvoch ďalších samostatných ustanoveniach. Deviaty článok ustanovuje, že ak sa aj niekto z mesta alebo predmestí previní mimo hraníc mesta, bude súdený richtárom a prísažnými. Jedenásty článok zdôrazňuje, že ak by sa stali nejaké zločiny v meste alebo na jeho majetkoch, príslušný richtár a prísažný rozhodnú podľa miestnej obyčaje. Výsada mešťanov o súdení jedine vlastným richtárom a to aj v spore s nemešťanmi, prípadne v sporoch, ktoré sa udiali za hranicami mesta, sa zdôrazňuje v privilégiách viacerých miest. Napríklad podľa výsadnej listiny pre Trnavu mal richtár rozsudzovať všetky spory trestné aj civilné, tak medzi mešťanmi ako aj medzi mešťanmi a cudzincami). V privilégii pre Krupinu sa uvádza, že Krupinčanov má súdiť len ich vlastný richtár a žiaden iný sudca, ani zvolenský župan. Vo výsadnej listine pre Pešť (1244) sa zdôrazňuje, že zástupca palatína nemôže medzi nich pristupovať a súdiť ich. V listine pre Starý Tekov (1253) sa píše, že Tekovčanov nemôže súdiť žiaden cudzí sudca. Podobné ustanovenie obsahuje aj privilégium pre Saských hostí na Spiši (1271).

Výsada byť súdený výlučne vlastným richtárom vo všetkých druhoch sporov však nebola v uhorských mestách vždy samozrejmosťou. Napríklad v sporoch mešťanov

villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In NAGY, Imrich – GRAUS, Igor (ed.). *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB; Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 32-45. ISBN 80-85169-79-7).

³¹ BARTL, Július. Nepokoje v Bratislave v dobe richtára Ulricha Rauchenwartera na začiatku 15. storočia. In *Historické štúdie*, 2016, 50, s. 19. ISSN 0440-9515.

³² Porovnaj zoznamy richtárov LYSÁ, Žofia. Bratislava. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. (ed.). *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 123-124. ISBN 978-80-89396-11-5.

³³ „*Qui si in aliquo minus idoneus inventus fuerit, regis auctoritate villicatione repellatur*“ ref. 27.

³⁴ „*...sed si maiorem ville removere pro suis excessibus voluerint, de nostra consciencia removebunt.*“ *CDSI II*, ref. 14, č. 219, s. 152.

³⁵ „*sed si ante anni complementum culpis exigentibus suum iudicem voluerint amovere, excessu eius coram posito nos requirant*“ *CDSL II*, ref. 14, č. 168, s. 113.

³⁶ „*[...] qui omnes causas ipsorum et etiam extraneorum exortas inter ipsos, vel intra metas civitatis more hospitum aliorum cum duodecim iuratis concivibus suis possit iudicare.*“ *AMB*, listina č. 12; 2. XII. 1291; MNL DF 238 636.

z Hybe (1265) s cudzincami rozhodoval richtár spolu so županom.³⁷ Podľa výsady kráľa Ľudovíta I. pre Prešov (1370) a Sabinov (1374) nesmel nikto z prelátov, barónov, županov, kastelánov, šľachticov, ani žiaden richtár z ostatných miest a obcí v celom Uhorsku zadržiavať prešovských ani sabinovských mešťanov, s výnimkou prípadov verejných trestných činov.³⁸ Dokonca aj v mestách, kde bola táto výsada zakotvená už v základnom privilégii, musela sa neustále pripomínať samostatnými nariadeniami, pretože bola zrejme často porušovaná. Napríklad v roku 1402 nariadil kráľ Žigmund, že mešťanov Bratislavy nesmie uväzniť nikto iný, len ich sudca/richtár. Podobne uhorské stavy nariadili v roku 1446 všetkým vrchnostiam a úradníkom, že Bratislavčanov nesmie súdiť nikto okrem mestského sudcu. Ján Huňady musel onedlho nato v roku 1448 vydať opäť privilégium, ktorým okrem iného povolil súdiť Bratislavčanov len bratislavským súdom.³⁹ Právo mešťanov byť súdený pred vlastným richtárom potvrdzovali už kráľovské dekréty Žigmunda Luxemburského z roku 1405.⁴⁰

V niektorých prípadoch sa však súdna moc richtára a mestskej rady nevťahovala na niektoré skupiny obyvateľov mesta. Napríklad podľa 18. článku privilégia pre Bratislavu sa súdna moc vedenia mesta nemala v istých prípadoch vzťahovať na kanonikov a kňazov. Konkrétne sa v privilégii píše: „*ak by sa niektorí usídlenci v meste chceli vzdialovať alebo vyhýbať právam (myslí sa aj povinnostiam) našich spomenutých mešťanov, či už pod zámenkou služby, alebo na podnet niekoho iného, majú richtár a prisažní možnosť vylúčiť ich, s výnimkou kanonikov a kňazov bývajúcich v tomže meste*“.⁴¹ Ak si cirkevné inštitúcie neplnili daňovú povinnosť voči mestu, ukázalo sa toto ustanovenie v jeho neprospech. Mestská rada totiž nemala na kanonikov a kňazov rovnaký dosah ako na ostatných bežných mešťanov. Už v prvej polovici 14. storočia pritom pramene zachytávajú najmä neplnenie daňovej povinnosti zo strany niektorých cirkevných inštitúcií.⁴²

Ďalšou takouto zvýhodnenou skupinou bola šľachta. Napríklad v privilégii pre Trnavu sa výslovne zdôrazňuje, že richtár a 12. prisažných má právo udeliť trest sťatia alebo iný trest za zločiny spáchané v okolí mesta, no ak by sa jednalo o šľachtica, súdiť ho už mal kráľovský súd. V roku 1421 kráľ Žigmund obmedzil všeobecne právo mestského súdnictva, tak, že mestský súd nesmel odsúdiť šľachtica na smrť, ale mal ho odovzdať stoličnému súdu.⁴³

³⁷ Zachovali sa dva varianty textu, pričom druhý text, známy z konfirmácií uhorských kráľov, je interpolovaný najmä v časti metácie hybského chotára. Pozri *Výsady*, ref. 19, č. 33, s. 48-49.

³⁸ MAGDOŠKO, Drahoslav. Mestský status, súdnictvo a právo meča. Niekoľko poznámok k vývoju šarišských kráľovských miest v 14. storočí. In *Mesto a dejiny*, 2018, roč. 7, č. 1, s. 57. ISSN 1339-0163.

³⁹ AMB listina č. 710: 10.X.1402; AMB listina č. 29.IX.1446, AMB listina č. 2353: 4.VI.1448.

⁴⁰ Pozri čl. 7 a 8. BARTL, Július et al. (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V. Prvý cisár na uhorskom tróne*. Bratislava: Bratislavské informačné centrum, 2001, s. 128. ISBN 80-88878-57-8. BARTL, Július. Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku. In *Historický časopis*, 1992, roč. 40, č. 3, s. 286. ISSN 0018-2575.

⁴¹ „*Sed si qui in eadem residentes se de libertate civium nostrorum predictorum pretextu servicii vel occasione alterius alicuius eximere vel trahere voluerint, iudex et iurati ac cives ipsos habeant excludendi facultatem, preter canonicos et sacerdotes in ipsa civitate existentes.*“ AMB listina č. 12, MNL DF 238 636: 2. XII. 1291.

⁴² Keď mali v roku 1325 cisterciiti z Heiligenkreuzu voči mestu dlhy za nezaplatený ceniz (za pozemok kúrie kláštora, ktorá sa nachádzala v meste), mešťania sa neváhali posťažovať samotnému panovníkovi. Karol I. (1301 – 1342) následne na základe sťažnosti mešťanov nariadil kláštora, aby buď zaplatil daň, alebo pozemok aj so všetkými stavbami predal. (AMB, listina č. 48, MNL DF 238 672). Roku 1326 prenechal predstavený rehole sv. Antona mestu dom v Bratislave, a to z rovnakých dôvodov – pre daňové nedoplatky mestu. (AMB, listina č. 53, MNL DF 238 677).

⁴³ BARTL, Dekréty, ref. 39, s. 284.

Súdnictvo rozlišovalo tri druhy sporov: trestné (*criminales*), civilné (*civiles*) a majetkové (*pecuniarias*). Podľa miery závažnosti sa delili na väčšie (*maiores*) a na menšie (*minores*).

V Bratislave a niektorých ďalších mestách privilégium zakotvovalo súdnu kompetenciu richtára na všetky prečiny a spory.⁴⁴ V niektorých výsadných lokalitách⁴⁵ sa však kompetencia richtára obmedzovala len na menej závažné prípady, pričom väčšie spory sa riešili za prítomnosti župana, prípadne zemepána, či kráľovského úradníka.⁴⁶ V niektorých privilégiách je aj podrobnejšie vyjadrené, čo sa pod vyšším, resp. nižším súdnictvom konkrétne rozumelo. V privilégiu pre Trnavu sa píše, že richtár má právo súdiť všetky spory medzi mešťanmi alebo medzi mešťanmi a cudzincami a to v prípade civilných aj trestných prečinov (*in quacunq̃ue lite civili vel eciam criminali*).⁴⁷ Podľa iného ustanovenia mohol trnavský richtár potrestať zločincov sťatím hlavy alebo udelením akéhokoľvek iného trestu.⁴⁸ Z privilégia pre Körmend (1244) vyplýva, že richtár mohol odsúdiť obžalovaného aj na smrť obesením, sťatím hlavy, či odseknutím ruky, pričom je jasne určené, za aké prečiny má byť udelený konkrétny trest. Tak napríklad ak niekto zavraždil nevinného, mali mu zoťat' hlavu. Ak niekto niekomu zohavil ruku, príde sám o ruku. Ak sa niekto ozbrojený pokúsil násilne vpadnúť do domu spolumešťana, zaplatil desať mariek striebra. Vo Zvolene (1243) sa súdna moc richtára vzťahovala na všetky spory a to aj vtedy, keď došlo ku krvipreliaťu (*causa sanguinis*).⁴⁹ Podobne to máme doložené aj v privilégiu pre Krupinu.⁵⁰ Podľa privilégia pre Nitru (1248), získali jej obyvatelia a ich nasledovníci slobody stoličnobelehradských mešťanov, teda právo voliť si richtára, ktorý mal spolu s 12 prísaznými rozsudzovať všetky peňažné, civilné aj trestné/hrdelné spory na spôsob stoličnobelehradských mešťanov.⁵¹ V Kežmarku (1269) mohol richtár súdiť všetky spory okrem prípadov podvodu, desiatkov, vraždy a záležitostí mincovne.⁵² Podľa privilégia pre Gelnicu (1287) a Železný hrad/Vasvár (1279) sa medzi ťažké zločiny rátali vražda, krádež, podvod a lúpežníctvo.⁵³ Podľa privilégia pre Bardejov (1320) mal dedičný richtár právo rozsudzovať všetky kauzy a to tak krádeže, ako aj podpaľáčstvo či vraždu.⁵⁴ Medzi menšie prečiny patrili najmä majetkové spory, ako to

⁴⁴ Stoličný Belehrad (o vyššej súdnej právomoci vieme len sprostredkovane, napríklad vďaka odkazom v privilégiách pre Nitru a Šopron), Trnava, Krupina, Zvolen, Körmend, Pešť, Nitra, Gelnica od roku 1287, Dobrá Niva a Babinná, Banská Bystrica, Krupina, Füzitő, Nemecká Ľupča, Hybe, Rimavská Baňa, Ráb a Šopron.

⁴⁵ Starý Tekov, do roku 1287 Gelnica, Kežmarok, Svätý Kríž nad Hronom, Nové Mesto pod Šiatrom, Spoločenstvo spišských Sasov a Železný hrad.

⁴⁶ MARSINA, ref. 27, s. 345. Pozri tiež ULIČNÝ, Ferdinand. Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 225-227. ISSN 0018-2575.

⁴⁷ „*Idem autem villicus omnes causas inter eos vel extraneorum cum eis exortas iudicandi in quacunq̃ue lite civili vel eciam criminali habeat facultatem.*“ Ref. 14.

⁴⁸ „*Villicus... ipsorum ... decapitacionis vel aliam quacunq̃ue penam infligendi habeant potestatem.*“ Ref. 14. Pozri tiež ULIČNÝ, ref. 45, s. 226.

⁴⁹ „*...qui eos in causa sanguinis et aliis causis quibuslibet iudicabit... examini iudicii regii... reservetur*“ CDSI II, ref. 14, č. 139, s. 93-94. Originál privilégia pre Zvolen bol zničený za tatárskeho vpádu, ale už v roku 1243 výsady Zvolenčanom obnovil Belo IV. Text listiny je známy z konfirmácie Bela IV. z roku 1254. CDSI II, ref. 14, č. 139, s. 93-94.

⁵⁰ „*iudicem... qui tam in causa sanquinis quam in aliis causis... ipsos debeat iudicare.*“ CDSI II, ref. 14, č. 168, s. 113.

⁵¹ „*Ut villicus ex se ipsis... omnes causas pecunarias, civile set criminales... debeat fine debito iudicare.*“ CDSI II, ref. 14, č. 298, s. 209.

⁵² Originál sa nezachoval, text je známy z konfirmácie Štefana V. z roku 1270, zachovanej v listine Žigmunda z roku 1399. Výsady, ref. 19, č. 37, s. 51-52 a č. 42, s. 54.

⁵³ Výsady, ref. 19, č. 66, s. 67-68; 1287; EFU, ref. 12, č. 59, s. 71-72; 1279.

⁵⁴ Výsady, ref. 19, č. 107, s. 94; 28.XI.1320.

vyplýva z privilegia pre Spoločenstvo spišských Sasov (1271). Sasmi volený richtár, resp. gróf/komes provincie mal oprávnenie súdiť najmä nižšie majetkové a dedičské kauzy. Ostatné, najmä násilné činy (poranenia bez zmrzačenia, poranenia s následkom zmrzačenia, vražda, či zabitie) súdil gróf/komes provincie spoločne so spišským županom v hlavnom meste provincie Sasov, v Levoči.⁵⁵ Napriek tomu, že v roku 1299 získali hostia z Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova výsady saských hostí na Spiši, boli navyše oproti vzorovým výsadám oslobodení spod jurisdikcie šarisšského župana, čo v praxi znamenalo ich úplnú súdnu exempciu.⁵⁶ Nižšie súdnictvo zabezpečoval aj richtár v Starom Tekove, pričom ťažšie zločiny ako prečiny, pri ktorých došlo ku krvipreliaťu a vražde, mal postúpiť tekovskému županovi. Richtár v Svätom Kríži nad Hronom súdil spolu so županom nielen kauzy krvipreliaťu, ale aj všetky tresty do výšky jednej hrivny. V Novom Meste pod Šiatrom (Sátoraljaújhely) mal richtár taktiež rozsudzovať nižšie spory a vyššie súdnictvo malo byť postúpené kráľovským sudcom.⁵⁷

V udelení úplnej súdnej kompetencie do rúk mestského richtára a prísazných nešlo pritom len o samotný akt súdneho riešenia sporov mešťanov, ale aj o prísun peňažných výnosov spojených s judikatúrou mesta. V prípadoch, ak súdna kompetencia ostala rozdelená medzi richtára a župana, vtedy panovník určil prerozdelenie pokút medzi obe súdne inštitúcie. Napríklad privilegium pre Kežmarok priznalo kráľovskému sudcovi 2/3 súdnych poplatkov z ťažkých káuz a richtárovi len 1/3. V rovnakom pomere boli rozdelené aj pokuty v ťažkých prečinoch v prospech spišského župana a richtára provincie spišských Sasov.⁵⁸ Niekedy privilegium určovalo aj konkrétne poplatky za istý druh prečinov. Napríklad v privilegii pre spišských Sasov sa pokuty stanovili nasledovne: z jednoduchého poranenia, ktoré neviedlo k okypteniu to bolo pol hrivny, z poranenia, ktoré viedlo k zmrzačeniu päť hrivien, za zabitie desať hrivien. V privilegii pre Körmend sa stanovuje pokuta za násilné vtrhnutie do domu spolumešťana na desať hrivien.⁵⁹

Právnu istotu mešťanov zvyšoval aj inštitút svedkov. Podľa privilegia pre Bratislavu mohli byť cudzí svedkovia predvolaní proti Bratislavčanom len za prítomnosti dvoch až troch svedkov z mesta, prípadne iných miest a obcí, ktoré „majú to isté právo“. Obdobné ustanovenie sa nachádza aj v privilegii pre Trnavu, Pešť, Sv. Kríž nad Hronom či Železný hrad (Vasvár). V niektorých mestách bolo svedectvo na mestskom súde ohraničené aj národnostne.⁶⁰ Vyššou odvolacou inštanciou väčšiny miest bol panovník. Bratislavské privilegium pritom zdôrazňuje, že nevyriešené kauzy kráľovi predkladá richtár a prísazní, nie však stránky sporu, resp. jednotliví mešťania. Podobné ustanovenie môžeme nájsť aj privilegii pre Pešť, Körmend a Šopron.

Udelenie súdnej právomoci richtárovi volenému mestskou komunitou, ktorý sa tak vlastne stal a považoval za zástupcu panovníka,⁶¹ išlo ruka v ruku s vyňatím komunity mešťanov spod právomoci župana. Pred vydaním privilegia boli totiž hostia usadení na

⁵⁵ Originál sa nezachoval, text známy z odpisu Spišskej kapituly z roku 1321. *Výsady*, ref. 19, č. 43, s. 55-56.

⁵⁶ K tomu najnovšie pozri MAGDOŠKO, ref. 37, s. 40-59.

⁵⁷ Porovnaj privilegium pre Starý Tekov z roku 1240 *CDSI II*, ref. 14, č. 427, s. 298-299; výsadný listina pre Sv. Kríž nad Hronom *CDSI II*, ref. 14, č. 219, s. 151-152; výsadná listina pre Nové mesto pod Šiatrom z roku 1261 sa zachovala v odpise kráľa Ondreja III. z roku 1291 (*EFU*, ref. 12, č. 43, s. 52-54).

⁵⁸ Výsady pre Kežmarok z roku 1269 pozri *Výsady*, ref. 19, č. 37, s. 51-52. Výsady pre spoločenstvo saských hostí na Spiši pozri *Výsady*, ref. 19, č. 43, s. 55-56.

⁵⁹ *EFU*, ref. 12, č. 33, s. 38-39: 28.X1244.

⁶⁰ V prípade Krupiny, Dobrej Nivy a Babinej museli byť svedectvá Uhrov podporené svedectvom Sasov alebo Nemcov. *MARSINA*, ref. 27, s. 346.

⁶¹ Pozri privilegium pre Körmend „[...] qui eos in omnibus omnino causis auctoritate regia possit et debeat iudicare [...]“ *EFU*, ref. 12, č. 33, s. 38.

kráľovskej pôde zväčša podriadení kráľovským županom. Vyňatie spod právomoci župana a priame podriadenie obyvateľov panovníkovi patrí medzi základné ustanovenia mestských privilégií z 13. storočia,⁶² no v bratislavskom privilégii chýba. Nenájdeme ho ani v privilégiách pre Starý Tekov, Seňu, Sv. Kríž nad Hronom, Kežmarok, či Rimavskú Baňu. V týchto mestách, kde mal richtár na starosti nižšie súdnictvo, pričom ťažšie delikty mal riešiť spolu s príslušným županom, je absencia takéhoto ustanovenia logická. Taktiež v prípade Rimavskej Bane, kde mal richtár súdiť všetky spory, podžupan slúžil len ako odvolacia inštancia v nerozhodnutých prípadoch. Komunity týchto sídlisk teda panovník logicky nemohol vyňať spod jurisdikcie župana, resp. iných sudcov, keďže istá závislosť tam pretrvala.

V prípade Bratislavy takéto ustanovenie absentuje, pretože nebolo potrebné a Bratislavčania už v čase vydania privilégia nepatrili do jurisdikcie bratislavského župana. Len v privilégiách pre Pešť aj Bratislavu nachádzame špecifické ustanovenie, ktoré zdôrazňuje, že miestnych mešťanov nemá súdiť palatín, resp. zástupca palatína. V oboch výsadných listinách zároveň chýba ustanovenie o vyňatí spod jurisdikcie župana. Je preto možné, že pred udelením výsad podliehali obe mestá práve palatínskemu súdu. V Bratislave mohlo ísť aj o reakciu na bezprostredné udalosti posledného desaťročia, keď sa palatíni počas feudálnej anarchie zmocnili Bratislavského hradu a neoprávnene zasahovali aj do záležitostí bratislavských mešťanov.⁶³ Udelením privilégia získala lokalita súdnu nezávislosť, ktorú stelesňovala voľba richtára a zrušenie súdnej právomoci župana, prípadne iných kráľovských úradníkov. To sa vzťahovalo aj na niektoré ďalšie oblasti ako napríklad peňažné a robotné povinnosti voči županovi.⁶⁴ Tie však pretrvali v mestách s nižšou mierou udelených výsad (Starý Tekov, Sv. Kríž nad Hronom), prípadne len pre istú časť obyvateľstva (napr. skupina rybárov v Bratislave mala naďalej odvádzať bratislavskému županovi tretinu úlovkov).

V praxi mala prístup k reálnej politickej moci v meste len menšia časť jeho obyvateľstva, teda tá, ktorá patrila ku komunite mešťanov/spoločenstvu mešťanov/mestskej obci/ (*communitas civium /universitas civium / nem. Gemayn*). Bolo to spoločenstvo všetkých plnoprávných mešťanov – nositeľov mestských výsad, ktoré im panovník (resp. zemepán) udeľoval korporatívne. Zároveň mali členovia obce prístup k politickej moci: právo voliť mestskú samosprávu a byť volení do mestských orgánov.⁶⁵ Základným predpokladom na plnoprávne postavenie mešťana bolo vlastníctvo

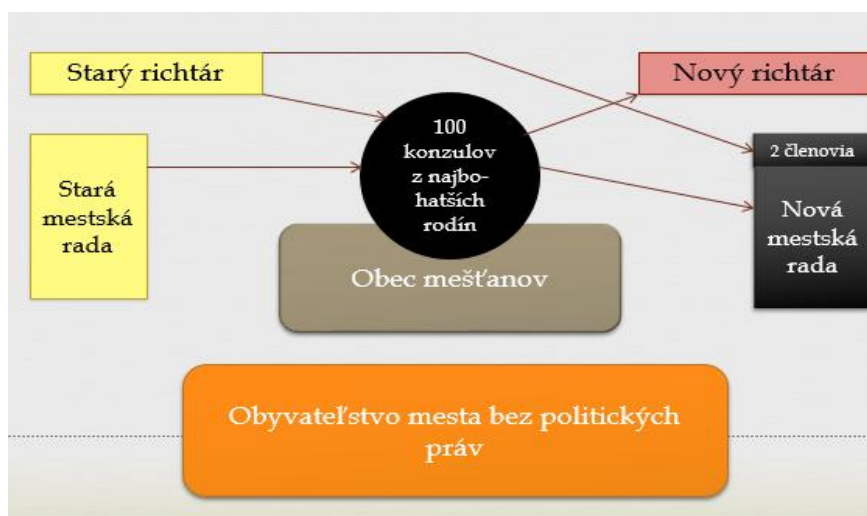
⁶² Zväčša sa nachádza v privilegiálnych listinách na poprednom mieste. Nájdeme ho v privilégii pre Blatný Potok, Trnavu, Krupinu, Zvolen, Spišské Vlachy, Prešov, Sabinov a Veľký Šariš, Nitru (vyňatie spod právomoci sudcov, palatína a nitrianskeho župana), Dobrú Nivu a Babinú, Banskú Bystricu, Nemeckú Ľupču, Ráb, Nové Mesto pod Šiatrom, Spišský Sasov, Šopron a Železný hrad.

⁶³ V privilégii sa zdôrazňuje, že hostia nemajú podliehať súdu palatína. „*Item volumus, quod iidem hospites nostri, iudicio palatini in nullo astare teneantur.*“ Porovnaj privilégium pre Pešť z roku 1244: „*Item vicepalatinus violenter descendere non possit super eos nec eosdem iuducare.*“ (EFU, ref. 12, č. 34, s. 40). Vyňatie spod jurisdikcie sudcov, palatína a komitátnych županov sa nachádza aj v privilégii pre Nitru z roku 1248, pričom v tomto prípade ide o neskoršiu interpoláciu. Pozri MARSINA, Richard. Základné mestské privilégium pre Nitru z roku 1248. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 195. ISBN 80-7090-625-1.

⁶⁴ Táto úľava nie je obvyklým článkom privilégií. Nachádzame ju napríklad v privilégii pre Prešov, Sabinov a Veľký Šariš: „[...] *ut dicti hospites nostri nobis aut comitibus seu castellanis nostris de Sarus pro tempore constitutis nullam collectam, seu exactionem aliquam denariorum vel victualium aut cuiusvis generis collectarum in regno nostro emergencium, seu nomine petitionis sive decimarum vel quocunque quesito colore, qualicunque nomine censeatur, dare et persolvere teneantur* [...]“ Výsady, ref. 19, č. 90, s. 82. Podobne v privilégii pre Dobrú Nivu a Babinú. *CDSI II*, ref. 14, č. 450, s. 313.

⁶⁵ KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha: Karolinum, 1998, s. 242. ISBN 80-7184-515-9.

nehnutelnosti (domu či pozemku) v meste a vykonanie aktu prijatia za mešťana (zloženie prísahy a zaplatenie poplatku).⁶⁶ Spoločenstvo mešťanov bolo síce sociálne diferencované, avšak z právneho hľadiska mali všetci členovia rovnaké postavenie. V praxi sa však voľba richtára približovala zrejme skôr spôsobu, aký je zaznamenaný v privilegii pre Trnavu (1238), teda že richtára volia mešťania spoločne, alebo len ich vznešenejšia a zámožnejšia časť.⁶⁷ Podrobnejšie nás o priebehu voľby informujú štatúty tavernikálnych miest z 15. storočia. Richtár ešte predtým, ako sa vzdal svojej funkcie, mal vypísať spolu s mestskou radou mená 100 konzulov vybraných z najbohatších mešťanov. Tí sa v deň svätého Juraja (24. apríl) zišli na radnici a zvolili nového richtára. Nový richtár mal právo určiť sám dvoch prisázných buď z predošlej mestskej rady, alebo z rady novozvolených konzulov. Zvyšných 10 členov mestskej rady volila rada 100 konzulov.⁶⁸ Týmto spôsobom si staré vedenie kontinuálne zachovalo svoj politický vplyv. Členstvo v mestskej rade bolo v praxi neraz doživotné, prípadne sa dedilo.

Mestská obec rozhodovala spoločne o veciach verejných. Richtár v jej mene uzatváral dohody, či vykonával iné právne akty. V Bratislave je najstarší doklad o spoločenstve mešťanov už pred udelením privilegia (1291). Ide o listinu z roku 1287, podľa ktorej richtár Tyrward na čele mestskej rady a v súčinnosti s obcou mešťanov (*ac universitate civium civitatis Posoniensis*) uzavrel dohodu s bývalým richtárom Jakubom o prenechaní územia medzi dvoma potokmi Vydrica bývalému richtárovi Jakubovi. Mestská obec tu prvýkrát vystupuje vo verejnej písomnej komunikácii. Zastúpená výkonnými orgánmi (richtárom, mestskou radou) konala ako samostatný právny subjekt.⁶⁹ Niekedy obec mešťanov predstavovala pred udelením privilegia významnú politickú silu aj navonok. V Bratislave sa prejavila už koncom 13. storočia (ešte pred udelením privilegia). Roku 1287 mešťania s rozhodnutím komunity (*„cum communi consilio“*) a nezávisle od vôle bratislavského župana vpustili rakúskeho a štajerskeho

⁶⁶ SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 35. ISBN 80-8046-311-5. Pozri tiež SEGEŠ, Vladimír. Justícia v stredovekom Prešporku. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kaligram, 2006, s. 100-125. ISBN 80-7149-803-3.

⁶⁷ „villicum autem, aut quem ipsi communiter, vel eorum maior et sanior pars elegerit“ CDSL II, ref. 14, č. 44, s. 31.

⁶⁸ MÁLYUSZ, Elemér. Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 1928, roč. 20, s. 399.

⁶⁹ AMB, listina č. 7, MNL DF 238 631.

vojvodu Albrechta I. do mesta, no bratislavský hrad musel vydobýť.⁷⁰ Najmä v 13. storočí v období počiatkov mestotvorného procesu je existencia spoločenstva mešťanov, ktoré si ako obec vnútorne uvedomuje svoju spolupatričnosť, koná ako samostatný právny subjekt a ktoré je aj navonok vyčlenené od ostatného obyvateľstva svojím zvýhodneným právnym postavením, základným znakom rodiaceho sa mesta.

⁷⁰ Udalosť popisuje OPLL, Ferdinand. Preßburg und Wien im Mittelalter – Unterschiede, Parallelen und Begegnungen. In MARSINA, Richard (ed.). *Städte im Donauraum. Sammelband zum 700 Jahresfeier des Stadtgrundprivilegs von Preßburg 1291 – 1991*. Bratislava: SHS; SAV, 1993, s. 106 – 107.

VPLYV OSOBNOSTI SUDCU V PROCESE SÚDNEHO ROZHODOVANIA

MONIKA MARTIŠKOVÁ
Trnavská univerzita v Trnave,
Právnická fakulta

ABSTRAKT

MARTIŠKOVÁ, Monika. Vplyv osobnosti sudcu v procese súdneho rozhodovania. In *Historia et theoria iuris*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 75-86.

Príspevok prezentuje vnímanie spravodlivosti sudcami a vplyv ich osobnosti v procese súdneho rozhodovania. Zdôrazňuje váhu mimoprávných aspektov konkrétneho prípadu na samotné rozhodnutie vo veci. V texte možno nájsť aj úvahu o procese rozhodovania, s položenou otázkou, či správne rozhodovanie možno dosiahnuť pomocou vylúčenia subjektívneho vnímania. Na uvedené pomáha nájsť odpoveď empirický prieskum, ktorého sa zúčastnili ľudia z oblasti práva, aj tí z neprávnického prostredia. Príspevok načrtáva aj dekonštrukciu spravodlivosti, ktorá by mohla byť hľadanou odpoveďou na položenú otázku. Záver patrí úvahe, či je určenie práva závislé od procesu a akú úlohu zohráva myšlienka spravodlivosti.

ABSTRACT

MARTIŠKOVÁ, Monika. The influence of the judge's personality in the judicial decision-making process. In *Historia et theoria iuris*, Vol. 10, 2018, No. 2, p. 75-86.

The contribution presents the perception of justice by judges and the influence of their personality in the judicial decision-making process. It emphasizes the weight of non-legal extrajudicial aspects of a particular case in the decision itself. The text also includes discussion of the decision-making process, with the question whether correct decision-making can be achieved by excluding subjective perception. The empirical survey which has been followed by people from legal and non-legal background helps to find the answer. The contribution also outlines the deconstruction of justice, which could be the answer to the posed question. The conclusion is devoted to the thought whether the determination of law depends on the process and what is the role of the idea of justice.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

osobnosť sudcu, mimoprávne aspekty, proces rozhodovania, dekonštrukcia spravodlivosti

KEYWORDS

personality of judge, extrajudicial aspects, decision-making process, deconstruction of justice

KONTAKTNÉ ÚDAJE

Mgr. Monika Martišková
nika.martiskova@gmail.com
Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika

SÚDY A MYŠLIENKA SPRAVODLIVOSTI V ROZHODOVANÍ

„Na súde nikomu nezáleží na pravde a na tom, čo je spravodlivé a dobré, ale iba na tom, čo je presvedčivé.“ Platón, Faidros, 272 D

Súdy, prostredníctvom svojich sudcov, by mali rozhodovať v zmysle myšlienky spravodlivosti. Presvedčivosť v súdnych sporoch by nemala byť tá rozhodujúca. Vnútroštátne súdy štátov, v ktorých prevláda kontinentálna právna tradícia, sú pri posudzovaní konkrétnych prípadov ohraničené právnymi normami, resp. právnym textom,¹ kde však nemusí byť obsiahnutá spravodlivosť tak, ako ju vníma konkrétny sudca. Ustanovenia právnych noriem navyše nemusia zohľadňovať všetky okolnosti určitého konkrétneho rozhodovaného prípadu. Preto môže nastať situácia, v ktorej na zohľadnenie okolností prípadu zákonodarca zmocnil konkrétneho sudcu (to však neznamená, že je na sudcu automaticky delegovaná tvorba práva, zohľadnenie okolností prípadu sa prejaví v právnom názore sudcu), čo môže mať vplyv na samotné rozhodnutie vo veci.² Tieto okolnosti sudca môže posúdiť (je na to zmocnený, pričom sa to prejaví v zdôvodnení voľnej úvahy sudcu) a následne aplikovať právnu normu na konkrétny prípad so zreteľom na jeho vlastný výklad pojmu spravodlivosť.

Spravodlivosť, presvedčivosť, sudcovská moc. Prvé dva z uvedených pojmov - spravodlivosť a presvedčivosť – súvisia s tým tretím v rámci procesu súdneho rozhodovania, konkrétne v rámci ich zohľadnenia samotným sudcom pri jeho úvahe o tom, ako prejednávany spor rozhodne. Je pri tom niečím ovplyvňovaný či viazaný?

Sudcovská nezávislosť ako jeden z pilierov súdnej moci je úzko spätá s nestrannosťou výkonu súdnictva.³ A práve do tej môže zasiahnuť aj osobnosť sudcu a jeho prílišné zohľadňovanie mimoprávných aspektov prípadu. *„Nestrannosť výkonu súdnictva je cieľom, ktorý musí byť naplnený, aby súdnictvo mohlo plnohodnotne naplňovať svoju podstatu a zmysel.“*⁴, píše Svák. Ústavný súd Slovenskej republiky v jednom zo svojich rozhodnutí uviedol: *„Obsahom práva na nestranný súd je, aby rozhodnutie v konkrétnej veci bolo výsledkom konania nestranného súdu, čo znamená, že súd musí každú vec prerokovať a rozhodnúť tak, aby voči účastníkom postupoval nezaujato a neutrálne, žiadnemu z nich nenadŕžal a objektívne posúdil všetky skutočnosti závažné pre rozhodnutie vo veci. Nestranný súd poskytuje všetkým účastníkom konania rovnaké príležitosti pre uplatnenie všetkých práv, ktoré im zaručuje právny poriadok, pokiaľ súd má právomoc o takomto práve rozhodnúť.“*⁵

SPRÁVNE ROZHODOVANIE POMOCOU VYLÚČENIA SUBJEKTÍVNEHO VNÍMANIA?

Zamyslime sa preto nad samotným procesom rozhodovania. Myšlienky predstaviteľ a nemeckej klasickej filozofie, Immanuela Kanta, náš môžu inšpirovať. Ten vo svojej spisbe prikladá veľkú dôležitosť nádeji, či skôr príkazu, že „to správne“ bude aj

¹ Je dôležité uvedomiť si, že my, ako recipienti práva, čítame text, nie normu. Treba teda rozlišovať medzi právnymi normami a právnym textom. Norma je výsledok interpretácie pravidla obsiahnutý v právnom texte.

² Otázne je, na čo sa vzťahuje sudcova voľná úvaha. Zatiaľ je sudca explicitne našim právnym poriadkom zmocnený na hodnotenie dôkazov. To je iné ako výklad právnych noriem.

³ SVÁK, Ján. *Súdna moc a moc sudcov na Slovensku*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2011, s. 72. ISBN 978-80-89447-55-8.

⁴ Tamže.

⁵ Rozhodnutie ÚS SR vedené pod sp. zn. II. ÚS 71/97. Nález z 15. 10. 1998. Zbierka nálezov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1998, s. 425.

vystihnuté správne.⁶ Preto treba určiť hodnotu konania sudcu⁷ – ktorý je ovplyvnený tým, že je ľudskou bytosťou – aby vynesení súd⁸ bol jednoznačný. Posúdenie situácie môže zmiestniť množstvo úvah, ktoré s vecou nesúvisia a ktoré ho tým môžu odkloniť od priameho smeru.⁹ Táto hodnota konania (pri výkone súdnej moci je týmto konaním rozhodovanie) sa odráža v snahe naplniť dva ciele. Jedným je snaha vytvoriť (niečo ako) správny precedens, akúsi inšpiráciu pre budúce rozhodovanie obdobných prípadov.¹⁰ Treba preto dôkladne posúdiť, na ktoré skutkové okolnosti sa pri rozhodovaní bude prihliadať, a ktoré by naopak mohli viesť k vytvoreniu nesprávneho precedensu (z hľadiska jeho ďalšieho využívania).¹¹ Keďže, ako sme spomenuli, snaha je dvojité, treba prihliadať zároveň na to, že cieľom súdneho konania je aj nájsť spravodlivosť v konkrétnej veci.

Kant oceňuje,¹² keď „bežný um vylúči z praktických zákonov všetky zmyslové impulzy“.¹³ Hodnotí to ako pravú prospešnosť schopnosti posudzovať „to praktické“.¹⁴ Berúc do úvahy fakt, že poznáme päť ľudských zmyslov, skúsme si spomenuté „zmyslové impulzy“ pre účely ďalšieho textu zadefinovať. Podľa výkladového slovníka slovo *zmysel*

⁶ KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 29. ISBN 80-7149-635-9.

⁷ Máme na mysli hodnotový obsah konania sudcu, nie hodnotu predmetu sporu.

⁸ V zmysle úsudku, nie inštitúcie.

⁹ KANT, ref. 6, s. 29.

¹⁰ Ukážkou takéhoto, podľa nášho názoru správneho, modelu rozhodovania sú prípady, v ktorých súd neprihliada napríklad na okolnosť, že uložený trest odňatia slobody bol podmienený a nakoniec ani nebol vykonaný (Prípady Mariapori proti Fínsku, rozsudok, 06.07.2010, č. 37751/07, § 68; Mor proti Francúzsku, rozsudok, 15.12.2011, č. 28198/09, § 61; Lešník proti Slovensku, rozsudok, 11.03.2003, č. 35640/97, § 63. In KMEC, Jiří et al. *Evropská úmluva o lidských právech. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1095. ISBN 978-80-7400-365-3) alebo ak priznaná majetková ujma nebola požadovaná a zadosťučinenie nebolo vymáhané (Prípady Steel a Morris proti Spojenému kráľovstvu, rozsudok, 15.02.2005, č. 68416/01, § 96-97. Tamže, s. 1095). Vychádzajúc z týchto príkladov rozhodnutí je možné usúdiť, že súd síce prihliada na okolnosti prípadu, no špecifiká týkajúce sa konkrétneho výkonu rozhodnutia do úvahy neberie, aby tým nevytvoril podľa jeho názoru nesprávny „precedens“. Uvedené hodnotíme ako nesporné pozitívum procesu rozhodovania s prihliadnutím na princíp právnej istoty. No informácia o výkone rozhodnutia nie je jediným kritériom ovplyvňujúcim sudcu pri zohľadňovaní mimoprávných aspektov prípadu.

¹¹ Rozvinula sa aj teória, podľa ktorej napríklad Európsky súd pre ľudské práva vo väčšine prípadov hovorí už to čo raz povedal v iných rozhodnutiach, len inými slovami.

¹² Kant nedospel k záveru, či to tak je alebo nie je, hľadal iba pravidlo, ktoré malo byť procedurálne, nie materiálne. Kant ako formalista nikdy neposudzoval konkrétny príklad, pravidlo malo vyplývať zo situácie, ktorej výsledkom malo byť také konanie, ktoré by sa mohlo stať základom všeobecného zákonodarstva.

¹³ KANT, ref. 6, s. 28-29.

Kantovi išlo o vytvorenie/ nájdanie apriórnej (čistej) morálky, ktorá by bola nezávislá od ľudských vášní a pod. Uvedené sme sa snažili paralelne použiť pri formulovaní jedného z aspektov požiadavky na objektívne rozhodovanie súdov, ktoré sa viažu k riešeniu problému nestrannosti.

Dá sa uvažovať aj o rozdiel medzi hodnotením faktov – skutkového stavu a interpretáciou právneho textu, pod ktorý budeme skutkový stav subsumovať. Samotná subsumpcia je hodnotenie v tom zmysle, že buď skutkový stav spadá alebo nespadá do množiny prípadov, ktoré predpokladá právny text. Pri tomto hodnotení či posudzovaní možno na prvý pohľad nevidno priestor pre uplatnenie akéhosi zmyslového či pocitového posudzovania, keďže subsumpcia je iba logickou operáciou, ktorá je buď urobená správne (riadi sa logickými pravidlami, z ktorých vyplýva) alebo nie je urobená správne (neriadi sa logickými pravidlami). Ak teda hovoríme o hodnotení vylúčenia nami definovaných zmyslových impulzov z rozhodovania sudcu, máme na mysli snahu o čo najobjektívnejšie možné rozhodnutie so zohľadnením iba primeraného vplyvu okolností či špecifik, ktoré boli vyvolané citom či pocitom. Určiť takúto hranicu všeobecne, je však extrémne náročné.

¹⁴ KANT, ref. 6, s. 28-29.

predstavuje jeden z piatich vnemov, prostredníctvom ktorých človek alebo zviera cíti a vníma. *Impulz* je náhla túžba niečo vykonať bez premýšľania o dôsledkoch.¹⁵

Ak si tento pojem prispôsobíme na nasledujúci text, vychádzajúc z myšlienky pravej prospešnosti schopnosti posudzovať,¹⁶ pričom sa má bežný rozum vzdialiť od zákonov skúsenosti a od zmyslových vnemov (to odlišuje teoretické posudzovanie od praktického). Sudca by mal myslieť na to, ako jeho rozhodnutie môže zmeniť životnú situáciu, možno ublíži niektorým ľuďom, zároveň by mal byť schopný posúdiť, či niekto klame v úmysle zavádzať a ovplyvňovať, pôsobí na jeho city, pocity, slabé stránky, osobnostné črty, a pod.

Je však rozdiel napríklad medzi tým, keď sudca prihliada na následky svojho rozhodnutia, a tým, keď sudca posudzuje, či niekto klame a pod. To, či niekto klame by malo mať vplyv na tú skutočnosť, o ktorej klame – súd na ňu bude alebo nebude prihliadať. Ale ohľad na následky rozhodnutia ovplyvní korigovanie preukázaných skutočností a právnych záverov na základe ich následkov – v takom prípade sa však nerozhoduje podľa práva. Následky rozhodnutia teda môžu mať vplyv na spôsob, akým sudca rozhodnutie vyargumentuje, alebo ako sa k nemu postaví: významnejší následok – lepšie odôvodnenie.

Možno predpokladať, že v procese súdneho rozhodovania by bolo mimoriadne náročné, a dovolíme si tvrdiť, že priam neúčelné, vylúčiť subjektívne vnímanie sudcu pri rozhodovaní sporu,¹⁷ keďže práve súdny proces slúži na posúdenie konkrétnych skutkových okolností daného prípadu s cieľom vyslovenia záveru, či tieto okolnosti prispeli k porušeniu práva alebo osoby konali v medziach zákona. Je však potrebné byť dôsledný v správnej terminológii a rozlišovať medzi zmyslami a citmi či pocitmi. Zmysly sudca použije vždy a v každom prípade – ak má počuť svedeckú výpoveď, potrebuje sluch, ak si má prečítať písomné podanie, potrebuje zrak.¹⁸ To, o čom sa rozhoduje v spore, ovplyvňuje situácia, pri ktorej sudca vidí svedka a počuje jeho svedeckú výpoveď. Otázne je, či by to v ňom malo vytvárať určitý cit či už k svedkovi alebo k obvinenému. A ak sa vytvorí, akú mieru a úlohu by mal mať v rozhodovaní sudcu. Osobnosť sudcu môže ovplyvniť to, či a ako často sa ten cit vytvorí, či dokáže rozhodnúť aj napriek tomu a pod. Zaujímavým aspektom v opísanej situácii je moment vylúčenia zaujatého sudcu.¹⁹

Na základe našej analýzy jednej z Kantových myšlienok prichádzame k záveru, že výsledky poznania pochádzajúce zo zmyslov vylúčiť nevieme, ale čo Kant považuje za

¹⁵ *Password. Anglický výkladový slovník so slovenskými ekvivalentmi*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002, s. 533 a 294. ISBN 80-08-03331-2.

¹⁶ Tu však už nemôžeme túto myšlienku podradiť pod Kantovo učenie. Kantovská morálka je deontologická – morálne správne konáme vtedy, keď je naše konanie v súlade s vopred stanovenými zákonmi, bez ohľadu na to, aké to bude mať praktické dôsledky. Sudca by si však mal všímať dôsledky svojho rozhodnutia a podľa toho určiť, či ide o rozhodnutie správne alebo nesprávne (normovať realitu cez arbitrárne kritériá). To už nie je Kant, ale utilitarizmus.

¹⁷ Na Kantovo formalistické učenie reagoval aj Schelling, ktorý tvrdil, že Kantova teória praktického konania odhliada od toho, ako sa prirodzene rozhodujeme – emócie nie je možné vylúčiť.

¹⁸ Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že Kant nie je proti zmyslovému vnímaniu ako takému. On iba bojoval proti téze, že naše poznanie formujú iba zmysly. Jeho teória je zjednotením racionalizmu a empirizmu. Kant teda tvrdí, že zmyslové vnemy sú organizované (hodnotené) naším rozumom, ktorý má ustálenú štruktúru. Rozum teda formuje to, akým spôsobom hodnotíme zmyslové vnemy.

¹⁹ Toto sa dá poňať dvoma spôsobmi. Buď spôsobom, že sudca by nemal rozhodovať podľa sympatií a antipatií, čo je vcelku triviálne tvrdenie, ktoré nik nepopiera. Alebo tvrdením, že sudca nerozhoduje len na základe dedukcie zo zákonných premís, teda že má niečo ako intuíciu – to je zaujímavý problém, rozpracovaný pod teóriou „judicial hunch“. Predošlá skúsenosť sudcu sa prejavuje v dôvtipe (ani si nemusí pozrieť príslušné ustanovenia zákona). Treba však dôsledne odlišovať právne a skutkové otázky.

nutné vylúčiť – ak chce sudca vytvoriť správny precedens, a teda nasledovaniahodné rozhodnutie – sú špecifiká prípadu. Ak by sme dokázali určiť, aspoň ilustratívne, čo je týmito špecifikami, ktoré je nutné pri rozhodovaní vylúčiť, zadefinovali by sme tým subjektívne vnímanie spomenuté v úvode tejto úvahy.

Myslíme si, že ak by chcel Kant vylúčiť určitú subjektívnu stránku pri rozhodovaní súdneho sporu, tvrdil by, že ak špecifické okolnosti prípadu majú byť základom súdneho rozhodnutia, mali by byť rovnako aj základom všeobecného zákona, a teda každého ďalšieho súdneho rozhodnutia, v ktorom by takéto špecifiká boli zohľadnené. A teda vylúčiť treba takú subjektívnu stránku, ktorá obsahuje špecifiká, ktoré nemôžu byť základom rozhodovania ďalšieho prípadu.²⁰

VPLYV OSOBNOSTI SUDCU V PROCESE SÚDNEHO ROZHODOVANIA (EMPIRICKÝ PRIESKUM)

Keďže táto téma je názorovo rozporuplná, myslíme si, že sa na ňu treba pozrieť aj z iného pohľadu, ako z toho nášho, preto sme tridsiatich ľudí zapojili do empirického prieskumu,²¹ ktorého výsledok možno zhrnúť známou pravdou „nič nie je čiernobiele“.

²⁰ Uvedené vysvetlíme na príklade, ktorý potvrdzuje prezentovanú teóriu. Ide o reálny prípad, v ktorom samotná sudkyňa s odstupom času jasne definovala a vnímala svoje súdne rozhodnutie ako nesprávne. V krátkom čase pred posudzovaním jedného z mnohých prípadov, s ktorými sa stretla v rámci svojej súdnej praxe, si kúpila psa, ktorý sa stal neodmysliteľnou súčasťou jej života. Ako sudkyňa rozhodujúca v konaní o rozvode a následne v konaní o vysporiadaní BSM sa stretla so situáciou, keď v rámci výsluchu bývalej manželky zistila, že bývalý manžel jej počas hádky vyhodil von oknom jej milovaného psa. A z tohto dôvodu sa v rámci vysporiadania BSM v najväčšej možnej miere priklonila na stranu bývalej manželky, a teda rozhodla v zjavný neprospech bývalého manžela. Toto je presne také špecifikum prípadu, ktoré sa nemôže stať základom všeobecného zákona, a teda základom rozhodnutia v obdobnom budúcom prípade posudzovanom tou istou sudkyňou, resp. v obdobnom prípade, o ktorom by rozhodoval iný sudca. Nemôže sa stať základom všeobecného zákona, v zmysle ktorého by sudcovia vydávali rozhodnutia, keďže neexistuje predpoklad, že vyhodenie psa z okna by malo mať vplyv na rozdelenie majetku manželov, ktorých súd rozviedol. Sudca by mal striktne rozlišovať medzi faktami, ktoré majú a ktoré nemajú vplyv na rozhodnutie. To, čo urobila sudkyňa v opísanom prípade, môže byť posudzované ako emocionálna angažovanosť sudcu, ktorá by nemala byť v rozhodovaní prítomná.

²¹ Prieskum bol súčasťou diplomovej práce MARTIŠKOVÁ, Monika. *Vplyv judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva na judikatúru Ústavného súdu Slovenskej republiky v trestných veciach*. Trnava, 2016. Prieskum sa konal dňa 13.02.2016 prostredníctvom sociálnej siete na vzorke tridsiatich respondentov, z ktorých pätnásť boli študenti práva či absolventi právnických fakúlt a pätnásť boli z neprávnického prostredia.

Názory všetkých oslovených boli rozdelené do dvoch skupín: 1) právnici, 2) ne právnici. Skupina právnikov sa, vzhľadom na ich odpovede, názorovo rozčlenila na 1a) tých, ktorí si myslia, že rozhodovanie sudcu by malo byť výlučne objektívne, 1b) tých, ktorí si myslia, že sudca by mal pri svojom rozhodovaní zohľadniť aj subjektívny prvok. Ne právnici boli názorovo totožní, svojimi odpoveďami sa priklonili k výlučne objektívnemu rozhodovaniu.

Položená otázka znela: „Mal by sudca pri rozhodovaní sporu zohľadňovať aj mimoprávne aspekty a nechať sa určitým spôsobom citovo ovplyvniť okolnosťami konkrétneho prípadu, či za žiadnych okolností nie? Čo si o tom myslíte?“

Odpovede na tieto otázky boli spracované vo forme koherentného textu, pričom zohľadňovali názory oslovených, ktoré boli po rozdelení do vyššie spomenutých kategórií zovšeobecnené.

Z výskumu vyplynulo, že väčšina oslovených sa priklonila k výlučne objektívnemu rozhodovaniu, konkrétne dvadsaťtri ľudí – z toho osem respondentov z právnického prostredia a pätnásť respondentov z neprávnického prostredia. Sedem ľudí (všetci z právnického prostredia) sa s myšlienkou výlučnej objektivity úplne nestotožnilo, sú za zohľadnenie subjektívneho prvku pri rozhodovaní sudcu.

(Graf v prílohe)

Odpovede na otázku znejúcu: „*Mal by sudca pri rozhodovaní sporu zohľadňovať aj mimoprávne aspekty a nechať sa určitým spôsobom citovo ovplyvniť okolnosťami konkrétneho prípadu, či za žiadnych okolností nie?*“ boli spracované vo forme koherentného textu, pričom zohľadňovali názory oslovených, ktoré boli po rozdelení do kategórií zovšeobecnené. Nasledujúci text je parafrázovaním názorov oslovených.

Jedna skupina oslovených si myslí, že sudca ako symbol spravodlivosti by nemal podliehať citom. Mnoho zločincov je nadpriemerne inteligentných a vedia apelovať na city a manipulovať. Preto by sa mal sudca striktne držať dôkazov a svedeckých výpovedí, prípadne odročiť pojednávanie, ak si nie je istý; a rozhodnúť by mal s odstupom času, keď už nie je tak bezprostredne ovplyvnený. Sudca by sa mal čo najviac snažiť o to, aby sa nedal ovplyvniť, lebo on má byť na strane, kde je právo, a nie na tej, kde prevládajú city či pocity. Keby sa rozhodovalo na základe pocitov a toho, kto čo povedal v súdnej sieni, bolo by to pre sudcu mimoriadne zložité, preto treba rozhodovať len na základe dôkazov. Sudca by mal s určitosťou vylúčiť pôsobenie emócií, keďže napríklad v trestnom práve existujú poľahčujúce okolnosti, ktoré zohľadňujú špecifické situácie, a na ich základe možno znížiť výšku trestu. Rovnako postavenie maloletých je špecificky upravené v mnohých právnych predpisoch, čiže nie je potrebné, aby bolo sudcom dvojnásobne zohľadnené, keďže už ho zohľadnil zákonodarca. Sudca má byť nestranný, a skôr ako emócie by mal využívať zdravý rozum a dobré mravy, a riadiť sa právnymi predpismi, aby jeho vnímanie skutočností neohrozilo spravodlivosť v zmysle súladnosti s právom. Je však potrebné rozlišovať medzi aplikáciou dobrých mravov za každých okolností a v prípadoch, ak ich použitie právny predpis pripúšťa. Prikláňame sa k druhej možnosti ich uplatnenia.

Druhá skupina názorov je založená na tom, že vždy, aj napriek snahe sudcu o objektívnosť, bude v rozhodovaní prítomný určitý subjektívny prvok. Inak povedané, sudcov pohľad by mal byť „najobjektívnejší zo všetkých subjektívnych pohľadov“. Objektivita v rozhodovaní však neexistuje, ide o subjektívny názor alebo pohľad na vec. Sudca by mal, tak ako každý z nás, pri rozhodovaní využívať aj svoje zmysly (ktoré môžu spôsobiť vyvolanie citu)²², pretože zákon nedokáže postihnúť všetky odlišnosti, ktoré sa v danom prípade vyskytnú. Veď aj latinský výrok *summum ius summa iniuria* odzrkadľuje hrozbu, aby na základe práva, ktoré nemôže zachytiť všetky situácie, nevzniklo bezprávie. Preto je dôležitý sudca. Aby vedel vyhodnotiť situáciu podľa prípadu. Oslovení si zhodne myslia, že ľudia vedia dobre klamať, preto je posúdenie rozhodovania sudcu zložité. Vplyv emócií sa nikdy nedá úplne vylúčiť, to by musel byť sudca stroj, aby celkom odosobnene aplikoval právo. Zároveň nie je možné rozhodovať každý prípad podľa nejakej určenej všeobecnej šablóny, lebo žiadny prípad nebude úplne totožný s tým predošlým.²³ Preto by mal sudca využívať okrem príslušných zákonov aj zmysly a posudzovať prípad s prihliadnutím na všetky okolnosti, a teda aj také, ktoré nie sú právom upravené. Nemožno opomenúť možnosť, že každý zo sudcov môže rozhodnúť inak v prípade obdobných okolností prípadu.²⁴ Sudca by mal preto zistiť všetky okolnosti, ktoré súvisia s konkrétnym prípadom, aby vedel lepšie posúdiť tento prípad (možno aj v súvislosti s obdobnými prípadmi, o ktorých bolo už v minulosti rozhodnuté súdom rovnakej či

²² Vyvolanie citu môže okrem zmyslov spôsobiť aj rozum. Napr. ak si pri niektorom zo slov spomenieme na niečo, čo v nás vyvolá emočnú reakciu.

²³ Uvedené však nemusí platiť všeobecne. Opakom rozhodovania podľa pravidiel nemusí byť rozhodovanie podľa citov a naopak. Sudca môže rozhodovať podľa zákona, pretože má silný pocit lojality k parlamentu či republike. Naopak sudca môže spraviť výnimku z pravidla na základe racionálnej úvahy, podľa ktorej daná výnimka je pre spoločnosť ako celok prospešná, resp. lepšie chráni ústavné práva, ktoré sú v stave a pod.

²⁴ Uvedené je však v rozpore s princípom právnej istoty.

vyššej inštancie) a rozhodnúť. Samotné vylúčenie uplatnenia určitých citov je nemožné, pretože sudca si ako človek niečo prežil počas svojho života, a môže nájsť určitú paralelu s posudzovaným prípadom, ktorá jeho rozhodnutie vo veci ovplyvní.²⁵ Napríklad niečo, čo ho prinúti zamyslieť sa (napr. aj nad svojou minulosťou), alebo konkrétny prípad vzbudí uňho súcit. To však neznamená, že by sa nemal snažiť pri rozhodovaní odosobniť a postupovať čo najobjektívnejšie.²⁶ Osobnosť sudcu môže ovplyvniť to, či a ako často sa ten cit vytvorí, či dokáže rozhodnúť aj napriek tomu a pod. No čo v prípade, ak by aplikácia niektorého zo zákonov viedla k extrémnej nespravodlivosti?

KONCEPT DEKONŠTRUKCIE SPRAVODLIVOSTI

Z času na čas sa vynára myšlienka hrozby, že právo vyprodukuje bezprávie. Existuje koncept, ktorým sa dá tomu predísť? Možno tzv. „dekonštrukciou spravodlivosti“ v postmodernom vnímaní. V prednáške s názvom *Od práva k spravodlivosti*²⁷ dospel predstaviteľ francúzskej postmodernej filozofie, Jacques Derrida, k záveru, že „*dekonštrukcia je vlastne totálnou spravodlivosťou, lebo nie je vedená pravidlom*“.²⁸ Čo to znamená? Derrida vysvetľuje odlišenie medzi spravodlivosťou a spravodlivosťou ako právom. Existuje prepojenie spravodlivosti so silou, ktorú však nemožno vnímať ako násilie, pričom zákon je spojený aj s násilím. Táto sila je mystickým základom autority.²⁹ Diferencovaný prístup k právu a spravodlivosti spočíva v ich kalkulatelnosti. Spravodlivosť je mimo právo a rozhodnutie o správnom alebo nesprávnom sa pri skúsenosti spravodlivosti neriadi pravidlom, teda ani právom.³⁰ No prichádza odveký problém. Spravodlivosť chce byť súčasťou práva a to zasa chce v sebe spravodlivosť zahŕňať. „*A tak, ak má sudca rozhodovať nie len podľa práva, podľa pravidla, ale aj spravodlivo, musí pravidlo nielen vykonať, ale aj prijať, novoustanoviť, nanovo interpretovať, potvrdiť jeho hodnotu tak, akoby žiadne pravidlo pred tým nebolo, akoby ho sám vynachádzal*“.³¹ A v tom spočíva dekonštrukcia. Ako tvrdí Derrida: „*Sudca musí zákon zachovať, ale zároveň ho celý zlikvidovať, znovu vynájsť a potvrdiť. Každý prípad je totiž*

²⁵ K tomu pozri KYSELA - Jan, ONDŘEJKOVÁ Jana et al. *Jak se píše o soudech a soudcích: soudní moc v mezioborové perspektivě*. Praha: Leges, 2012, s. 27-28. ISBN 978-80-87576-40-3.

²⁶ A práve vo vnímaní v texte uvedeného je tá podstata odlišného prístupu rôznymi ľuďmi. Jedna strana bude tvrdiť, že sudca musí byť tvrdý, neosobný, musí byť stroj, ústa práva, nič viac. Ale druhá strana upriamuje pozornosť na to, že sudca je človek, vníma a má city. Ale tým, že je reprezentantom sudcovského stavu, musí si byť (možno viac ako iní) vedomý toho, že tieto city má a zohľadňovať to. Musí sa donútiť uvedomiť si, že tie city prirodzene môžu ovplyvňovať jeho rozhodnutie. Mal by sa preto snažiť obmedziť ich pôsobenie, aby sa udržali len v prirodzenej miere, aby nimi nebol ovládaný (príklad: ty vyzeráš chudobne – je mi ťa ľúto – žalobu zamietam). A extrémnym prípadom by bola tretia skupina ľudí, ktorá je presvedčená o tom, že sudcovia sú úplne ovládaní citmi a rozhodujú jednoducho podľa toho, či sa im jedna zo strán sporu páči alebo nie.

O pocitoch je napríklad aj právna úprava oblasti ochrany spotrebiteľa, antidiskriminačné predpisy či pozitívna diskriminácia – teda „už aj samotné právo akoby malo cit“.

Niekedy samotné právo vyžaduje od sudcu cit a takýto pohľad – napr. neurčité právne pojmy, ktoré sú používané v právnych predpisoch: „v odôvodnených prípadoch“, „z dôležitého dôvodu“, „vyžadujú princípy spravodlivosti“, atď.

²⁷ Prednáška bola v roku 1994 publikovaná v práci *Síla zákona: „Mystický základ autority“*. Český preklad práce DERRIDA, Jacques. *Síla zákona: „Mystický základ autority“*. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-049-1. Citované podľa COLOTKA, Peter - KÁČER, Marek - BERDISOVÁ, Lucia. *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, s. 241. ISBN 978-80-7502-134-2.

²⁸ COLOTKA, ref. 27, s. 241.

²⁹ Ibidem, s. 242.

³⁰ DERRIDA, ref. 27. Citované podľa COLOTKA, ref. 27, s. 242.

³¹ COLOTKA, ref. 27, s. 242.

*iný, každé rozhodnutie je iné a vyžaduje úplne jedinečnú interpretáciu, ktorá nesmie byť garantovaná žiadnym kodifikovaným pravidlom.*³² Aj v tom tkvie paradox postmoderny.

No čo ak sudca na základe svojho vnímania skresľuje realitu podkladov a rozhoduje *contra legem*, alebo nad rámec svojich právnych možností? Emočné hľadisko pri rozhodovaní niekedy skutočne skresľuje. Ale na druhej strane samo právo niekedy od sudcu vyžaduje, aby vnímal prípad týmto spôsobom (svedčí o tom princíp proporcionality, otázka primeranosti, spravodlivosť ako taká, právna istota, legitímne očakávania, dobré mravy). Zdanlivý rozpor medzi potláčaním osobnosti sudcu a zohľadňovaním emočného hľadiska môže vyriešiť hranica, ktorou je svojvôľa.³³ Prekročenie tejto hranice je za každých okolností nežiaduce.

Prečo sme si zo stoviek autorov pojednávajúcich o spravodlivosti vybrali práve myšlienky Jacqua Derridu? Legalita, rovnosť, právna istota, predvídateľnosť, zákaz retroaktivity. To všetko sú predsa pojmy podporujúce tú verziu spravodlivosti, ktorá je protikladná k Derridovmu poňatiu. Možno by teda bolo dobré rozdeliť si spravodlivosť

³² DERRIDA, ref. 27. Citované podľa COLOTKA, ref. 27, s. 242.

V niektorých právnych kultúrach či štátnych režimoch je existencia odborného právnického vzdelania vnímaná dokonca ako prekážka spravodlivého výkonu súdnictva, a to z toho dôvodu, že sudca môže byť *a priori* závislý na poznaní pozitívneho práva, čo mu môže brániť v aplikácii noriem prirodzeného práva. In SVÁK, ref. 3, s. 14.

³³ Ust. § 116 ods. 2 písm. f) zákona č. 385/2002 Z.z o sudcoch a príslušiacich a o zmene a doplnení niektorých zákonov radí medzi závažné disciplinárne previnenia aj svojvoľné rozhodnutie sudcu, ktoré je v rozpore s právom, pričom týmto rozhodnutím sudca spôsobí značnú škodu alebo ak ním spôsobí iný obzvlášť závažný následok.

Svojvôľu definoval vo svojej rozhodovacej činnosti aj Ústavný súd SR. Z rozhodnutí vyberáme Uznesenie, v ktorom ÚS SR judikoval, v ktorých prípadoch by rozhodnutie posudzoval za arbitrárne. O svojvôli pri výklade alebo aplikácii zákonného predpisu všeobecným súdom by bolo možné uvažovať vtedy, ak by sa jeho názor natoľko „odchýlil od znenia príslušných ustanovení, že by zásadne poprel ich účel alebo význam, pričom v konkrétnych okolnostiach danej veci sa tak podľa názoru ústavného súdu nestalo.“ Uznesenie I. ÚS 679/2013.

O zjavnej neodôvodnenosti alebo arbitrárnosti súdneho rozhodnutia v súvislosti s právnym posúdením vecí možno hovoriť spravidla vtedy, ak „ústavný súd zistí interpretáciu a aplikáciu právnej normy zo strany súdu, ktorá zásadne popiera účel a význam aplikovanej právnej normy, alebo ak dôvody, na ktorých je založené súdne rozhodnutie, absentujú, sú zjavne protirečivé alebo popierajú pravidlá formálnej a právnej logiky, prípadne ak sú tieto dôvody zjavne jednostranné a v extrémnom rozpore s princípmi spravodlivosti.“ Uznesenie ÚS SR IV. ÚS 706/2013.

„Nevyhnutnou podmienkou na založenie svojvôle je vykročenie konajúcich (interpretujúcich) subjektov z mantinelov vymedzených právnym rámcom, t. j. porušenie práva. Ide pritom o take porušenie práva, ktoré zahŕňa akýkoľvek postup subjektov smerujúci k dosiahnutiu výsledku realizácie práva (resp. chceného cieľa), ktorý nie je odrazom postupu právnym poriadkom výslovne či obsahovo (implicitne) predvídaného.“ Ústavný súd identifikuje postup, akým spôsobom dochádza k vydaniu svojvoľného rozhodnutia súdom, ak dovolaciemu súdu chýbal základný spisový materiál a on napriek tejto skutočnosti rozhodol: „... nezhoda s právnym poriadkom či vykročenie z jeho rámca pritom obsahuje v sebe všetky fázy (dielčie časti) autoritatívnej aplikácie práva. Týmto fázami je, inak povedané, celý proces zisťovania skutkového stavu (questions facti), proces právneho posúdenia (questions iuris) a následne aj vydanie rozhodnutia vrátane jeho dostatočného racionálne obhájiteľného a týmto spôsobom aj ex post preskúmateľného odôvodnenia. Pri takomto praktickom pohľade treba rozlišovať ako vlastné porušenie práva, taká j zohľadniť jeho intenzitu, a to posúdením procesu ako celku, resp. jeho výsledku v tom zmysle, či predmetné dielčie porušenie malo an jeho konečnú podobu veľký vplyv či iba nezanedbateľný význam. Rozhodovanie (nielen) dovolacieho súdu bez základného súdneho spisu hraničí podľa názoru ústavného súdu – objektívne vzaté – s odmientutím spravodlivosti (denegation iustitiae).“ Nález ÚS SR I. ÚS 695/2013.

Citované podľa LUKÁČIKOVÁ, Petra. Sudca ako zákonodarca? Vyjadrenie princípu denegatio iustitiae v rekodifikovanom civilnom konaní. In VRÁBLOVÁ, Lenka (ed.). Zborník príspevkov z IX. ročníka Vedeckej študentskej konferencie Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2016. ISBN 978-80-8082-991-9.

na adhocistickú, ktorej cieľom je nájsť najlepšie možné riešenie prípadu a spravodlivosť pravidiel, v ktorej ide o dodržiavanie pravidiel. Obe verzie spravodlivosti s určitosťou zohrávajú svoju úlohu pri sudcovskej tvorbe práva. Tá prvá v jej kreatívnom prvku, tá druhá v jej normatívnom prvku. Preto aj Derridovo dielo má miesto v našich úvahách o spravodlivých rozhodnutiach sudcu, ktoré nemusia byť vždy vedené pravidlom.

ZHRNUTIE PRIESKUMU A ZAMYSLENIE

Vráťme sa ešte k nášmu prieskumu (ktorý má slúžiť iba na ilustráciu; nejde o prieskum, ktorého výsledky by boli komplexne relevantné pre posúdenie sledovanej situácie, pozn. autorky) a zamyslime sa nad názormi oslovených ľudí z neprávnického prostredia, ktorí si zhodne myslia, že rozhodovanie by malo byť výlučne objektívne. Sudca by sa podľa nich nemal nechať žiadnym spôsobom ovplyvňovať, ale mal by racionálne rozhodnúť. Jeho racionálny postoj by mal zohľadňovať širokú dimenziu príčiny a dôsledku zahrňujúcu dopady na všetky dotknuté aspekty v spore, ktorý sudca rieši. Pričom tieto dopady môžu byť aj psychického či emočného rázu (rovnako tak aj ekonomického, ústavného, politického či iného). Emočná rovina sudcu by však nemala byť v sudcovom rozhodovaní zahrnutá. Sudca by do rozhodovania nemal pliesť city či pocity, ale mal by racionálne zvážiť všetky skutočnosti, aj tie emocionálne. No nie nechať sa emocionálne ovplyvňovať týmito skutočnosťami či konaním účastníkov konania. Ešte raz a jasnejšie - mal by teda prihliadnuť na emocionálne okolnosti prípadu, nie však na svoje emocionálne vnímanie. To je však náročné, keďže človek je krehká bytosť a je často ovplyvniteľný. Ak by účastníci súdneho konania postrehli jeho citlivú stránku, bolo by to následne veľmi ľahko zneužiteľné. Preto sa podľa názoru oslovených naskytá obrovský priestor pre právny výskum, ktorého prínosom by mali byť návrhy, ako možno tento nedostatok čo najviac eliminovať. Sudca má totiž povinnosť prihliadať na všetky okolnosti prípadu tak ako aj na všetky dôkazy, a to s rovnakou dávkou kritického myslenia. Sudca sa musí snažiť zabrániť konfirmačnému skresleniu tak pri vyhodnocovaní dôkazov ako aj pri právnom posúdení veci a v rámci odôvodnenia rozhodnutia musí brať do úvahy možné dopady výroku svojho rozhodnutia.

Vylúčenie, či skôr obmedzenie, citov je preto možno vhodné odporučiť v určitých situáciách skôr účastníkom súdneho konania - samozrejme v čase, keď ešte účastníkmi konania neboli, a to práve z toho dôvodu, aby sa (vzhľadom na predpokladané porušenie práva) vyhli takému konaniu, ktoré vyústi do súdneho procesu. Uvedené si však nemožno vyložiť tak, že každý účastník súdneho (trestného) konania je vinným.

Úvahy o procese rozhodovania môžu viesť až k vnímaniu celého systému ochrany ľudských práv. Ten má význam vtedy, ak existuje aj prostriedok donútenia a ak je systém efektívny. Preto je proces rozhodovania tak kľúčový. Aby sa určilo, na koho strane je právo. A v prípade, ak je to potrebné, aby súd rozhodol o prostriedkoch vynútenia tohto práva. Čo bude právom napokon, je teda závislé aj od procesu.

A možno vlastne nie je ani tak dôležité, čo tým právom (o ktorom rozhodol súd) je, ale ako je vnímané z pohľadu spravodlivosti. Princíp „justice must not only be done; it must also be seen to be done“ je mnohokrát zdôrazňovaný v judikatúre Európskeho súdu pre ľudské práva. Vyjadruje myšlienku toho, že spravodlivosť musí byť nielen vykonávaná, ale musí byť aj zrejmá, že je realizovaná. Teda aj verejnosť má chápať a vidieť, že to, čo robí sudca, je spravodlivé. Čiže akási „objektívna spravodlivosť“ súdneho rozhodnutia by mala môcť byť vnímaná. Dá sa tvrdiť, že až vtedy je právo spravodlivé?

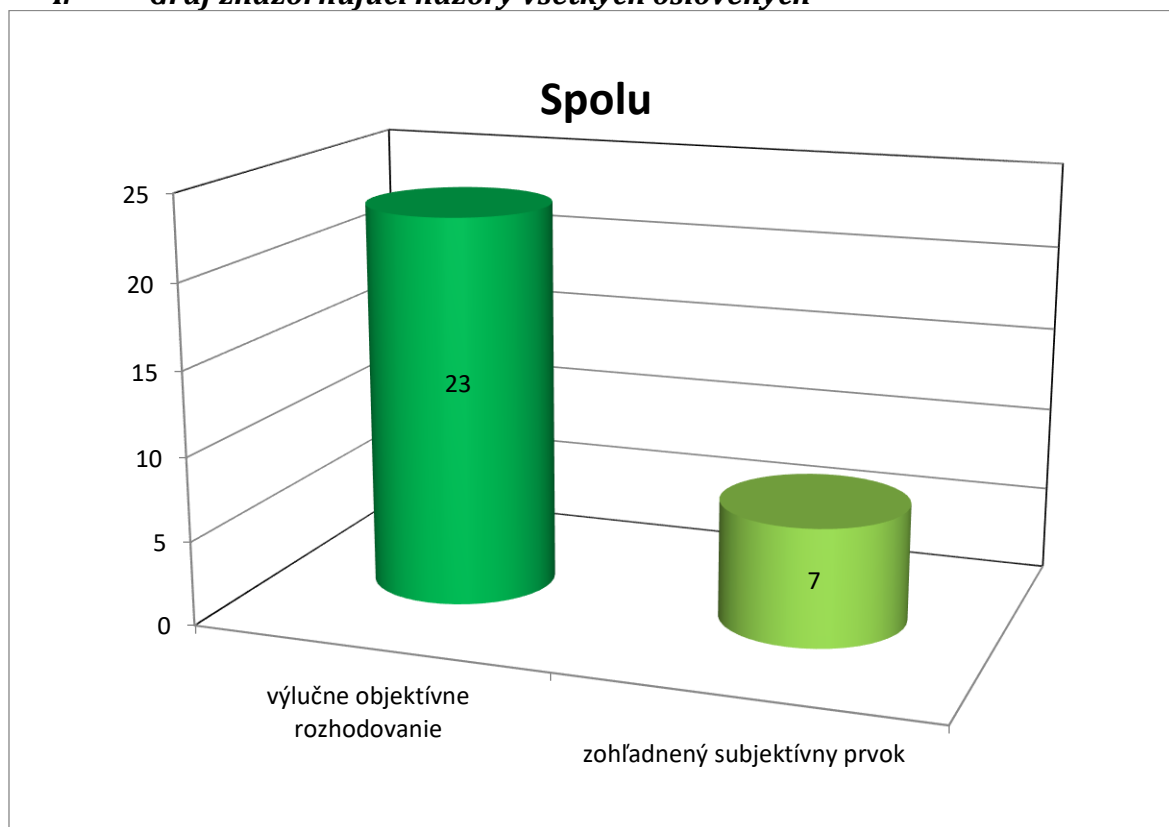
PRÍLOHA

Grafy znázorňujú výsledky prieskumu, ktorý sa konal dňa 13.02.2016 prostredníctvom sociálnej siete na vzorke tridsiatich respondentov, z ktorých pätnásť boli študenti práva či absolventi právnických fakúlt a pätnásť boli z neprávnického prostredia.

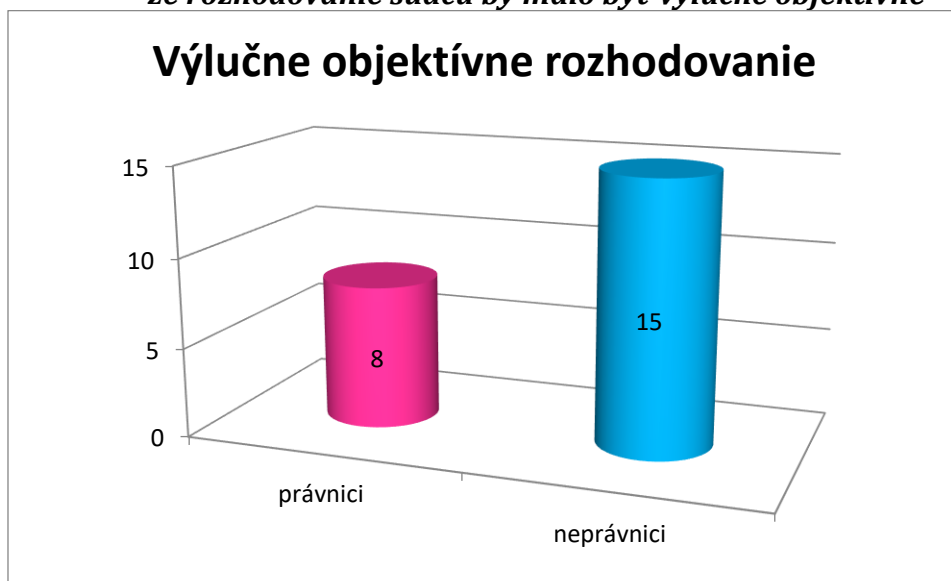
Položená otázka znela: „Mal by sudca pri rozhodovaní sporu zohľadňovať aj mimoprávne aspekty a nechať sa určitým spôsobom citovo ovplyvniť okolnosťami konkrétneho prípadu, či za žiadnych okolností nie? Čo si o tom myslíte?“

Z výskumu vyplynulo, že väčšina oslovených sa priklonila k výlučne objektívnemu rozhodovaniu, konkrétne dvadsaťtri ľudí – z toho osem respondentov z právnického prostredia a pätnásť respondentov z neprávnického prostredia. Sedem ľudí (všetci z právnického prostredia) sa s myšlienkou výlučnej objektivity úplne nestotožnilo, sú za zohľadnenie subjektívneho prvku pri rozhodovaní sudcu.

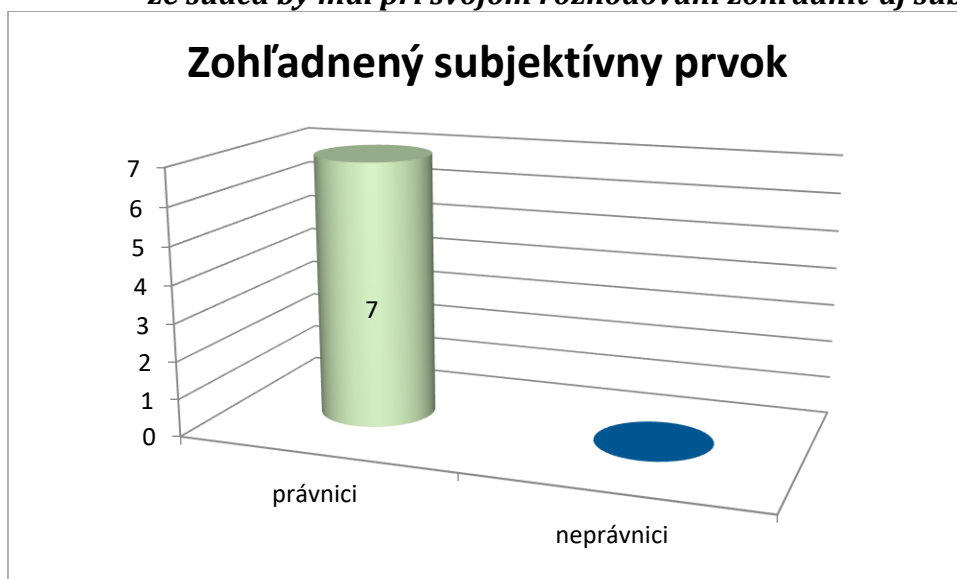
I. Graf znázorňujúci názory všetkých oslovených

II. Graf zobrazujúci podiel názorov právnikov a neprávnikov, ktorí si myslia, že rozhodovanie sudcu by malo byť výlučne objektívne

III. Graf zobrazujúci podiel názorov právnikov a neprávnikov, ktorí si myslia, že sudca by mal pri svojom rozhodovaní zohľadniť aj subjektívny prvok

EPIKIA V KÁNONICKOM PRÁVE

MATÚŠ NEMEC

**Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta**

ABSTRAKT

NEMEC, Matúš. Epikia v kánonickom práve. In *Historia et theoria iuris*, roč. 10, 2018, č. 2, s. 87-94.

Príspevok sa zaoberá podstatou, vývojom a aplikáciou „epikie“ - špecifického fenoménu kánonického práva a katolíckej morálnej doktríny. Jeho korene siahajú do rímskeho práva v podobe rímskej „aequitas“. V stredoveku sa etablovala epikia ako korigujúci prvok normatívneho systému, uplatniteľný súkromnými osobami aj verejnými autoritami cirkvi. Aplikácia epikie zodpovedá princípu „vyrovnávajúcej spravodlivosti“ a v súlade s princípmi kánonickej miernosti zmierňuje mimoriadne nepriaznivé účinky zákona, ktoré by, v súlade s jej koncepciou, nechcel uplatniť ani zákonodarca. V dôsledku toho je ale rozsiahlejšie použitie epikie v praxi obmedzené.

ABSTRACT

NEMEC, Matúš. Epikia in the Canon Law. In *Historia et theoria iuris*, Vol. 10, 2018, No. 2, p. 87-94.

The paper deals with the essence, evolution and application of epikeia - the specific phenomenon of canon law and catholic moral doctrine. Its roots extend to Roman law in the figure of the roman „aequitas“. In the Middle Ages an epikeia was established as a corrective element of a normative system, enforced by private individuals and public authorities of the church. The application of epikeia is in accordance with the principle of „equalizing (distributive) justice“ and in accordance with a principle of canonical equity mitigates the extremely rigorous effects of a law which, in accordance with its concept, would not be applied also by the legislator. Consequently, the more extensive application of epikeia in practice is limited.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

kánonické právo, epikia, aequitas, kánonická miernosť, spravodlivosť, fenomén, vnútorné fórum, zákonodarca, aplikácia práva

KEYWORDS

Canon law, epikeia, aequitas, canonical equity, justice, phenomenon, internal forum, legislator, application of the law

KONTAKTNÉ ÚDAJE

Doc. JUDr. Matúš Nemec, PhD.
matus.nemec@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

ÚVOD

Inflácia predpisov rôzneho druhu nie je zlozvykom len štátnej moci. Aj v katolíckej cirkvi sa zákonodarca nevyhýba pri vydávaní zákonov neprehľadnosti a zložitosti pri formulovaní práv a povinností. Potom pri orientácii s masou právnych predpisov (ktoré bežní adresáti často ani subjektívne nemajú možnosť spoznať¹) dochádza k nielen k zaťažovaniu samotným množstvom ale aj k zaťažovaniu svedomia človeka, ktorý často nevie s ohľadom na zložitosť formulácií právnych noriem určiť, čo môže konať a čo mu zákon zakazuje konať.² Totiž, nielen v práve, ale aj v oblasti morálky sa dá pomenovať ten istý problém a vzťah medzi právom a morálkou ako normatívnymi systémami je navyše blízky a ovplyvňujúci sa navzájom. Bežný, „nešpecializovaný laik v katolíckej cirkvi sa však v napätí medzi cirkevnými predpismi v oblasti práva a morálky (niekedy snád' len zdanlivým) orientuje ťažko. V dôsledku toho sa tento problém hľadá nielen očami pastoraľnej teológie, ale aj očami etiky³. V nej sa v kánonickom práve etabloval aj fenomén *epikie*.

Epikia je spôsobom aplikácie zákona v mimoriadnych prípadoch, v ktorých sa neberú do úvahy slová zákona, ale predpokladaný úmysel zákonodarcu s presvedčením o tom, že v danom prípade by zákonodarca nemohol a nechcel zaviazat' človeka k striktnému zachovaniu zákona⁴.

Epikia v úvahách Aristotela.

Epikiu(*epieikeia*; ἐπιείκεια)⁵ ako morálna kategóriu „lepšej (vyššej) spravodlivosti“, nachádzame najprv v *Etike Níkomachovej* od Aristotela⁶. V súvislosti so spravodlivosťou (právnou aj morálnou cnosťou) a *epikiou* (morálnou cnosťou) si kladie základnú otázku, prečo v určitých okolnostiach, tí, ktorí nasledujú právo rigidne⁷, môžu

¹ Univerzálne cirkevné zákony sú publikované zásadne v latinskom jazyku, výnimočne v taliančine, úplne výnimočne v iných jazykoch (francúzština). Preklady do iných jazykov sa objavujú s odstupom času, ktorý závisí od zložitosti zákona, jeho rozsahu a významu. Napríklad *Kódex kánonického práva*, ktorého autentické znenie v latinčine bolo vydané v roku 1983, bol v schválenom preklade do slovenčiny vydaný až v roku 1996. K otázke právneho vedomia laického stavu v katolíckej cirkvi pozri KAŠNÝ, Jiří. Kánonické právo a porádek. In *Teologické texty*, 2006, č. 2. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teologicketexty.cz/casopis/2006-2/Kanonicke-pravo-a-poradek.html>> [cit.].

² Porovnaj VIRT, Günter. *Epikie, dynamický princíp spravodlnosti*. In *Teologické texty*, 1994, č. 3, s. 91. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teologicketexty.cz/casopis/1994-3/Epikie-dynamicky-princip-spravedlnosti/91>> [cit.].

³ Porovnaj VIRT, ref. 2, s. 91.

⁴ V kánonickej tradícii východných nekatolíckych ortodoxných cirkví sa používa inštitút s názvom „oikonomia“ (οἰκονμία) – „ekonómia“; východiskom je analogická situácia: striktné dodržanie určitej normy - vo východnej tradícii označované pojmom „akribia“ (ακριβεια) - by spôsobilo ujmu spásy človeka a preto je účelné využitie „oikonomie“; tá má dve roviny – pastoračnú a právnu (kánonickú). Pastoračná ekonómia využíva neaplikovanie disciplinárnych sankcií v jednotlivých prípadoch, právna ekonómia znamená uvoľnenie od účinnosti kánonického zákona. (K tomu pozri DVOŘÁČEK, Jiří. *Ekonomie v kánonech východní tradice*. In *Studia theologica*, 2008, roč. 10, č. 1, s. 66-77. ISSN 1212-8570).

⁵ Mravnosť, zhovievavosť, umiernenosť, primeraná miera, ochota.

⁶ Aristoteles, *Etika Níkomachova*: V, 12-14 (Pojem slušnosti): „*Slušnosť je síce právom, ale nie zákonným, avšak je opravou zákonného práva. Dôvod toho je v tom, že každý zákon je všeobecný, kdežto o niektorých prípadoch nie je možné správne hovoriť všeobecne*“; *Etika Níkomachova*, V, 28-29: „*A to je povaha slušnosti, že je opravou zákona tam, kde tento pre svoju všeobecnosť nepostačuje. To je taktiež príčinou, že všetko nie je podľa zákona, pretože nie je možné dať zákon o niektorých veciach, takže je tu potreba hlasovania*“.

⁷ V gréčtine: akribodikaioi.

v konečnom dôsledku konať nespravodlivo, zatiaľ čo tí, ktorí nenasledujú striktnu literu zákona, môžu konať spravodlivo?⁸ Aristoteles ponúka, s prihliadnutím na ďalších gréckych filozofov (Homér, Herodotos, Gorgias, Platón), akýsi trojstranný uzáver: ak spravodlivosť je nevyhnutne determinovaná právom, tak *epikia* môže spravodlivosť len zoslabiť (rozriediť⁹); ak spravodlivosť nie je nevyhnutne determinovaná právom, tak musíme vyžadovať, aby právo bolo zdokonalené (zušľachtené, kultivované¹⁰) cnosťou *epikie* – v takom prípade sa *epikia* stáva skutočnou spravodlivosťou, resp. *epikia* a spravodlivosť sa stávajú rovnako dôležitými cnosťami, v ich aplikácii panuje ekvivalencia¹¹.

Podľa Aristotelovho chápania má každý zákon ako abstraktná norma hranice, ktoré v konkrétnom prípade nemôže prekročiť (napr. v prípade kolízie dvoch noriem, z ktorých jedna je z hľadiska záväznosti vyššia a druhá nižšia, morálna nemožnosť splniť požiadavku zákona, neprimeraná tvrdosť zákona, ktorú nemal zákonodarca v úmysle) a v tom prípade môže byť v prípade jednotlivca, ktorý je v pozícii jeho adresáta, subjektívne nespravodlivý vo svojich účinkoch. To sa prejavuje tým, že v konkrétnych prípadoch zákon vo svojej skutočnej podstate a obsahu garantuje len nedokonalú spravodlivosť alebo žiadnu spravodlivosť¹², pretože sa pod neho nedajú subsumovať všetky mimoriadne okolnosti, ktoré zákonodarca vopred nemohol predvídať a ktoré spoločenský život prináša, keďže človek nie je Boh¹³. V takom prípade je eticky správne, aby každý občan, ako potencionálny zákonodarca¹⁴, využil morálnu cnosť *epikie* – vyššiu a lepšiu spravodlivosť, nesmerujúcu proti zákonu, ale od zákona úplne nezávislú, v záujme svojho, ale aj všeobecného dobra a aby v pozícii dobromyseľne konajúceho sa – s účinkami pre vnútorné fórum¹⁵ – rozhodol, že nesplní to, čo vyžaduje zákon.

TOMÁŠ AKVINSKÝ A JEHO PRÍSTUP K *EPIKII*.

Sv. Tomáš Akvinský, ktorý sa tiež zaoberal *epikiou*, vo svojom diele Teologická suma vychádza z toho, že „úkon *epikie* nie je podľa práva“¹⁶, a zároveň tvrdí vo svojej odpovedi, že „nie je možné rušiť zákony v každom jednotlivom prípade“¹⁷. Podľa neho, ak nie je možné v konkrétnom prípade nasledovať v správaní predpis zákona, človek má nasledovať to, čo diktuje spravodlivosť a všeobecné dobro¹⁸. Nemožnosť zachovania zákona v prípade, ak niet náhleho nebezpečenstva, ktorému by bolo treba odporovať, nedáva komukoľvek moc vykladať to, čo je spoločenstvu užitočné a čo nie je, ale len

⁸ *Etika Níkomachova*, V, 15 (1137b26); VIRT, Günter. Moral Norms and the Forgotten Virtue of Epikeia in the Pastoral care of the Divorced and Remarried. In *Melita Theologia*, 2013, roč. 36, č. 1, s. 19.

⁹ V gréčtine: *ellatosis*.

¹⁰ V gréčtine: *epanorthoma*.

¹¹ VIRT, ref. 8, s. 20.

¹² Porovnaj ÖRSY, Ladislav. *Theology and Canon Law. New horizons for legislation and interpretation*. Minnesota: Michael Glazier Book, 1992, s. 44.

¹³ IBRANYI, Richard J. M. *Epikieia Controversy*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.johnthebaptist.us>> [cit.]; VIRT, ref. 8, s. 20.

¹⁴ V Aténach, prvej demokracii na svete, sa každý občan považoval za potencionálneho zákonodarcu (porovnaj VIRT, ref. 8, s. 20).

¹⁵ HRDINA, Ignác Antonín. - SZABO, Miloš. *Teorie kanonického práva*. Praha: Karolinum, 2018, s. 174. ISBN 978-80-246-3919-2.

¹⁶ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa theologica*, II, 2, quest. 120, art. 1: ... *actus epicheiae non est licitus*.

¹⁷ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa theologica*, II, 2, quest. 120, art. 1, resp. ... *in singularibus contingentibus consistunt, quae infinitis modis variari possunt*.

¹⁸ Porovnaj GÓRECKI, Edward. *Obecné normy Kodexu kanonického práva Jana Pavla II. Část I*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993, s. 71.

zákonodarcovi. Ak však existuje náhle nebezpečenstvo, ktoré nestrpí odklad, aby sa dalo obrátiť na zákonodarcu (vyššieho), takáto nevyhnutnosť má pripojené uvoľnenie (*dispensatio*), pretože nevyhnutnosť nie je podriadená zákonu¹⁹. Žiaden človek nie je taký múdry a vzdelaný, aby dokázal vymyslieť všetky individuálne situácie a preto nemôže adekvátne vyjadriť slovami všetko, čo je potrebné pre zamýšľaný cieľ. A preto, ak by zákonodarca bol schopný zvážiť všetky situácie, nemohol by všetky vyjadriť, aby nevznikol zmätok, ale musel by ustanoviť zákon podľa tých, ktorí tvoria väčšinu²⁰.

Tomáš Akvinský epikiu postavil na úroveň rímskoprávnej *aequitas*, čím vlastne z epikie vytvoril princíp, ktorý dynamickým spôsobom napráva nespravodlivosť, predovšetkým v individuálnych prípadoch. *Aequitas* je výrazom vyrovnávajúcej spravodlivosti, ktorej úlohou je, podobne ako rímska *aequitas*, zmierňovať tvrdosť zákona. Akvinský zasadil úvahy o epikii do rámca perspektívy širšej spravodlivosti: tak ako Boh uskutočňuje *aequitas* a epikiu vo vzťahu ku každej osobe, tak sa človek podieľa aplikáciou epikie na presadzovaní spravodlivosti²¹. Pomocou prístupu, ktorý je pomenovaný ako epikia, človek využíva vyššie, prirodzenoprávne normy ľudského konania aby ich vo svojej situácii interpretoval v súlade s ich zmyslom.

POSUN V CHÁPANÍ EPIKIE U FRANCISCA SUÁREZA

Od čias pápežskej schizmy (14.-15. st.) sa však v katolíckej cirkvi udomácnila snaha využívanie epikie obmedziť, aby sa tento princíp nestal zbraňou v rukách predstaviteľov konciliárnej teórie.

V súlade s uvedenou líniou pracoval s pojmom epikia aj Francisco Suárez. Tvrdil, že aplikácia cnosti *epikie* sa prikazuje len v prípade, ak by dodržiavanie (rešpektovanie) zákona viedlo k nemravným dôsledkom. Dovoľuje sa vtedy, ak doslovné uplatňovanie zákona vyžaduje uskutočniť to, čo je ťažké do tej miery, že sa to vlastne nedá akceptovať, resp. zákonodarca by nemal v úmysle zaväzovať pre tento prípad, čo má vyplývať z jasne poznateľných zámerov zákonodarcu.²² Suárez svojím prístupom redukoval epikiu na jej použitie len v presne vymedzených skupinách prípadov a vylúčil jej aplikáciu, ak ide o negatívne príkazy prirodzeného božieho zákona samého v sebe, keďže Boh ako autor týchto zákonov predvída každú eventualitu²³. Neplatí to však vtedy, ak sa prirodzený zákon poznáva prostredníctvom pozitívneho zákona²⁴. Suárez podľa niektorých autorov urobil z fenoménu, ktorý je právne nie úplne uchopiteľný a najmä dynamický, inštitút s pevnými hranicami a s vopred určeným rozsahom použitia²⁵. Na druhej strane však je potrebné uviesť, že výnimky z aplikácie normy sa v súlade s princípmi (nielen) kánonického práva, majú uplatňovať striktné (nie široko), t.j. len na tie situácie, ktoré sú jednoznačne spôsobilé na aplikáciu výnimky, medzi ktoré musíme zaradiť aj epikiu²⁶.

¹⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa theologiae*, I-II, q. 96 a. 6, co.

²⁰ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa theologiae*, I-II, q. 96, a. 6, ad 3.

²¹ VIRT, ref. 2, s. 91.

²² SUÁREZ, Francisco. *De legibus*, VI, 6-7.

²³ DAVIS, Henry S. J. *Moral and Pastoral Theology, vol. I. Human Acts, Law, Sin, Virtue*. London & New York: Sheed and Ward, 1959, s. 189.

²⁴ SALAS, Victor M. - FASTIGGI, Robert I. *A Companion to Francisco Suárez*. Leiden: Brill, 2014, s. 40. ISBN 978-90-04-28393-0.

²⁵ VIRT, ref. 2, s. 91.

²⁶ Kán. 18 CIC 1983: *Leges quae poenam statuunt aut liberum iurium exercitium coarctant aut exceptionem a lege continent, strictae subsunt interpretationi*. (Zákony, ktoré stanovujú tresty alebo zužujú slobodné vykonávanie práv, alebo obsahujú výnimku zo zákona, podliehajú striktnému výkladu).

APLIKÁCIE INŠTITÚTU *EPIKIE* V KÁNONICKOM PRÁVE KATOLÍCKEJ CIRKVI

Použitie *epikie* nie je v Kódexe kánonického práva *expressis verbis* upravené, jej využitie však odôvodňuje kánonická tradícia, na ktorú pri používaní tradičných inštitútov je potrebné pri výklade práva brať ohľad²⁷. Keďže *epikia* je v určitom zmysle „zhovievavým spôsobom aplikácie zákona podľa zásad spravodlivosti a dobra“²⁸ v individuálnom prípade, je nevyhnutné určiť prameň jej použitia v kánonickom práve. Je to kánon 17 CIC 1983²⁹. Uvedený kánon obsahuje zásady výkladu, z ktorých má ten, kto aplikuje zákon, vychádzať. Medzi týmito zásadami figurujú aj aj úmysel zákonodarcu³⁰, ktorý – v zmysle odôvodnenia *epikie* – by nechcel v určitých situáciách sledovať zmysel zákona, vyjadrený v jeho znení a tým ho aplikovať³¹. Kánon 17 CIC 1983 však treba vidieť v súvislosti s kánonom 18, ktorý ustanovuje pravidlá výkladu tých zákonov, ktoré obsahujú normy, umožňujúce uplatniť výnimky zo zákona.

Hoci *epikia* nie je právnou kategóriou, patrí medzi stavebné kamene kánonickoprávneho inštitútu kánonickej miernosti, pomocou ktorej kompetentná autorita, najmä prostredníctvom dišpenzov uvoľňuje od účinkov rýdzo cirkevného zákona v jednotlivých prípadoch, zo spravodlivého a rozumného dôvodu³². *Epikia* sa preto využíva v kánonickom práve ako fenomén – nie ako úkon riadiacej moci, ale ako morálna cnosť. Aplikuje sa v prospech dobromyseľne konajúceho človeka v súlade s požiadavkami dobra a spravodlivosti³³, ktoré sú podstatnými prvkami formujúcimi inštitút kánonickej miernosti³⁴. *Epikia* je vyjadrením princípu *lex non obligat cum gravi incommodo*, ale je dovoľená len v prípade, ak pri jej využití nedochádza k pohrdaniu cirkevnou autoritou (zákonodarcom), k pohrdaniu zákonom, ktorý je predmetom jej aplikácie, k pohrdaniu vierou, ktorá je fundamentom kánonického práva a ak využitie *epikie* nespôsobí škodu na duši³⁵.

Epikiu zákonodarca predpokladá a kompetentná cirkevná autorita s ňou musí počítať v prípade tých (konajúcich) osôb, ktoré konajú dobromyseľne. V danej situácii v takomto prípade nie je možné uvoľniť osobu spod účinkov ľudského, čiže rýdzo cirkevného zákona dišpenzom, t. j. osobitným správnym aktom. To znamená, že osoba týmto spôsobom, čiže dobromyseľne konajúca, musí byť vnútorne presvedčená o tom, že jej konanie, ktoré opravuje predpis zákona, je v súlade so zmyslom zákona, ktorý určite zákonodarca predpokladal pri jeho prijímaní a tento zmysel vykladá v súlade

²⁷ Kán. 6 § 2 CIC 1983: *Canones huius Codicis, quatenus ius vetus referunt, aestimandi sunt ratione etiam canonicae traditionis habita.* (Kánony tohto Kódexu, pokiaľ obsahujú staré právo, treba posudzovať aj so zreteľom na kánonickú tradíciu).

²⁸ Porovnaj HRDINA - SZABO, ref. 15, s. 175.

²⁹ Identický text obsahoval CIC 1917 v kánone 18.

³⁰ Kán. 17 CIC 1983: *Leges ecclesiasticae intellegendae sunt secundum propriam verborum significationem in textu et contextu consideratam; quae si dubia et obscura manserit, ad locos parallelos, si qui sint, ad legis finem ac circumstantias et ad mentem legislatoris est recurrendum* (Cirkevné zákony treba chápať podľa vlastného významu slov, aký majú v texte a v kontexte. Ak význam zostal pochybný a nejasný, treba prihliadať na paralelné miesta, ak také sú, na cieľ a okolnosti zákona a na úmysel zákonodarcu).

³¹ HRDINA - SZABO, ref. 15, s. 174.

³² Kán. 85 a kán. 90 § 1 CIC 1983.

³³ V súlade aj s rímskoprávnou tradíciou, zhrnutej (zjednodušene) vo výroku právnika Celsa: *Ius est ars boni et aequi* (Ulp. D. 1,1,1 pr.).

³⁴ Porovnaj ČERBOVÁ, Veronika. Kánonická umiernenosť ako vyjadrenie dobra a spravodlivosti v kánonickom práve. In *Acta Iuridica Olomucensia*, 2014, roč. 9, č. 3, s. 26. ISSN 1801-0288.

³⁵ Spása duší je v cirkvi najvyšším zákonom (*Salus animarum lex suprema Ecclesiae* - porovnaj kán. 1752 CIC 1983); HRDINA - SZABO, ref. 15, s. 45.

s požiadavkou spravodlivosti znenie zákona³⁶. Oprávnenie k takémuto konaniu poskytuje konajúcemu podľa Tomáša Akvinského Boh, ktorý ako najvyšší subjekt spravodlivosti (ekvity) umožňuje aplikovať túto spravodlivosť v konkrétnom prípade v pozícii nižšieho, ale samostatného subjektu *epikie*.³⁷ *Epikia* preto vyvoláva účinky výlučne vo vnútornom fóre, ktorým je v tomto prípade svedomie konajúceho jednotlivca. Dobrá viera, čiže vnútorné presvedčenie o súlade konania s objektívnym zmyslom predmetného zákona je pritom vždy nevyhnutným predpokladom prípustnosti použitia *epikie*, pretože fyzická osoba svojím konaním je vlastne v pozícii vykonávateľa riadiacej moci s účinkami pre vnútorné fórum jej výkonu³⁸. Nemusia sa pritom obracať na verejnú cirkevnú autoritu, ale je samozrejmé, že použitie *epikie* musí byť obozretné a rozumné, keďže osobný záujem človeka je spôsobilý človeka pri uvažovaní zavádzať³⁹. Nositelia riadiacej moci (výkonnej alebo súdnej) sa pri aplikácii práva môžu riadiť princípmi *epikie* aj vo vonkajšom fóre.

Použitie *epikie* je v kánonickom práve prípustné najmä v prípadoch, ak zanikne účel zákona, resp. ak by sa jeho dodržiavaním dosiahol opak. Ďalej v prípade, ak nastane stav takej kolízie noriem v dôsledku ktorej nie je možné ich zachovanie, lebo to isté správanie (podľa oboch noriem) by bolo súčasne dovolené aj nedovolené.⁴⁰ Napokon je dôvodom aplikácie princípov *epikie* nemožnosť⁴¹, absolútna ale aj subjektívna (presnejšie: morálna nemožnosť), ale len vtedy, ak konanie využívajúce princípy *epikie* (napr. konanie v stave veľkého strachu) nie je samo osebe vnútorne zlé alebo len ak nie je zamerané na škodu duší⁴².

ZÁVER

Aequitas canonica je v kánonickom práve prirodzenou pokračovateľkou tej *aequitas*, ktorá bola v rímskom práve jedným z fundamentálnych princípov, prispievajúcimi k správneému vývoju práva v súlade s princípmi dobra a slušnosti⁴³ a pomocou ktorej sa naplňa spravodlivosť⁴⁴. Konkrétnymi prejavmi kánonickej miernosti sú také inštitúty ako dišpenz a privilégium, ktoré sú kľúčovými inštitútmi zmierňovania tvrdomi kánonických noriem. *Epikia*, stojaca na rozhraní práva a morálky je fenoménom, ktorý napriek obmedzeným možnostiam jej využitia, má tradíciou a vývojom katolíckej

³⁶ Porovnaj SKOBLÍK, Jiří. *Základy křesťanské etiky*. Praha: Karolinum 1997, s. 85. ISBN 80-7184-357-1.

³⁷ Porovnaj PUZA, Richard. *Katholisches Kirchenrecht*. Heidelberg: C. F. Müller, 1993, s. 81.

³⁸ Vo vonkajšom fóre uplatňuje zásady kánonickej miernosti kompetentná autorita Cirkvi pri výkone administratívnej moci.

³⁹ DAVIS, ref. 23, s. 188.

⁴⁰ V takejto situácii sa má zachovať norma, ktorá je pre v danej situácii pri plnení poslanca cirkvi dôležitejšie, ak sa to nedá určiť, tak sa má zachovať zákon boží na úkor zákona ľudského, zákon prirodzený na úkor pozitívneho zákona, prípadne zákon zakazujúci na úkor prikazujúceho (porovnaj HRDINA - SZABO, ref. 15, s. 175).

⁴¹ Cels. D. 50,17,185: *Impossibilium nulla obligatio est*; Bonifác VIII, *Regula iuris VI: Nemo potest ad impossibile obligari*.

⁴² Kán. 1323 bod 4 CIC 1983.

⁴³ K tomu pozri BLAHO, Peter. *Aequitas ako correctio iuris v rímskom súkromnom práve*. In *Slušnosť v práve* Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1993, s. 97 – 109.

⁴⁴ Porovnaj Paul. D. 1,1,11 pr.; Paul. D. 50,17,183; Marcel. D. 4,1,7; BUBELOVÁ, Kamila. *Aequitas jako prvek tvorby římského práva*. In *Dny práva 2009*. [online]. Brno: Masarykova Univerzita, 2009, s. Dostupné na internete: <https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/Bubelova_Kamila_1035_.pdf> [cit.].

morálnej a právnej doktríny stabilné miesto pri výklade, resp. pri aplikácii kánonických noriem.

RECENZIE

**GILL, CHRISTOPHER.
PLATO'S ATLANTIS
STORY (TEXT,
TRANSLATION AND
COMMENTARY).
LIVERPOOL: LIVERPOOL
UNIVERSITY PRESS,
2017, 222 S.**

JOZEF JENČÍK
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta

Nie je veľa príbehov, ktoré by si do dnešných dní obliekali plášť tajomna, ktorý by ich zahľabil pred osvetľujúcimi pohľadmi vedy. Jedným z tohto mála je však príbeh o bájnej Atlantíde, o stratenom ostrove, na ktorom žila vyspelá, ba možno bez ostychu povedať, utopická spoločnosť. Veľkosť popularity tohto príbehu by, ako aj píše Christopher Gill v predhovore svojej monografie, ako keby prirodzene predurčoval niekoľko zdrojov, z ktorých by sme sa o tejto bájnej spoločnosti dozvedali. Pravdou však je, že máme k dispozícii len zdroje od jedného autora (Platón a jeho dialógy *Timaeus* a *Critias*), pričom sa nám nezachoval žiadny iný zdroj, ktorý by ho pred ním explicitne spomínal. Ad1) Sprostredkoval nám teda Platón tento príbeh z nejakého zdroja, ktorý sa stratil, alebo si ho sám vymyslel? Ad2) Ak si ho vymyslel, napriek tomu, mal v mysli nejaký faktický model existujúcej spoločnosti? Na tieto otázky sa po stáročia snažia odpovedať nielen uznávaní historici, filozofi či kulturológovia, teda odborníci na skúmanú problematiku, ale aj laici, v ktorých je vpísané latinské *Omne Ignotum Pro Magnifico Est*. Nie je teda vôbec náhoda, že práve v tomto momente, v ktorom píšem túto recenziu, beží aj v slovenských kinách film *Aquaman* od filmového veľikána a režiséra Jamesa Wana.

Keďže sa v súčasnosti vo svojej vedeckej činnosti intenzívne venujem problematike dystopického a antiutopického myslenia, celkom prirodzene som siahol po tejto monografii, ktorá si kládla za cieľ sprostredkovať svojmu čitateľovi v jednom zväzku materiály nevyhnutné na to, aby bol do istej miery schopný preskúmať tento prvý utopický príbeh v dejinách (pozn. autora: pochopenie dystopického a antiutopického myslenia si vyžaduje pochopenie utopického myslenia).

Monografia už na prvý pohľad zaujme štruktúrou, pričom mi nezostáva než konštatovať, že je vhodne prispôbená stanovenému cieľu. Po autorovom Predhovore nasleduje rozsiahly Úvod, ktorý sa snaží svojmu čitateľovi do istej miery aspoň v stručnosti sprostredkovať základný prehľad o názoroch, ktoré odzneli vo vedeckých debatách (v monografiách, v zborníkoch a časopisoch), ktoré sa snažili uchopiť skúmanú problematiku rozličnými spôsobmi. Po Úvode nasleduje úplne nový Preklad samotných dialógov *Timaeus* (17a-27b) a *Critias*. Po Preklade nasleduje grécky text týchto dialógov (Oxford Classical Text, Burnet's 1992), pričom je zároveň vhodne dopĺňaný Komentárom editora a na konci je možné nájsť Slovník, ktorý obsahuje slová na zvládnutie predkladaného gréckeho textu.

Pritom pozitívne hodnotím, že tam, kde sa pán editor textu svojím porozumením zľahka odkláňa od gréckeho textu (Oxford Classical Text, Burnet's 1992), s ktorým pracuje a ktorý komentuje, tento odklon asi v polovici prípadov podloží nielen svojou vlastnou interpretáciou, ale aj odkazom na príslušnú odbornú literatúru.

Táto monografia teda poslúži nielen tým, ktorí by sa zaujímali o danú problematiku z historického či filozofického pohľadu, ale aj všetkým tým, čo by sa chceli zdokonaľiť v gréckom jazyku a radi by si prečítali autentický starogrécky text strednej dĺžky (34 strán), či už sú to odborníci, študenti alebo laici.

Úvod sa člení na jednotlivé „podkapitoly“ v logickej postupnosti, ktorých názvy sa zhodujú s tým, čo vo svojom obsahu riešia; 1. prvá uvádza do problematiky; 2. druhá rozoberá (ne)dialogickú formu; 3. tretia skúma príbeh ako filozofickú bájkku (príbeh mal odpovedať na otázku, aké činy by ideálny štát konal v praxi?); 4. štvrtá skúma príbeh ako pravdivý (odpovedá na otázku príbehom, ktorý sa podľa jeho autora v skutočnosti stal); 5. piata skúma doplnenú verziu príbehu (a jednak dôvody, prečo ju jeho autor v dialógu dopĺňal); 6. šiesta skúma príbeh ako mýtus; 7. siedma skúma odkazy na príbeh v antických spisoch; a konečne 8. ôsma sa venuje prítiažlivej Minojskej hypotéze (tá hovorí o tom, že Atlantída bola v skutočnosti Minojská civilizácia).

Christopher Gill teda načrtáva mnohé témy presne tak, ako sa od neho na začiatku očakávalo. Je len škoda pre mňa (a pre všetkých, ktorí by danú problematiku chceli skúmať z pohľadu utopického myslenia), že otázka, či príbeh o Atlantíde je jedným z prvých experimentov v žánri science-fiction? (z ktorého by teda pramenilo historicky prvé utopické myslenie konkrétneho autora, ktorý sa zamýšľal nad tým, ako by fungovala takáto spoločnosť), nie je ani v stručnosti rozobraná v šiestej „podkapitole“. Na strane druhej odkazuje aspoň v poznámke pod čiarou na odborné diskusie v publikáciách s príslušnými stranami, ktoré túto otázku viacerými spôsobmi riešia. (Aj keď pri jednej urobil zrejme preklep a knihu s odkazom „Gill, 1993“ jednoducho v príslušnej bibliografii nenájdeme). Konkrétne z jeho bibliografie by pri riešení tejto otázky boli zaujímavé Gill, C. (1979) *Plato's Atlantis Story and the Birth of Fiction*, *Philosophy and Literature* 3: 64-78, Morgan, K. A. (1998) *Designer History: Plato's Atlantis Story and Fourth-century Ideology*, *Journal of Hellenic Studies* 118: 101-18 a Broadie, S. (2012) *Nature and Divinity in Plato's Timaeus*. Cambridge, Cambridge University Press.

Ďalej musím konštatovať, že pri všetkej snahe autor komentáru pri svojom výbere odborných polemík opomína niektoré významné diskusie (najmä tie, ktoré by boli svojou povahou zaujímavé pre kulturológa či do istej miery aj historika). Medzi opomenuté názory patrí napríklad Donnellyho teória (Donnelly, I. (1888) *Atlantis: the Antediluvian World*, London: Sampeon Low) či Arrundelova teória, ktorá je považovaná za akúsi „klasiku“, pričom sa teší popularite aj v súčasnosti vďaka re-printu z dielne vydavateľstva Forgotten Books (Arundell of Wardour, J. F. (2018) *The Secret of Plato's Atlantis*. Forgotten Books) Teda napriek tomu, že toto opomenutie je možné z jednej strany považovať za úmerné priestoru, ktorý chcel venovať Úvodu, nemožno sa zbaviť pocitu, že chce prostredníctvom svojho výberu „relevantných“ odborných diskusií svojím čitateľom vsunúť svoje videnie sveta na danú problematiku. Toto videnie je pritom viac než polemické vzhľadom k tomu, že Platón podložil svoj príbeh o Atlantíde (1) skutočnými historickými udalosťami a (2) skutočnými historickými prameňmi. Tento môj pocit utvrdzuje konkrétne aj skutočnosť, že C. Gill opomína do dnešných dní relevantnú tézu o podobnosti Platónovho dialógu Critias, v ktorom opisuje utopickú spoločnosť Atlantídy, so skorším spisom Hannovej Cesty. (*The Periplus or Voyage of Hanno, commander of the Carthaginians, B.C. 515* .(Lenormant), from Heeren's *Historica Researches: Africa*, p. 478.)

Úplne nový Preklad používa „nenáročnejšiu“ angličtinu oproti starším prekladom. Autentický Komentár gréckeho textu sa vzťahuje nielen na Platónov dialóg Critias (ako to robia niektoré obsahom podobné publikácie), ktorý jediný obsahuje samotný politický opis utopickej spoločnosti, ale sa vzťahuje aj na časť Platónovho dialógu Timaeus (konkrétne 17a-27b), čím sa vytvára ucelenejší kontext, ktorý osvetľuje, pri akej príležitosti tento príbeh vznikol. Avšak samotná rozprava o podstate sveta v dialógu Timaeus, ktorá aj keď ma vzťah len veľmi nepriamy k opisu utopickej spoločnosti, naďalej chýba.

V závere teda by som chcel najmä oceniť samotnú štruktúru monografie, ktorá je v slovenských podmienkach inšpiratívna tak pre historikov, ako aj filozofov, pričom Komentár C. Gilla predstavuje mravenčiu prácu usilovného vedca s autentickými historickými prameňmi (v tomto prípade s gréckymi textami Platónových dialógov Critias a Timaeus). Tým, že obsahuje Slovník, je vhodná aj pre širšiu verejnosť so záujmom o grécky jazyk a jeho študentov. Úvod sprostredkúva relevantné odborné diskusie, ktoré čitateľa uvádzajú do práce s týmito textami (či už v Preklade alebo v Komentári) a sú prvotným priblížením danej problematiky napriek skutočnosti, že pán profesor niektoré

odborné diskusie opomína. Avšak napriek tomu, že táto monografia „otvára dvere“ do problematiky, neuspokojí toho, kto sa v danej problematike už dobre orientuje či hľadá dopodrobna prepracované teórie o tomto príbehu. V ňom Platón opisuje Atlantídu – stratenú spoločnosť, ktorý do dnešných dní ostáva záhadou rovnako pre odborníkov, ako aj laikov.

**GREGOR, MARTIN.
RÍMSKY ŠTÁT A PRÁVO
ZA VLÁDY CISÁRA
AUGUSTA. PRAHA:
LEGES, 2018, 200 S.**

ONDREJ RUŽIČKA
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta

„V tých dňoch vyšiel rozkaz cisára Augusta vykonať súpis ľudu po celom svete.“ Takýmito slovami evanjelistu Lukáša začína autor svoju prvú vedeckú monografiu. Vskutku postava Augusta sa naveky zapísala do dejín. Jeho význam a vplyv môžeme cítiť až do dnešných dní. Narodený ako Gaius Octavius a neskôr zbožštený naveky menom Augustus. Pre niekoho uzurpátor moci, pre iných zas záchranca rímskeho sveta, ktorý priniesol mier po mnohých rokoch občianskych vojen.

Predkladaná monografia je členená na šesť kapitol, ktoré reflektujú celú škálu zmien, postupne zavedených v priebehu Augustovej vlády. V rámci recenzie by sme postupne stručne predstavili jednotlivé kapitoly v ich obsahovej postupnosti.

Prvá kapitola titulovaná „Genéza Augustovho Ríma“ predstavuje pomyselný úvod k osobe Augusta. Zaoberá sa počiatkami jeho mocenskej kariéry. Ukazuje, že aj napriek konečnému uchopeniu moci nebola Augustova cesta jednoduchá. Či už to bola pozícia v rámci triumvirátu alebo vojenské neúspechy v priebehu občianskych vojen. Napriek tomu Augustus ukázal v dobe pred uchopením moci svoju pragmatickosť využívaním tradičných republikánskych spôsobov, tak aj odkazu svojho adoptívneho (ako je poukázané jednalo sa o adrogáciu) otca Julia Caesara. Ďalším autorom zohľadňovanými prvkami je využívanie dedičstva po Caesarovi, či budovanie si osobnej autority a jej následné využívanie v mocenskom posilňovaní svojej pozície. Všetky tieto Augustove charakteristiky sa premietli do takmer všetkých oblastí pretvárania republiky na principát a následne aj na systém rímskeho práva ako takého.

Práve transformačným charakterom, ktorý začal naplno po porážke Marca Antónia v bitke pri Actiu, sa venuje druhá kapitola „Reforma ústavného práva“. Práve tu autor približuje rozdielne pohľady na vládu Augusta (cognomen získané 16. januára 27 pred n. l.). Jednalo sa o obnovenie republiky alebo o úplne novú formu štátneho zriadenia? Nadväzujúc na svoju pozíciu v triumviráte, prevažná časť aktivít upevňovania moci sa niesla v duchu reštituovania republikánskeho zriadenia. Obyvateľstvo vnímalo jeho kroky po dlhotrvajúcich občianskych vojnách ako návrat k republikánskeму zradeniu. Oproti formálnym prejavom, ako bolo napríklad zverovanie rozličných právomocí (tie v predchádzajúcich obdobiach náležiacie viacerým úradom), dôležitú úlohu predstavovala aj faktická princepsova moc, resp. jeho osobné postavenie. Vedel postupne získavať právomoci (či už mu ju zveril senát alebo rímsky ľud), ale zároveň dokázal „nasýtiť“ aristokraciu túžiacu po verejných funkciách tým, že ponechal v existencii pôvodné republikánske úrady. Práve takéto delikátne balansovanie medzi tradíciou a novom predstavovanom v osobnostnej autorite cisára, Augustus slovami autora vytvoril štátne zriadenie, ktoré by sme mohli modernými štátovednými pojmami označiť ako monarchiu sui generisi. Osobitnú a dosiaľ nepoznanú formu vlády. Augustove kroky vytvorili základy pre neskoršie pôsobenie cisárov a vývoj samotného principátu.

S mocenskými zmenami je nepochybne spätá aj otázka správneho práva resp. správa rímskeho štátu. Tú autor rozoberá v tretej kapitole „Reforma správneho práva“. Koncom občianskych vojen sa územie Rímskej ríše značne rozšírilo (Caesarovo dobitie Galie alebo pripojenie Egypta po porážke Marka Antónia), nehovoriac, že provincie taktiež zažili hrôzy občianskej vojny. Republikánsky model správy sa ukázal ako neefektívny. Táto vedomosť ruka v ruke z ústavnými zmenami, smerovala k centralizácii správy v rukách princepsa. To sa dialo na viacerých úrovniach. Prvou úrovňou bolo rozdelenie provincií na senátorské provincie a cisárské provincie. Podstatným rozdielom bola významnosť a bezpečnosť daných provincií. Bezpečné a nevýznamné spadali pod kategóriu senátorské, zatiaľ čo nebezpečné (ohrozené nepokojmi) a strategicky významné boli zverené cisárovi. Augustus samozrejme nemohol vykonávať správu osobne. Preto popri tradičných republikánskych spôsoboch spravovania, bola vytvorená

funkcia cisárskeho legáta, závislého priamo od cisára. Osobitnou provinciou sa stal Egypt ako vlastníctvo cisára. Tu sa počas vládnutia Augusta stále zachovala ptolemaiovská verejná správa. Druhou rovinou bolo zriadenie cisárskej kancelárie, ktorá bola skôr inštitútom súkromného práva a teda bola úplne podriadená cisárovi. Celkovo sa správa aspoň formálne dualizovala na úradníkov priamo podriadených cisárovi a doteraz existujúci republikánsky systém. Augustus teda priniesol efektívnejšiu a centralizovanú správu území, čo sa neskôr premietlo v romanizácii všetkých častí ríše.

Občianske vojny si vyžiadali konsolidačné snahy aj v rámci verejného poriadku, najmä otázky bezpečnosti. Tie sú rozoberané v štvrtej kapitole „Reforma trestného práva“. Ríši chýbal určitý a efektívny spôsob potierania zločinnosti. Začalo sa dariť ozbrojeným bandám či iným pochybným živlom. Táto kapitola sa zaoberá dvoma okruhmi zavedenia verejného poriadku. Prvým boli zákony o násilí (zákon o verejnom násilí a zákon o súkromnom násilí). Tými sa trestalo jednak zhromažďovanie zbraní, nosenie zbraní a rôzne prejavy násilia uskutočňované na súkromných osobách, ale aj násilie vykonávané verejnými osobami. Druhým bol zákon o cudzoložstve. Cudzoložstvo bolo taktiež úkazom úpadku mravov. Augustus však týmito zákonmi zmiernil doterajšie prísne tresty za miernejšie. Ako poznamenáva autor, aj cisár bol pri ich uplatňovaní vskutku zásadný, napríklad svoju vlastnú dcéru Júliu poslal do vyhnanstva, pretože viedla nestriedmy život. Čo sa týka ich celkovej účinnosti mnoho umelcov súčasníkov, velebilo toto obdobie ako obdobie nielen mieru, ale aj bezpečnosti. V tejto rovine autor uznáva, že zákony o násilí splnili svoj účel. Naproti tomu volebná korupcia, tak častá za dôb republiky sa presunula za oponu stien domov senátorov, pretože ľudové zhromaždenia postupne strácali svoj význam.

Zmenám sa nevyhol ani procesný aparát resp. spôsoby vedenia súdneho procesu. Tie sú bližšie priblížené v piatej kapitole „Reforma procesného práva a súdnictva“. Reforma procesu prebehla upustením od legisakčného na formulový proces. V rámci tejto kapitoly sú priblížené aj nejasnosti týkajúce sa prijatia a obsahu, podobne ako v prípade zákonov o verejnom a súkromnom násilí. Popri procesných aspektoch konaní je tu rozoberané aj postavenie sudcov, kritéria ich ustanovovania, možnosti oslobodenia od sudcovskej povinnosti, procesné lehoty na rozhodnutie sporu.

Poslednou kapitolou „Reforma občianskeho práva“, sa nám približujú reformy mravnostné. Boli odôvodňované ako návrat k starým rímskym cnostiam, zároveň mali slúžiť ako prostriedok obnovy personálneho substrátu Rímskej ríše po občianskych vojnách. To sa samozrejme týkalo základnej jednotky spoločnosti rodiny. Zaviedla sa povinnosť žiť v manželstve. Bezdetnosť, prípadne celibát bol trestaný rôznymi sankciami majetkovej povahy. Oproti tomu tkveli v manželstve určité zvýhodnenia napr. oslobodenie od sudcovskej povinnosti, určité právne výhody pre ženy a pod. Napriek zjavnej snahe morálne ovplyvniť život obyvateľstva, sa jednalo skôr o neúspešnú reformu. Na opis sú trefne použité slová Tacita: „...a ako predtým neresti, tak teraz boli metlou zákony“. Najmä vďaka následne rozšíreniu udavačstva.

Autor v jednotlivých kapitolách Augusta neidealizuje. Odkrýva všetky podstatné črty jeho obdobia. Ukazuje konzervatívnosť, pragmatickosť, snahu o konsolidáciu a zabezpečenie pax romana, no aj neskrývanú túžbu získať moc. Na otázku legitimacy odpovedá, že v jednotlivostiach mala vláda princepsa prvky legality, no vo všeobecnom vzťahu k republikánskemu zriadeniu sa jednalo skôr o nelegitímny stav. Túto polemiku uzaviera tým, že veľká väčšina obyvateľstva daný stav akceptovala a preto ho môžeme retrospektívne in sensu largo považovať za legitímny.

Kapitoly sú, ako sme ukázali ich stručným popisom, na seba organicky nadväzujúce a tvoria ucelený celok. Predstavujú nám komplexnosť reforiem verejného a súkromného

práva. Doplnené spolu s autorovým vlastným syntetizujúcim pohľadom. Na lepšiu orientáciu slúži aj prehľadná tabuľka rozoberaných reforiem v ich chronologickej postupnosti. Vyzdvihnúť treba využitie literatúry nemeckej proveniencie, pútavý štýl písania, využitie dobových literárnych diel na dotvorenie obrazu dopadov zmien na rímsku spoločnosť, konfrontovanie rôznych teórií, kde autor prezentuje vlastný pohľad na neurčité otázky vyplývajúce z povahy skúmanej matérie. Na záver musíme zhodnotiť, že autorovi sa podarilo priblížiť osobnosť Augusta a rímskeho štátu „tých dní“ (nepochybne hodné autorovho označenia Augustovo storočie) brilantne a pútavo. Preto odporúčame túto monografiu nielen okruhu záujemcov o rímske právo, ale aj tým, ktorí sa zaoberajú inými oblasťami práva. Toto dielo poslúži nepochybne ako učebná pomôcka, ale aj ako vstupná brána do skúmania predmetného obdobia rímskych dejín.

**SUTTER, LAURENT DE ET
AL. ŽIŽEK AND LAW.
OXON: ROUTLEDGE,
2015.**

NIKOLAS SABJÁN
Univerzita Komenského
v Bratislave, Právnická fakulta

Slavoj Žižek, slovinský filozof, psychoanalytik a kultúrny kritik bezpochyby okupuje významné miesto na ľavicovej intelektuálnej scéne a vyslúžil si prívlastky ako Marxov brat, akademická superhviezda alebo najnebezpečnejší filozof Západu. Idiosynkratický štýl „velikána“ z Ľubl'any nevzbudil záujem výlučne v akademickej sfére, ale oslovil taktiež širšiu verejnosť. Žižekové kriticko-teoretické reflexie sú charakteristické kombináciou tzv. vysokej a nízkej, resp. masovej kultúry a v jeho analýze natrafíme na širokú škálu tém, medzi ktoré napríklad patrí ideológia, Hitchcock, architektúra, vojna v Iraku alebo opera. Kostrou Žižekových prác je Lacanova psychoanalýza, Marxova sociálna kritiku a Heglova filozofia.

Kolektív autorov a autoriek pod vedením belgického profesora teórie práva Laurent de Sutter-a predstavil v roku 2015 monografiu s názvom *Žižek and Law*, ktorá prvýkrát systematicky mapuje a podrobne rozoberá Žižekovu analýzu práva. Predmetná práca pozostáva z jedenástich kapitol, v ktorých prichádzajú právni teoretici a teoretičky s novými a originálnymi prístupmi k právu, pričom tieto teoreticko-právne reflexie sú inšpirované rôznymi aspektmi Žižekovho diela. V záverečnej časti tejto práce taktiež nájdeme postscript od samotného Žižeka, v ktorom oboznamuje čitateľa s jeho nekonvenčnou perspektívou na právo (viac si o nej povieme nižšie).

Napriek tomu, že v monografii absentuje explicitné vymedzenie základného teoreticko-metodologického rámca, je možné takmer s určitosťou konštatovať, že autori a autorky tohto diela vychádzajú vo veľkej miere z prístupov charakteristických pre kritickú právnu školu, in concreto z tézy, ktorá považuje právo za formu politiky (*law is politics*). Táto téza je priamo reflektovaná v niektorých kapitolách tejto práce zaoberajúcich sa potenciálnym využitím práva ako nástroja v kontexte radikálnych politík. V súvislosti s týmto je taktiež potrebné oceniť vskutku interdisciplinárny prístup autorov a autoriek práce, čo je v danom prípade priam žiadúce, ak je naším cieľom aplikovať Žižekov *ouvre*, ktorý, ako sme už uviedli vyššie, čerpá z viacerých spoločensko-vedných disciplín. V predmetnej monografii nechýba ani post-moderné prelínanie tzv. vysokej a masovej kultúry (podobne ako v Žižekových prácach), ktoré sa pretavilo do mimoriadne zaujímavej a netradičnej právnej analýzy, odkazujúc pritom na širokú škálu materiálov, medzi ktorými si našiel miesto aj seriál *Breaking Bad*, spisovateľ Fernando Pessoa, superhrdinovia *Batman* a *Superman*, H. L. A. Hart, Immanuel Kant, alebo filmy ako napríklad *Apocalypse Now* a *No Country for Old Men*. Hlavnú rolu v monografii však hrá Lacanova psychoanalýza, o ktorej sa zmienime v nasledujúcej časti, a to tým, že sa zameriame na vybrané kapitoly monografie a v stručnosti si o nich povieme niečo viac.

V krátkosti je možné zhrnúť Žižekovu definíciu práva nasledovným spôsobom: právo, ktoré je v Žižekovej teórii súčasťou symbolickej štruktúry (veľký „Druhý“), je vnútorne roztrieštené, a to na externé, resp. Verejné právo (teda akýsi oficiálny obraz práva), kým druhým aspektom práva je jeho skrytá obscénna zložka vo forme superega (alebo interné právo). Maria Aristodemou začína v prvej kapitole podrobnou analýzou tejto skrytej, obscénnej zložky práva, ktorú sa snaží demonštrovať na rôznych príkladoch z populárnej kultúry (*Breaking Bad* alebo *True Detective*), ako aj na prípade *The Catholic Child Welfare Society* proti *The Institute of the Brothers of the Christian Schools*). Čitateľa uvádza do problematiky prostredníctvom známej metafory, ktorá hovorí, že ak je Boh mŕtvy, všetko je dovolené. Podľa Lacana, na ktorého sa Aristodemou odvoláva, ide o presný opak: ak je Boh mŕtvy, všetko je zakázané. V tomto kontexte spomína paradox, ktorý Žižek často opakuje: absencia obmedzení, resp. entity, ktorá vydáva príkazy a zákazy z hora (či už právo, Boh a pod.) neznamena, že sa subjekt stáva slobodným. Práve naopak, tento subjekt si vytvára interné obmedzenia, ktoré vynucuje omnoho prísnejšie než akákoľvek iná autorita. Keďže základnom modernizmu je eliminácia obmedzení,

ktoré majú zabezpečiť čo najširšiu slobodu pre jednotlivca, subjekt v tejto situácii nepotláča svoju túžbu porušiť tieto zákazy, ale naopak, svoju túžbu po zákazoch a treste. Inými slovami, čím viac je všetko dovolené, tým viac je naša túžba po zákazoch zatlačená do podvedomia. V permissívných spoločnostiach teda subjekt túži po zákazoch, príkazoch a treste a čím viac tento subjekt proklamuje to, že nie je viazaný týmito pravidlami (t. j. čím je slobodnejší), tým viac interných zákazov si konštruuje. Ako poznamenal Žižek, tzv. externé právo nefunguje výlučne prostredníctvom internalizácie zákazov a dovolení subjektmi. Interné zákazy (supergo, resp. akési „svedomie“) vznikajú v momente, keď externé právo absentuje. Etický status subjekt dosiahne práve vtedy, hovorí Lacan, ak sa rozhodne pre túto internú „seba-reguláciu“.

Aristodemou ďalej uvádza, že právo alebo morálka slúžia ako obrana proti stále existujúcej hrozbe neobmedzeného enjoymentu (ponechávame anglický výraz, keďže slovenský ekvivalent nie je úplne adekvátny), po ktorej subjekt túži, avšak toto nikdy v skutočnosti nemôže dosiahnuť. Právo so svojimi externými zákazmi a príkazmi vytvára zdanie, že dôvodom, pre ktorý toto nemôže dosiahnuť sú tieto zákazy. V tejto súvislosti teda prichádza s kontroverzným tvrdením, že externé právo vždy v sebe obsahuje akúsi obscénnu zložku, ktorá je základom fungovania právneho systému.

Vráťme sa však k otázke etického subjektu, s ktorou sa zaoberá Aristodemou v kontexte slobody. Subjekt sa stáva podľa nej etickým v prípade, keď koná mimo diskurzu majstra ako napríklad právo, čím berie plnú zodpovednosť za svoje konanie. V tomto prípade neexistuje žiadny majster signifikátor – Boh, právo, morálka, atp. Toto v sebe stelesňuje Walter zo seriálu *Breaking Bad*. Ide o hlavného protagonistu, ktorý je zo začiatku zobrazovaný ako slušný a milujúci otec, no medzičasom je u neho diagnostikovaná rakovina a postupne sa z neho stáva zločinec (výrobca a diler drog). Povedané psychoanalytickým jazykom, Walter sa vymanil spod symbolickej štruktúry, resp. zavrhol veľkého Druhého, čím došlo k rekonceptualizácii jeho života a spôsobu, akým koná. Spočiatku páchanie trestnej činnosti racionalizoval tým, že koná v prospech svojej rodiny (ktorá je v tomto prípade veľký „Druhý“), o ktorú sa chcel postarať, avšak v závere sám priznáva, že to všetko robil pre seba. Toto považuje Aristodemou za príklad etického aktu.

Tvrdením, že právo obsahuje v sebe obscénnu skrytú zložku, začína aj Chris McMillan. V jeho kapitole sa zaoberá otázkou, či je demokratický spôsob politiky dostačujúci na zmenu spoločenského status quo (t. j. kapitalistického zriadenia). Je demokratický ideál, resp. rámec demokracie plausibilným nástrojom na odpor a kritiku voči kapitalizmu a jeho excesy?

Miller správne poukazuje na to, že kritika demokracie ako takej väčšinou vedie k nesprávnemu záveru o tom, že vhodnou alternatívou je voči demokracii akési totalitné zriadenie štátu. Ouvre Žižeka sa vyznačuje touto dynamikou – spočiatku sa opiera pri niektorej politickej stratégii o koncept demokracie, avšak postupne sa od nej odklonil, čo viedlo k tomu, že ho niektorí teoretici obviňovali z totalitných tendencií. Tento záver však neobstojí, keďže pozícia Žižeka v danej otázke v žiadnom prípade nespočíva v tom, že totalitné usporiadanie spoločnosti predstavuje vhodný spôsob riešenia inherentných kontradikcií kapitalizmu. Ide skôr o Žižekov skepticizmus založený na tom, že demokraciu už nemožno považovať za radikálny signifikátor (tak, ako to tvrdí napríklad Laclau alebo Negri), a to z jednoduchého dôvodu: demokracia bola integrovaná do horizontu globálneho kapitalizmu a tým pádom už do určitej miery stratila svoj emancipačno-subverzívny potenciál (podobným príkladom je kontrakultúra v 60. rokoch alebo diskurz ľudských práv). Preto Žižek tvrdí, že „skutočným cieľom obhajovania neobhájiteľného nie

je návrat k Stalinistickému teroru, ale poukázat na problematické aspekty príliš jednoduchéj liberálno-demokratickej alternatívy“.

V súvislosti so Žižekovou koncepciou práva sa McMillan spočiatku odvoláva na Freuda, ktorý postuloval, že právo má civilizačný efekt na subjekty v spoločnosti, keďže sa prostredníctvom superega toto právo internalizuje, čím sa vytláča prirodzená tendencia subjektov k agresii a sexualite. Žižek s touto dynamikou internalizácie práva cez superego v zásade súhlasí, avšak s tým, že superego zároveň vytvára aj podmienky na svoju transgresiu. Inými slovami, právo podvedome predpokladá akceptované spôsoby transgresie tzv. Verejného práva (resp. externé právo). Keďže právo predpokladá, že subjekty budú konať v súlade so symbolickým rádom (t. j. veľký „Druhý“), pričom samotné právo sa vyznačuje svojou neúplnosťou (symbolizácia nikdy nie je úplná), právo poháňa aj našu túžbu. Toto implikuje, že právo je jánusovské – na jednej strane ustanovuje príkazy a zákazy a na druhej strane vytvára možné formy deviácie. McMillan príkladmo uvádza, že vo verejnej sfére sa síce stotožňujeme s konceptom rodovej rovnosti, ale v súkromí vôbec nemáme problém zabávať sa na sexistických žartoch. To znamená, že právo vytvára sociálne akceptovateľnú formu konania mimo práva pre našu túžbu.

Vzhľadom na uvedené, symbolický rád nezakazuje enjoyment cez civilizačný proces ako sa domnieval Freud. Rôzne spôsoby enjoymentu sú produkované v rámci práva. Opäť, právo zakazuje určité formy enjoymentu, ako napríklad zákaz sexuálnych aktov na verejnosti, avšak vytvára priestor pre slasti v súkromnej sfére, alebo aj kvázidovolené transgresie spočívajúce v jouissance súkromných sexuálnych aktov, pri ktorých existuje riziko toho, že budú verejnými. McMillan sa teda vracia k Žižekovej definícii práva, ktoré prezumuje existenciu určitého skrytého enjoymentu v samotnom práve, ktoré je roztrieštené na Verejnú časť spolu s jej obscénou zložkou superega.

McMillan následne argumentuje v kontexte demokratických právnych systémov, že právny poriadok explicitne poskytuje možnosť politickej participácie, či už cez politické strany, odbory alebo právo pokojne sa zhromažďovať atp. Ide o transgresívne aspekty v rámci práva. Na druhej strane je každý presvedčený o tom, že možnosti spoločenských zmien demokratickými procesmi sú obmedzené (v danom prípade je toto zložka vo forme superega) – v súkromní je základom nášho enjoymentu práve tento cynizmus. Nie je však dôležité to, či naďalej veríme v demokraciu, ale naopak to, či samotný veľký „Druhý“ verí v seba a pokračuje v organizovaní volieb a iných procesov v rámci demokracie. Berúc do úvahy uvedené, McMillan poukazuje na to, že nevyhnutným krokom je konfrontovať falošnú domnienku, ktorá spočíva v tom, že na program dňa je jedine demokracia.

Jeanne L. Schroeder, vo svojej kapitole *The legal imaginary and the real of right*, porovnáva Hartovu a Lacanovu koncepciu práva s cieľom priblížiť miesto práva v Žižekovej teórii. Schroeder tvrdí, že Hartova koncepcia práva ako taká nie je nesprávna, ale skôr neúplná, pretože zahŕňa iba imaginárny moment práva a neberie ohľad na jeho symbolický a reálny aspekt (v zmysle Lacanovej teórie).

Začína s tým, že pre Harta, podobne ako aj pre Lacana, je právo nevyhnutne neúplné rovnako ako jazyk (právo je štruktúrované ako jazyk). Hart nesúhlasil s Benthamom a Austinom v tom, že subjekty dodržiavajú právo z dôvodu hrozby trestu. Podľa Harta ide skôr o „internú pozíciu“, ktorú si subjekt zvolil – právo je systémom pravidiel a subjekt na to, aby mohol byť súčasťou určitej spoločnosti, vyjadruje súhlas s týmito pravidlami (dostáva sa teda pod pôsobenie týchto pravidiel). Hartova koncepcia práva taktiež predpokladá, že právo je nezávislé od morálky a je substantívne prázdne. Keďže právo nemôže byť identifikované na základe obsahu, pri identifikovaní sa musíme zamerať na formu, a to na základe sekundárnych pravidiel. Tieto pravidlá (konkrétne tzv.

rule of recognition), slúži orgánom na to, aby identifikovali prostredníctvom ich primárne právne normy a vedeli ich odlíšiť napríklad od morálky.

Schroeder následne v tejto kapitole aplikuje na Hartovu teóriu práva Lacanove štyri diskurzy, ktorými sú: diskurz majster, diskurz univerzita, diskurz analytik a diskurz hysterik. Poukazuje na to, že Hartova koncepcia práva je diskurzom majstra. Jednotlivé diskurzy sú vytvárané určitým „agentom“. V rámci diskurzu majstra je označovaný ako majster signifikátor (S1). Jeho pozícia je však bezvýznamná, resp. prázdna a majster je vo svojej pozícii iba z titulu, že je majster. Inými slovami, je majstrom z formálnych dôvodov, nie substantívnych. Hartova koncepcia práva je takisto prázdna, pretože je právom na základe formálnych dôvodov (identifikovaná cez sekundárne pravidlá). To znamená, že orgány dodržiavajú a vynucujú právo čisto z formálnych dôvodov, a nie z dôvodu, že by boli spravodlivé. Problematickým aspektom však zostáva to, že diskurz majstra je iba prvým diskurzom, ktorý vytvára zvyšné tri (diskurz univerzity, analytika a hysterika). Výsledkom každého diskurzu je určitý „produkt“ a diskurz majstra je vytváraný tým, že tento „produkt“ vylúči. V Hartovej teórii je vylúčená morálka – ide teda o object petit a (objekt malé a), objekt, ktorý spôsobuje túžbu. Schroeder však hovorí, že sa Hartovi toto oddelenie práva od morálky nepodarilo dosiahnuť, pretože jej vylúčením sa právo stáva závislým na morálke, teda na túžbe. Subjekty chcú dodržiavať právo, pretože je morálne a nie z prázdnych formálnych dôvodov.

Nadväzujúc na uvedené, Hart neoddelil úspešne právo od morálky tým, že ju vylúčil, pretože dôsledkom tohto sa stala morálka object petit a práva. Inak povedané, morálka sa stala cieľom práva. V tejto súvislosti dáva Schroeder za pravdu Hartovi v tom, že morálka, resp. akási spravodlivosť alebo určité „právo“ (tak, ako to chápal Hegel), nie je už existujúca skutočnosť, ktorú možnosť nájsť v práve. Toto „právo“ je, povedané v kontexte Lacanovej psychoanalýzy, Reálne, ktoré predstavuje limit symbolického rádu ako takého, t. j. práva. Hart teda správne poznamenal, že nemôžeme nájsť morálku v práve. „Právo“ (opäť v Heglovom ponímaní), neexistuje, existuje iba určitá nespravodlivosť, resp. krivda (wrong), ktorá je nekompromisným faktom. Táto nespravodlivosť je nevyhnutnou podmienkou práva – právo vzniká retroaktívne pri náprave nespravodlivosti.

Záverečné slovo v monografii je udelené samotnému Žižekovi, ktorý nám v postscripte pripomína, že skrytý obscénny exces je oporou tzv. externého práva a simultánne ho podkopáva. Obscénnosť práva Žižek demonštruje na obscénnych prípadoch pedofílie v rámci Katolíckej cirkvi, ktorú považuje za jej akési „inštitucionálne podvedomie“. Pedofília je obscénnym tajomstvom Cirkvi, no zároveň nevyhnutným komponentom jej existencie a kohézie. Rovnako zobrazuje tento jánusovský charakter práva na príklade Číny. Komunistická strana v Číne sa oficiálne prezentuje ako marxistická a na druhej strane popiera, resp. zakazuje základnú marxistickú tézu o revolúcii robotníckej triedy, ktorá povedie k zániku kapitalizmu. Žižek ide o krok ďalej a poukazuje na to, že nejde len o zákaz verejne diskutovať o uvedenej a im podobných otázkach (napríklad úloha robotníckej triedy v kapitalizme atp.), ale zakazuje sa vôbec hovoriť na verejnosti o tom, že je zakázané diskutovať na verejnosti o týchto otázkach. Inými slovami, ide o zakázané zákazy. Z toho vyplýva aj argument Žižeka týkajúci sa radikálnej emancipačnej politiky: zámerom by nemalo byť „zvrhnúť“ právo, ale začať s porušovaním zakázaných zákazov, prostredníctvom čoho sa preukáže vnútorná nestabilita práva.

Na záver si dovoľujeme konštatovať, že predmetná publikácia je nepochybne obohacujúca nielen pre právnych teoretikov, ale aj pre odborníkov a odborníčky z iných

spoločensko-vedných oblastí, keďže je prienikom právnej filozofie, psychoanalýzy, kulturológie či politickej teórie.

ANOTÁCIE

ILLÝOVÁ, Zuzana - MALATINSKÝ, Michal. *Dva procesy s Vojtechom Tukom*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, 180 s.

Začiatkom roka 2018 predstavili verejnosti Zuzana Illýová a Michal Malatinský monografiu mapujúcu dva súdne procesy s jednou z najkontroverznejších osôb československých dejín, Vojtechom Tukom. Monografia *Dva procesy s Vojtechom Tukom* je venovaná súdnym procesom Vojtecha Tuku z roku 1929 a z roku 1946, v ktorých bol v oboch prípadoch uznaný súdom vinným. Kým v prvom prípade do výkonu uloženého trestu odňatia slobody na dobu 15 rokov zasiahla v roku 1937 amnestia prezidenta, v prípade súdneho procesu z roku 1946 bol niekoľko dní po vynesení rozsudku vykonaný trest smrti povrazom.

Predkladaná monografia pozostáva okrem úvodu, záveru, zoznamu použitých prameňov a literatúry a obrazovej prílohy z piatich nosných kapitol. Skôr, než sú čitateľovi vykreslené jednotlivé okolnosti sledovaných súdnych procesov, môže sa v prvej kapitole, obsahujúcej curriculum vitae Vojtecha Tuku, oboznámiť s najzásadnejšími míľnikmi jeho života. Nasledujúce kapitoly monografie popisujú už samotné súdne procesy spolu s právnymi predpismi, ktoré tvorili ich hmotnoprávny podklad. V záverečnej časti monografia sumarizuje najdôležitejšie medzníky sledovaných procesov a samotné procesy navzájom komparuje. Obdobne ako kapitoly monografie, i jednotlivé časti priebehu súdnych procesov majú logickú štruktúru. Niektorí čitatelia môžu ako menší nedostatok pociťovať mierne odlišné členenie a spracovanie procesu z roku 1929 a procesu z roku 1946, ktoré je dôsledkom rozdielného autorstva, možno však konštatovať, že zmienená skutočnosť nie je výraznejšou mierou rušivá.

Úvodom súdneho procesu z roku 1929, v ktorom bol Vojtech Tuka rozhodnutím súdu uznaný vinným zo spáchania trestného činu vojenskej zrady a trestného činu úkladov o republiku autori venujú priestor zaujímavej a v spoločnosti populárnej téme tajnej klauzuly Martinskej deklarácie a s ňou súvisiacej právno-filozofickej úvahe o vacuum iuris. Po priblížení začatia trestného stíhania a povahy trestnej činnosti, z ktorej Vojtecha Tuku vinila obžaloba ponúka monografia analýzu najzásadnejších dôkazov súdneho procesu z roku 1929 a po popísaní špecifík rozsudku súdny proces záverom hodnotí. Autori pri hodnotení súdneho procesu z roku 1929 upozorňujú na zaujímavý problém nedostatočného preukázania viny, ktoré nebránilo súdu uznať Vojtecha Tuku vinným, ale poukazujú taktiež i na existenciu dôkazov preukazujúcich jeho trestnú činnosť, ktoré však vzhľadom k ich nelegálnej povahe či k ich neskorému objaveniu nemohli byť v súdnom procese využité. Čitateľ sa tak v dôsledku zmienených problémov môže v monografii stretnúť nielen s úvahami autorov nad teóriami, podľa ktorých sa v súdnych procesoch spätých s ochranou demokratického zriadenia štátu hranice spravodlivého procesu posúvajú v neprospech páchatel'a, ale narazí taktiež na otázku vymedzenia mantinelov štátnej moci pri preukazovaní viny v súdnom procese a s ňou súvisiacim využívaním nelegálne získaných dôkazov v súdnom procese.

V retribučnom procese z roku 1946, v ktorom bol Vojtech Tuka uznaný vinným zo spáchania trestného činu domácej zrady a kolaborantstva sa čitateľ po priblížení začiatku retribučného konania a činností, ktoré obžaloba Vojtechovi Tukovi kládla za vinu oboznámi so špecifikami hlavného pojednávania, rozsudku a trestu a jeho výkonu. Obdobne ako v predchádzajúcom prípade monografia súdny proces z roku 1946 záverom bilancuje. Ako autori konštatujú, zaujímavým aspektom, ktorý je možné pri sledovanom súdnom procese pozorovať je možno až prekvapivá jednoduchosť a jednoznačnosť trestného konania - hoci bol súdny proces s Vojtechom Tukom považovaný za jeden z najvýznamnejších retribučných procesov pred Národným súdom a možno povedať, že po

procesy s J. Tisom, F. Ďurčanským a A. Machom išlo o druhé najdôležitejšie konanie, väčšina prejednávaných skutočností bola verejnosti vopred známa a o výsledku súdneho procesu v podobe trestu smrti neboli už počas jeho priebehu výraznejšie pochybnosti.

Za prínosnú možno považovať skutočnosť, že ako v prípade súdneho procesu z roku 1929, tak i v prípade súdneho procesu z roku 1946 je v monografii, za účelom komplexnejšieho priblíženia problematiky, venovaný v osobitných kapitolách priestor i hmotnoprávnym podkladom súdnych procesov. Čitateľovi neznalému skúmanej problematiky je tak umožnené hlbším spôsobom porozumieť nielen povahe zákona na ochranu republiky z roku 1923, ale vďaka ozrejmieniu okolností, ktoré podnietili prijatie sledovaného právneho predpisu, i dôvodom a špecifikám jeho prijatia. Po načrtnutí povahy právneho predpisu a okolností jeho prijatia nasleduje analýza skutkových podstát trestných činov. V prípade súdneho procesu z roku 1946 monografia pred priblížením retribučného nariadenia z roku 1945 v krátkosti vykresľuje podstatu retribúcie a jej medzinárodnoprávny rozmer. Po ozrejmení špecifik prípravy a prijatia slovenského retribučného nariadenia analyzuje jednotlivé hmotnoprávne ustanovenia sledovaného predpisu, no poukazuje taktiež i na jeho organizačno-procesné ustanovenia a zásadné novelizácie.

Autori monografie *Dva procesy s Vojtechom Tukom* pri tvorbe publikácie čerpali z veľkého množstva archívnych prameňov, dobovej tlače a literatúry. Hoci monografia zmieňuje i náročnejšie právne aspekty procesov a špecifické historické skutočnosti, dôraz autorov na popísanie a vysvetlenie všetkých potrebných okolností sledovaných procesov spolu s využitím jednoduchého a zrozumiteľného jazyka textu vytvárajú z predkladanej monografie publikáciu zaujímavú nielen pre odbornú, ale i laickú verejnosť.

Lenka Martincová

SPRÁVY

Správa z vedeckej konferencie: „Dny práva 2018“

V dňoch 15. a 16. novembra 2018 sa v priestoroch Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne uskutočnil už v poradí XII. ročník medzinárodnej vedeckej konferencie s názvom „Dny práva 2018“. Katedra dejín štátu a práva svoju sekciu tematicky venovala problematike reštitúcií. Odborným garantom sekcie bol prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc. a organizačným doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D. Účastníci sa mohli zamerať na analýzu a porovnanie titulov prechodu majetku na štát v rôznych obdobiach či predpoklady a podmienky navrátenia onoho majetku pôvodným vlastníkom, a to najmä po roku 1990.

Už z pozvánky vyplývalo, že sekcia nebola určená len rýdzo akademickej obci, ale boli vítaní aj praktizujúci právnici, ktorí sa venujú reštitúciám, čo sa následne prejavilo aj v rôznorodom zastúpení účastníkov. Uvedené tradičné stretnutie predstavuje už dvanásť rok vedecký priestor pre širokú akademickú i neakademickú a predovšetkým vedeckú právno-historickú obec, kde sa v priateľskom prostredí nadväzujú nové a obnovujú staré profesionálne a priateľské kontakty.

Program konferencie bol rozdelený do dvoch dní. Vo štvrtok 15. novembra začala o 17. hodine slávnostným zahájením v priestoroch fakulty, ktoré bolo sprevádzané vyhlásením cien *Ius et Societas*. Program prvého dňa konferencie bol zakončený rautom a sprievodným programom.

Rokovací deň začal 16. novembra 2018 o 9. hodine v zasadacej miestnosti č. 302 v priestoroch fakulty. Na konferencii osobne predstavilo svoje príspevky 15 účastníkov, pričom rokovací deň bol rozčlenený do 4 blokov. Zasadanie v prvom bloku moderoval prof. Vojáček z Masarykovej Univerzity v Brne. Ako prvý vystúpil JUDr. PhDr. **Stanislav Balík** s príspevkom, ktorý bol venovaný *úlohe Ústavného súdu ako ochrancovi princípu favor restitutionis. Problematikou odčinenia bielo-horských krívd po vzniku ČSR sa vo svojom príspevku zaoberal* JUDr. Mgr. **Ondřej Horák**, Ph.D.

Dopoludňajšie rokovanie pokračovalo príspevkami doc. JUDr. **Zdeňka Koudelku**, Ph.D. na tému „*České korunovační klenoty v Rakousku*“ a JUDr. **Lukáša Králíka**, Ph.D., ktorý predniesol príspevok s názvom „*Restituce českých uměleckých sbírek z habsburských fondů po roce 1918*“. Prvý blok sekcie zakončila Mgr. **Katarína Bavlšíková**, ktorá účastníkov oboznámila aj v súčasnosti diskutabilnou problematikou presídlenia moravských Chorvátov a ich reštitučných nárokov.

Po prestávke bol druhý blok sekcie, ktorý bol moderovaný JUDr. Mgr. **Ondřejom Horákom**, Ph.D., zameraný všetkými troma príspevkami na *Lex Schwarzenberg a reštitučné nároky rodiny Schwarzenberg*. Doktor **Jan Havlíček**, Ph.D. prítomných uviedol do témy *Lex Schwarzenberg* s poznamenaním, že je stále v spoločnosti aktuálna. Pohľad priamej obete, osobné skúsenosti a spomienky rodinných príslušníkov na *Lex Schwarzenberg* priniesol Adam Friedrich Carl von Pezold. Posledným vystupujúcim pred diskusiou a obednou prestávkou bol Jakub Švec, ktorý do hĺbky rozobral pochybné posúdenie právneho významu pokusov o zoštátnenie majetku JUDr. Adolfa Schwarzenberga českými súdmi po roku 1989.

Po obednej prestávke nasledoval predposledný blok moderovaný JUDr. **Janom Šejdlom**, Ph.D., ktorý otvorila JUDr. **Alexandra Letková**, Ph.D. Prednášajúca vo svojom príspevku riešila rozsiahlu problematiku cirkevných reštitúcií na Slovensku. V podobnom duchu sa nieslo aj nadväzujúce vystúpenie Mgr. Mareka Nováka, ktorý v rámci majetkového vyrovnania s cirkvami preberal obmedzenia ich naturálnych reštitúcií. Posledným vystupujúcim pred prestávkou bol Mgr. Martin Šlosar, ktorý sa sústredil na oblasť rímskeho práva, konkrétne na *Restitutio* na príklade života M. T. Cicerona. Štvrtý a zároveň aj posledný blok sekcie moderovaný JUDr. **Pavlem Salákom**, Ph.D. sa niesol

v duchu rímskeho práva. Prvým vystupujúcim bol JUDr. Mgr. **Radek Černoch**, Ph.D., ktorý v Digestách skúmal použitie termínu „reštitúcie“. Príspevok „*Idem* či *tantundem*? Restituce v prípade deposita“ predniesol Mgr. Václav Dvorský, ktorého nasledoval Jan Ullman rozoberajúci tému navrátenia neprávom získaného majetku pomocou falšovaného testamentu. Rokovanie v sekcii zavŕšil JUDr. **Jan Šejdl**, Ph.D. so svojím príspevkom „*Confusio et restitution*“.

Hodnotné a podnetné rokovania sa niesli po celý deň až do neskorších poobedňajších hodín vo veľmi príjemnom duchu, účastníkom priniesli množstvo zaujímavých príspevkov a podnetných diskusií. Priebeh konferencie, početnosť a kvalita vystúpení nám už teraz predznamenajú, že tradícia konania medzinárodnej vedeckej konferencie „Dny práva“ bude pokračovať aj trinástym ročníkom a dúfajme, že sa na nej stretne ešte početnejšie množstvo účastníkov.

Touto cestou ďakujeme organizátorom za príležitosť osobného stretnutia s odborníkmi a kolegami, za účelom udržiavania a vytvárania nových vzťahov a medziuniverzitnej spolupráce a za odborne a kvalitne pripravenú konferenciu s príjemným sprievodným programom.

Katarína Bavlšíková

POKYNY PRE AUTOROV

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI) je elektronický recenzovaný vedecký časopis právnej vedy. Vychádza dvakrát ročne. Praktickým výstupom je poskytnutie priestoru v HTI na priebežné publikovanie vedeckých článkov, ktoré môžu byť využiteľné v procese tvorby dizertačných, habilitačných a iných prác vo vednom odbore právo, vo vednom odbore teória a dejiny štátu a práva a v príbuzných vedných odboroch.

Rukopisy posielajte v elektronickej podobe výlučne v editore Microsoft Word na e-mailovú adresu: hti.casopis@gmail.com.

Pri zostavovaní príspevku použite nasledujúcu šablónu:

Názov príspevku

Meno a priezvisko autora bez titulov

Názov vysielajúcej organizácie (napr.: Názov univerzity, Názov fakulty)

Abstrakt: Abstrakt v slovenskom alebo v českom jazyku a zároveň v anglickom jazyku na desať až pätnásť riadkov na samostatnej strane. K abstraktu pripojte názov článku v anglickom jazyku a súčasne bibliografický riadok časopisu napr. *Historia et theoria iuris*, 2018, roč. 10, č. 1, s. (číslo strany doplní redakcia)

Kľúčové slová: Kľúčové slová v slovenskom jazyku alebo v českom jazyku a zároveň v anglickom jazyku.

Samotný príspevok

Kontaktné údaje:

Meno a priezvisko so všetkými titulmi

e-mail

Názov pôsobiska

Adresa - ulica

PSČ Mesto

Štát

Formát príspevku

Prosím, akceptujte tieto pravidlá:

- 1) Šablóna má formát A4.
- 2) Šírka okrajov: 25 mm ľavý, 25 mm pravý, 25 mm horný a 25 mm spodný.
- 3) Odseky v rámci odstavca (resp. kapitoly alebo podkapitoly) navzájom neoddeľujte. Prvý riadok odseku odsadíte vždy o 10 mm od okraju. Odstavce (resp. kapitoly a podkapitoly) sa oddelujú jedným riadkom.
- 4) Písmo a riadkovanie:
Rozsah príspevku je stanovený na 10 – 15 rukopisných strán. Používajte písmo typu "Times New Roman", a to veľkosti 12 so zarovnaním podľa okrajov, v poznámkach pod čiarou Times New Roman 10. Nedel'te slová na konci riadku a nečísľujte strany. Riadkovanie celého príspevku musí byť jednoduché. Názvy kapitol a podkapitol sú vždy tučným písmom a číslované (veľkosť písma zostáva 12). Názov kapitoly má byť veľkými písmenami.

Citácie a poznámky uvádzať pomocou programu Microsoft Word pod čiaru na príslušnej strane pod seba a číslovať od 1-x, pritom číslo poznámky písať ako index.

Spôsob odkazovania:

Odkaz na monografiu (1 - 3 autori):

¹ BEŇA, Jozef. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Iris, 2002, s. 26.

² GÁBRIŠ, Tomáš – JÁGER, Róbert. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: WoltersKluwer, 2016, 312 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú pomlčkou s medzerami po oboch stranách.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³ HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva: Víťazstvá a prehry*. Bratislava: Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴ BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa: Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵ *Slovenská veda: zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava: Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶ MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷ ILLÝOVÁ, Zuzana. Úsilie o autonómiu Slovenska v prvých rokoch medzivojnového Československa. In *Historia et theoria iuris*, 2017, roč. 9, č. 1-2, s. 84-94.

Odkaz na elektronický zdroj:

⁸ TURČAN, Martin. Právo na odpor a použitie násilia. In *Projustice*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.projustice.sk/teoria-prava/pravo-na-odpor-a-pouzitie-nasilia>> [cit. 2018-03-15]

Odkaz na už uvedený prameň:

⁹ BEŇA, ref. 1, s. 40.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

¹⁰ BEŇA, Vývoj, ref. 1, s. 12.

¹¹ ILLÝOVÁ, ref. 7, s. 85.

Odkaz na archívny prameň:

¹² Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Povereníctvo informácií a osvetu (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Odkaz na právny predpis:

- Zák. čl. XLIV/1868.
- Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. o zřízení samostatného státu československého.
- Ústavní dekret presidenta republiky č. 2/1940 Úř. věst. čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné.
- Nariadenie SNR č. 33/1945Sb. nar. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva.
- Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní.
- Zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.
- Zákon č. 121/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.
- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania: Praha: Argo; Bratislava: Concordia, 1999.
- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Martin Osveta, 1956.
- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.
- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

